

УДК 929.52Ф.Острозький

Василь ВИХОВАНЕЦЬ
(Нетішин)

**СКІЛЬКИ ФЕДОРІВ У ТРАДИЦІЙНОМУ ОБРАЗІ
кн. ФЕДОРА ДАНИЛОВИЧА ОСТРОЗЬКОГО?**

*Вступ*¹

Сьогодні, мабуть, не так уже й просто перерахувати всіх, хто брався досліджувати, за висловом Петра Сауха, “корені славного роду”² князів Острозьких. І не тільки корені, але й життя багатьох представників цієї династії, всі ті впливи останньої на економіку, політику, культуру, релігію Русі-України, Великого князівства Литовського, Корони і Речі Посполитої. Значення життя Острозьких не тільки не зійшло нанівець після смерті останнього їх представника – навпаки, воно почало набирати певного, можливо, дещо зідеалізованого (але ж небезпідставно!) історично-прагматичного смислу – в залежності представники якої національної школи і традиції його досліджують і висловлюють про нього свою думку.

Проте, порівняно з першим, взятим у лапки виразом, нам більше імponує вираз митрополита Іларіона: “Історія роду князів Острозьких – це найтрагічніша історія. Це й символічна історія, – це вся історія України...”³.

Справді, якщо “рід славний”, то виникає питання: чим славний? Стереотип будь-якого національного мислення відразу наводить на думку: патріотизмом, любов’ю до рідного краю, вірністю вірі предків, мові тощо. На жаль, якщо говорити про весь рід Острозьких і якщо в епітет “славний” вкладати саме ці поняття, то життя деяких його представників різко контрастуватиме з цим словом.

Вершиною династії став кн. Василь-Костянтин Острозький. Його слави, можна сказати, вистачає на весь рід. Він є персонажем сотень історичних розвідок. Щоправда, як зазначив Леонід Соболев, “однако лишь незначительная часть из них сохраняет в настоящее время научную ценность”⁴.

І знову ж таки: одні, а їх переважна більшість, бачать у ньому національну гордість. Як, наприклад, Микола Костомаров. Цей енциклопедист високо цінував позицію В.-К. Острозького щодо чистоти Православ’я – князь рішуче виступив проти унії 1596 р. Коли ж треба було проілюструвати національно-релігійний патріотизм мужа-русина, історик не забув нагадати чемні, але гарячі докори старого князя польському королеві Сигізмундові: “Опам’ятайтесь, Ваша величносте... Я сильно скривджений Вами; на старості літ у мене забирають те, що мені наймиліше: совість і православну віру... Прошу Бога: хай не дасть Він більше очам моїм бачити наругу над правами нашими”⁵.

Інші, їх порівняно менше, застосовуючи принцип історизму, виявляють бажання оцінювати крупного магната не те, щоб безпідставно критично, але в зв’язку з тогочасними реаліями. Серед таких – і талановитий історик Пантелеймон Куліш. У своїй праці “История воссоединения Руси” він присвятив кн. Василю-Костянтину кілька сторінок, де на основі історичних фактів представив його як “жалкого старика, наделавшего бессознательно очень много вреда русскому делу”⁶.

Цими науковими антитезами ми хочемо підвести читача до думки, що в підході до оцінки роду князів Острозьких вистачає і т. зв. суб’єктивної “об’єктивності”, і навіть звичайних помилок, і перекохань та незнання історичних фактів. Але загальний тон князівської Острогії переважно панегіричний попри, скажімо, повну відсутність панегіриків для того ж Костянтина-Василя в період до Люблінської унії. Не в захопленні цим періодом його життя був і Михайло Грушевський⁷.

На думку Л. Соболева, некритичний підхід до аналізу історичної ролі саме цього Острозького покладено на сторінках релігійно-полемічних творів і видань. А ми додамо, що серед маси подібних розвідок не є рідкістю натрапити на підхід і до інших представників *славного роду* саме з позицій авторської конфесійної приналежності.

Ось яку сентенцію знаходимо, наприклад, в Тадеуша Трайдоса щодо такої загадкової постаті, якою був і залишається досі Федор Данилович Острозький: “Острог Федора став поряд із Луцьком другою політичною резиденцією Волині. Нема сумніву, що Федор був ортодоксом (православним. – В. В.). Коло 1410 р. він помер у Печерському монастирі як чернець Феодосій, перед тим фундував в Острозі кам’яну церкву Пречистої Богородиці. Але саме він привів до своєї твердині домініканів”⁸.

Тобто, деякі історики й далі стараються, об’єктивно, чи ні – це вже інша справа, побачити в Острозьких щось на підтримку своєї наукової чи світоглядної позиції або, скоріше, використати їх з

цією метою. Та й, зрештою, по чому стандартизувати об'єктивність, котра може мінятися кілька разів на століття?⁹ Разом із тим, таке позажиттєве, наголошуємо, прагматичне підлецування до справді могутніх володарів на Волині досить симптоматичне: воно свідчить про їх дійсно непересічну роль в історії свого часу і тих державних утворень, в яких вони жили. Все ж таки в українців, можливо, трохи більше підстав вміщувати Острозьких на свій ідеологічний прапор, аніж в росіян чи поляків.

* * *

Тим часом, також істотно, може, навіть занадто суперечливою в цьому сенсі є особа Ф. Д. Острозького¹⁰, якого ми обрали головним героєм нашої розвідки. Навряд, чи вдасться нам аж надто глибоко проникнути в його ментальність й історично-політичну психологію. Це можна зробити лише деякою мірою на підставі аналізу змісту й стилю певних тогочасних документів (грамот), що збереглися, а також відомих фактів з його життя й діяльності.

Кількома рядками хочемо пояснити, що спонукало нас взятися за цю тему. Досліджуючи родові витоки князів Сангушків, варіанти їх гербів, вникаючи в десятки історіографічних джерел даної тематики, нашу увагу привернув Федор Острозький, котрий жив у той же період, що й батько князя Санга (Сангушка) – Федор Ольгердович. Цього Острозького нам довелося згадати у кількох розвідках, зокрема таких, як: “Князі Сангушки “Rodu. Wyelkiego. Knize. Lithewskie. Olgierdowa”¹¹; “Гербова загадка князя Сангушка”¹². Не можна було обійтися без повідомлення про цю непересічну особу, коли досліджували роль і долю князів Корецьких в історії Великого князівства Литовського (ВКЛ)¹³.

Ще більше уваги довелося приділити Федору Даниловичу в процесі праці над статтею “Загадковий акт Казимира Ягелончика (в Троках від 7-го індикта)”¹⁴ – про бажання останнього тимчасово приєднати корецькі діличні володіння Федорова сина, Василя Острозького до своїх земель у ВКЛ.

Покинувши великих захисників Православ'я на теренах Литви – Любартовичів, у яких був васалом, та склавши присягу королю Ягайлу, Федор отримав їхні родинні помістя Острог, Корець, Заслав, Хлапотин та інші в спадкове діличне володіння. Серед них Корецьке князівство було одним з найбільших. Оскільки Ф. Острозький у 1386 р. заклав тут, на кручі над р. Корчином, дерев'яний замок, то дехто помилково називає його Федором Корецьким¹⁵.

Сам собою факт зміни цим князем сюзерена-ортодокса на католика-конвертита в непростий історичний період, можливо, і не викликав би в нас особливого інтересу, якби в деяких працях цей вчинок не подавався як вершина українського, а в дореволюційних російськомовних нарисах – “російського” православного патріотизму. За цими творами, більшого захисника східного обряду, аніж Ф. Острозький як у кінці XIV, так і в першій половині XV ст. на теренах Поділля й Волині годі шукати.

Чи це справді так – першорядне питання, над яким будемо працювати. Воно органічно впливає з проблеми, яка ще й досі, здається, не була належним чином порушена, проаналізована й оцінена за принципом історизму жодним науковцем. Мова йде про обставини й особливості виходу сімейства Острозьких з-під васальної залежності православних Любартовичів.

Наступна мета нашої розвідки – спробувати пояснити деякі незрозумілі ситуації в життєписах Федора Даниловича і розібратися, чи були вони в його долі взагалі. Зокрема, шукатимемо відповідь на питання, чому не було про нього жодних згадок протягом 32 або, за іншою оцінкою, 45 років; по-іншому, де він міг бути в цей час? А відтак, чи справді Федор Острозький вийшов на початку 30-х рр. XV ст. із багаторічної невідомості? Чи дійсно зрадив він свого благодетеля й покровителя короля Ягайла, приставши до великого князя Литовського Свидригайла-Болеслава?

Далі, значну частину статті присвятимо особам, які волею тих чи інших істориків з певних підстав або й зовсім безпідставно, а все ж таки помилково увійшли в історіографічний і т. зв. традиційний образ князя Ф. Острозького. В міру можливостей дослідимо їх історичні долі з метою висловлення довільної гіпотези, хто з них справді міг би мати морально-психологічне право на слова, беззастережно адресовані старому Даниловичу: “Стомившись в боях з поляками, пішов у Печерський монастир”.

Заключними рядками будуть спроби уважно проаналізувати т. зв. нетрадиційні повідомлення про смерть, поховання і перепоховання князя Федора. Двома варіантами спробуємо аргументувати причини такої неординарної справи. Зауважимо, що ця нетрадиційна чи, інакше кажучи, не взята до уваги (оскільки взята інша) інформація і досі не стала темою окремого упевненого дослідження й аналізу і все ще перебуває на задвірках науки.

Загалом весь зібраний нами джерельний та історіографічний фактаж має пролити, нехай здебільшого гіпотетичне, а все ж таки світло як на поставлені вище, так і на ряд інших питань, на які

й досі нема переконливих відповідей. Серед них, наприклад, на такі: з якої причини про Федора Даниловича немає згадок в острозьких стародруках і панегіриках кн. Острозьким, написаних православними авторами? Чому в Афанасія Кальнофойського Ф. Д. Острозький не значиться серед жертводавців Київського печерського монастиря? За цими й іншими проблемами будуватиметься структура статті.

Нехай дарує нам читач за стиль незначної інтриги і деяке перенасичення розвідки фактами. Але тема – загальновідомо – дуже важлива, а праця над нею занадто відповідальна. Тому максимально скрупульозний збір й аналіз усіх дотичних відомостей повинен не залишати місця для невиправданих читацьких сумнівів і претензійної критики щодо висловлюваних гіпотез і пропонуваніх висновків. Зрештою, нам йдеться про відокремлення зерна чи хоча б того, що його максимально нагадує, від історіографічної полови.

Відразу зазначимо і ще кілька разів підкреслимо це в тексті, що для нас, науковця, *релігійна традиція щодо князя (інші, крім військових, заслуги; шанування, мощі, зцілення, канонізація тощо) є своєрідним табу* – всі питання, пов’язані з цією традицією, ми залишаємо для осіб, достатньо компетентних у цих справах. Загалом, стаття має дати уявлення, як не просто творився і твориться досі дослідниками, а також “посполитим людом” історичний образ такої непересічної особи, якою був князь Федор Данилович Острозький – Людина свого часу. Одна справа – як він сам себе створив, інша – як створили його образ для наступних поколінь літописці й усна традиція. Але чи всі розуміють, що недостовірні, хай навіть позитивні, тим більше, занадто позитивні характеристики принижують як живих, так і мертвих?

Традиційний історіографічний портрет “любимця” Ягайла

Ми назвали князя Федора загадковою особою тому, що чимало розрізнених деталей його життя, котрі знаходимо в документах, тих чи інших історіографічних джерелах, далеко не відповідають його цільним описовим панегіричним портретам, наприклад, в “Сказании о преподобном Феодоре, князе Острожском” графині Антоніні Блудової¹⁶, в статті “Преподобный Феодор, князь Острожский” Аполонія Сендкульського¹⁷ або в історичній монографії про кн. В. К. Острозького митрополита Іларіона (Івана Огієнка) та в інших творах. Відтак, уважно приглянемо до цієї панегіричної історіографії.

Що стосується А. Блудової, то, поза сумнівами, вона *свідомо* ідеалізувала історичний портрет “любимця” Ягайла, як назвав цього Острозького Афанасій Ярушевич. І є підстави припускати, що певна частина дореволюційних російських авторів, котрі своїми характеристиками саме цього Данилового сина працювали на державний імперсько-релігійний патріотизм, повністю чи хоча б окремими епізодами калькували сюжетну лінію “Сказання...” гафині А. Блудової, котре вийшло друком, можливо, в 1871 чи 1872 рр.¹⁸

Як видно із змісту даної праці, котра є зразком конфесійної позиції щодо цього князя, авторка непогано знала історію Великого князівства Литовського, а в складі його – і Русі-України, яку із зрозумілих причин багато разів іменує *Росцією*, добре орієнтувалася в подіях і датах. Власне, цим хочемо сказати, що вона знала про князів Данила й Федора значно більше, ніж написав для неї Михайло Максимович у своїх першому та другому листі. Проте вона жодним словом не обмовилась, що батько й син були ленниками у православного в. кн. Любарта-Дмитра Гедиміновича, а потім і його сина, також в. кн. Федора (Федота, Федюшка).

“Сказание...” розпочинається з оповіді про те, що Данило мав битву з поляками в 1341 р. І хоча він здійснював її у союзі з перемишельським старостою Дашком та його військом, про це тут згадки немає. А фактично, вони удвох знищили гарнізони короля Казимира Великого в Галичині і навіть у спілці з татарами вступили в Польщу, однак були розбиті королем на Віслі¹⁹. Між іншим, про цю війну Данила з поляками у спілці із старостою Дашком повідомляється у згаданій праці А. Сендкульського та розділі “Князья Острожские” книги Петра Вікторовського, щоправда у примітках²⁰.

Щодо наступних боїв з Казимиром за Волинь, які відбувалися в 1349–1350 рр., то, зрозуміло, що Данило не міг проводити їх без в. кн. Любарта Гедиміновича. Тим часом, в А. Блудової Острозьких подано як абсолютно самостійних князів. З королем Казимиром, “который хотел завоевать Волынскую землю”, нібито воював лише один Данило. Чи ж господар автономного Великого князівства Волинського, Любарт при цьому сидів, склавши руки? Двічі втрачаючи володимирські терени, Любарт відвоював їх після смерті Казимира III. Але про Любарта в “Сказании...” нема жодної згадки, як і про старосту Дашка.

А ось портрет Федора Даниловича в той час, як *нібито* він звільнив з кременецького ув’язнення Свидригайла, куди його вкинули за постійні зради король Ягайло та великий князь Литви Витовт:

“Когда он (Свидригайло. – В. В.) успел опомниться, увидел он пред собой рыцаря, в простом вооружении, в шлеме без украшений; но высокий рост, величественная осанка и что-то повелительное в выражении прекрасного лица, ясно указывали, что он не простой воин; забрало шлема было поднято: твердость и отважность, сила молодости²¹ и здоровья, оживленность ума, сияли на его высоком челе; но особенно привлекала и так сказать входила в душу, чудная ясность и лучезарность его тихих глаз: что-то кроткое и святое светило в них; сквозь воинственное убранство, виден был Божий человек. Это был Феодор”²². І він нібито тут же порадив Свидригайлові іти в Москву і шукати союзу з кн. Василем Дмитровичем, щоб, якщо захоче, стати “восточным, православным государем, на Волыни и на всей киевской земле”²³.

Якщо А. Блудова знала про похід Свидригайла в Москву “с шестью князьями литовскими и русскими”, який у дійсності відбувся в 1408 р., знала і про те, що Свидригайло там “стал кутить и веселиться, вместо того, чтобы дело делать”, то невже не знала вона, що якраз після повернення разом з татарами з цієї московської авантюри, а саме в 1409 р., після нових інтриг, на цей раз уже з хрестоносцями, Ягайло і Витовт відправили його в Кременець?²⁴ Тобто, похід в Москву був не після Кременця, але в Кременецькому замку Свидригайло опинився після Москви. Очевидно, ці часові зміщення авторці потрібні були для того, щоб зобразити “святого князя Феодора” молодим і гарним.

Далі, як випливає із “Сказания...”, цілком самостійний і ні від кого незалежний “святой Феодор [...] даже пошел с королем Ягайлом против немецких крестоносцев-рыцарей, рьяных латинян [...]”. В великій битві с ними, при Грумвальде (в 1410 р. – В. В.), князю Феодору с другими начальниками отрядов, особенно было поручено сохранять самого Ягайла, и он много способствовал одержанию победы”²⁵. Це “даже” є надзвичайно красномовним в позиції А. Блудової і говорить про нібито винятковість такого вчинку Федора Даниловича, як військова підтримка конвертита-латинянина Ягайла.

Чимало уваги приділила письменниця допомозі Федора Острозького “православным” чехам у їх релігійному протистоянні католицькому обряду. Вона пише: “Волынский отряд, с которым он поддержал чехов, [...] сделался крепкой ратью, закаленною в боях, готовою на всякое военное дело и непримиримо враждебною латинству. Воротясь с нею в свою землю, он ввел в обычай особый строй военных действий, называемый *табором* (от таборитов, которые его придумали) [...]”²⁶.

Стаття А. Седульського відрізняється від нарису А. Блудової за розміром – вона менша, хоча той самий пафос, ті ж факти, наприклад, що “в 1408 г. он (Феодор. – В. В.) освободил вооруженною рукою Свидригайла из Кременецкого замка”; а також подано й інші деталі, які нібито стосуються князя Федора. Зокрема, після визволення кн. Федора “русскими” православними і поляками з в’язниці, в яку вкинув його “в 1435 г.” Свидригайло, князь “примирился с поляками и это примирение доставило ему подтверждение за ним его наследственных имений: Збаража, Хмельника и Сокола”. Після битви під Вількомиром, йдеться далі, “в 1438 г. мы еще видим его в борьбе с татарами, но он, всего вероятнее, защищал свою собственность...”²⁷.

В стилі А. Блудової згадано про перших Острозьких у виданні Православного Свято-Духівського Братства “Князья Острожские – защитники православной веры и русского народа”²⁸. Тут вони названі погомками “св. равноапостольного князя Владимира”; як батько, так і син боролися проти “ополячення родного народа”. Федор не раз перемагав поляків “и отнял у них все Подолье. На старости лет удалился в Киево-Печерскую лавру, принял иночество с именем Феодосия, прославился христианскими подвигами и, после кончины, сопричтен к лику святых”²⁹.

Набагато скромніше і реальніше зображує Федора Острозького відомий білоруський православний історик, лінгвіст і педагог А. Ярушевич³⁰. Випускник Санкт-Петербурзької духовної академії, свідомий і переконаний поборник східного обряду, він подає портрет Федора Острозького без найменшої конфесійно-панегіричної обгортки, проте визнаючи його як “мощную личность”, котра поклала “прочное основание дальнейшему возвышению своего рода”. За короткий час, ще до Ягайлової унії “Феодор успел настолько выдвинуться, что был назначен старостою луцким – на весьма важный тогда “уряд”, причем Острожский обязался никому не отдавать города, кроме одного только Ягайлы. Очевидно, что Феодор Данилович был королевским любимцем, ничем не брезговавшим для достижения его благоволения, даже основавшим в своем Остроге доминиканский монастырь”³¹.

Федор не забував своїх інтересів, йдеться далі в цитованій нами праці: 4 листопада 1386 р. в Луцьку Ягайло дав йому грамоту на володіння Острогом, Корцем, Заславом, Хлапотиним, Іванином, Хрестовичем, Красним і Крупою, при цьому, зрозуміло, віднявши їх в інших власників. Посилаючись на Архів Сангушків і цитуючи т. зв. відмовну грамоту в. кн. Волинського Федора Любартовича Федору Острозькому, Ярушевич конкретно вказує, що цими “іншими” було сімейство Любартовичів і продовжує: “Объяснений и комментарий (так у праці. – В. В.) эта грамота не требует, особенно в

связи с тем, что Острожский выпрашивает (! – В. В.) у Ягайлы и Ядвиги две подтвердительные грамоты, 18 декабря 1390 и 4 ноября 1393 года”. А після того, як Волинь стала власністю Витовта, “Феодор и от него получил подтвердительную грамоту на наданья Ягайлы”³².

А. Ярушевичу була відома думка Анатолія Левицького та Юзефа Вольфа, що в 1420-х рр. з поляками воював не старий Федор Острозький, а кн. Федор (Федко) Несвизький. Однак, білоруський історик заявив: “Мы остаемся при своем взгляде”³³, тобто, що через сімнадцять літ невідомості таки фаворит Ягайла “вновь появляется на исторической сцене в крайне симпатичной роли защитника родины и ее заветов против поляков и латинства”. Свидригайла (нібито. – В. В.) він визволив з Кременецького замку спільно з кн. Олександром Носом в 1420 р.

Звертається увага і на вік Федора: “В это время Феодор Данилович, ярый противник Сигизмунда (другий великий князь Литви в часи Свидригайла. – В. В.), с удивительно для его лет энергией, наносит одно за другим поражения полякам, отнимает у них Подолье, в 1432 г. выдерживает упорную битву на берегах реки Мораквы и переносит свое оружие на север Волыни”³⁴.

Тим часом, незважаючи на колосальну підтримку, невдячний Свидригайло кидає свого рятівника у в’язницю, з якої той втікає і “вновь делается сторонником так оскорбившего его князя”. Свою “бурную и полную приключений жизнь Феодор Данилович оканчивает в Киево-Печерском монастыре и, после смерти, канонизуется церковью”³⁵.

Бачимо, що Ярушевич, прагнучи бути науковцем, а не панегіристом, загалом все ж таки дотримався канви *традиційного* життєпису Федора Острозького. Правда, повз увагу історика не пройшли факти незрозумілої майже 20-річної відсутності “гражданского деятеля на исторической сцене” та вже згаданої дивної енергії, з якою приблизно 75-річний старець станом на 1432 р. завдавав “одно за другим поражения полякам”.

У традиційному стилі лише кілька рядків присвятив Федору Даниловичу Острозькому й П. Вікторівський³⁶.

Недалеко відійшов од наведеної вище історіографії, а певною мірою навіть і перевершив її, але вже з позицій українського патріотизму українофіл митрополит Іларіон. Він доклав зусиль, щоб створити стислий, але яскравий історичний образ “преподобного чудотворця Федора Острозького” позитивним в усіх відношеннях і навіть подати його як вождя “цвіту українського шляхетства” періоду свидригайлівсько-ягайлівських війн. Хоча навіть і те, що сказав про князя А. Ярушевич, та деякі інші факти з біографії Федора Даниловича не звучать в унісон з даною йому митрополитом характеристикою. Тим часом, в очах І. Огієнка усі, так би мовити, непатріотичні епізоди з життя князя є вершиною відданості останнього православним ідеалам, Волині зокрема і Україні загалом. Далі ми ще повернемося до цієї праці.

Так само традиційно написана й розвідка Анатолія Трембіцького “Федір (Феодор) Острозький – один із власників Антонін (Голодьків)”³⁷. Новим хіба що на фоні загальноприйнятої сюжетної канви є повідомлення автора наступного змісту: “... Польський король Ягайло і Великий князь Литовський Вітовт, за добру і віддану службу його батька, закріпили за Федором Острозькі землі та приєднали до них ще й Заславські та Корецькі землі”³⁸. Така думка є помилковою.

Отже, оглянуті й проаналізовані праці, за винятком окремих епізодів із заміток А. Ярушевича, не дають змоги побачити справжнього Ф. Д. Острозького в реальному житті. Щоб бачити і його в шерензі членів *славного роду*, необхідно зрозуміти, що змусило його прийняти (невже без вагань і спротиву?) пропозицію (можливо, це був шантаж чи політичний тиск?) короля Польщі й очільника Великого князівства Литовського Ягайла-Якова-Владислава II вийти із складу Великого Волинського князівства, щоб стати васалом Корони? *Бо ж у такій ролі – уже не до захисту ані Волині, ані Православ’я. Як міг князь Федор на це пристати, якщо Литва, а особливо Русь і Біла Русь під ту пору горіли полум’ям національного спротиву Кревській унії щодо інкорпорації ВКЛ у склад Корони?*

Зміна сюзеренів

Чи брався хто-небудь за цю історично-психологічну проблему? Як ми зазначали вище, про рід Острозьких від його витоків і до згаснення, про окремі його постаті написано десятки праць. Серед їх авторів, крім уже згаданих, геральдисти, генеалози, учені з високим міжнародним авторитетом: Каспр Несецький, Ігнацій Стебельський, Михайло Максимович, Володимир Антонович, Помпей Батюшков (фактично Микола Петров та Іван Малишевський), Анатоль Левицький, Адам Бонецький, Юзеф Вольф, Зигмунт Радзимінський, Юзеф Пузина, Павло Житецький, Тереза Хинчевська-Геннель, Томаш Кемпа, Наталя Яковенко, Микола Ковальський, Василь Ульяновський, Віктор Атаманенко, Ігор Мицько, Леонтій Войтович, Ігор Тесленко й інші. Проте порушений нами *саме цей факт* з життя кн. Федора

описаний мало ким, а до того ж і дуже стисло. Тобто, він зовсім не оцінений за принципом історизму. Чимало колишніх і сучасних дослідників, думається, із зрозумілих причин свідомо обходять його стороною.

Наприклад, практично нічого з порушеної проблеми не подає про князя один із найраніших польських геральдистів, згаданий щойно К. Несецький. До того ж, він іменує його Федором Васильовичем. Між іншим, на цій же позиції стояв і митрополит Іларіон, посилаючись на архієпископа Чернігівського Філарета, котрий вважав Федора братом Данила Васильовича. Далі від Несецького дізнаємось хіба що про те, що кн. Федор зрадив Ягайла і в 1432 р. тримав руку Свидригайла, опанував для нього Смотрич. І хоч зазнав поразки від полковника Кевлича, “тим серця не стратив”. А наступного року завоював для Свидригайла Луцьк³⁹.

Це одне з ранніх польськомовних повідомлень щодо т. зв. *другої* політичної переміни в житті Федора Даниловича. Але нас цікавить інформація про переміну *першу* – залишення православних Любартовичів і перехід під опіку короля й Корони.

І. Стебельський в розділі “Genealogia xiążąt Ostrogskich” розповідь про князя Федора взагалі розпочинає словами про те, що він тримав сторону великого князя литовського, Болеслава Свидригайла, чинив мужній спротив Владиславові II Ягайлові, маючи при собі велике військо з волинян, волохів і бесарабів. 30 листопада 1432 р. стався бій з поляками на “річці Моравці”, в якому, без сумніву, був би їх “рокопа”. Калькуючи К. Несецького, повідомляє про отриману поразку від “pułkownika Kiemlicza”: однак, тим нещастям князь Федор серця не стратив, бо в році 1433 Луцьк, столичне місто Волині [...] на вищомовленого князя Свидригайла, свого союзника, од поляків відібрав. Потім пішов на Брест литовський, спалив його “do koła”, і замок обложивши, мало що не взяв. Накінець, літами й трудами військовими стомлений, помер в Києві, там похований, зоставивши сина, Василя⁴⁰.

Тим часом, автор уже згаданих листів про династію Острозьких до графині А. Блудової М. Максимович також не прохопився жодним словом про безпрецедентний вихід Федора з Волинського князівства й перехід на службу до Ягайла і Корони.

Ось як розказано про цей період життя князя Федора Даниловича А. Сендульським: “Преподобный Феодор шел по стопам отца своего и особенно ратовал за русскую народность и православие. В первый раз он появляется в истории около 1380 года по случаю подтверждения за ним Ягеллом королем польским и Витовтом, В. кн. Литовским его Острожских имений, которые тогда же приумножены были еще новыми городами Заславом и Корцем, вероятно, за какие нибудь услуги, оказанные княжеству Литовскому; в 1390 году Ягелло снова подтвердил за ним княжества Острожское и Заславское, быть может по случаю каких нибудь споров”⁴¹.

Ніяких коментарів з приводу переходу князя під крило короля й Корони не зробив в працях про князів Острозьких і сучасний польський історик Т. Кемпа. Він лише коротко констатує, що батько Федора, Данило, як те впливає з привілею Ягайла для Федора Острозького, “miał trzymać (тобто тримав. – В. В.) Ostróg z ramienia Lubarta”⁴². Його син, Федор, отримав замок і місто з селами в дідичну власність і, як уже подавалось в праці А. Ярушевича, добився від православних Любартовичів грамоти-зречення претензій на згадані маєтки. Фактично, пограбований Федор Любартович, думаємо, що не без погроз Ягайла, був змушений засвідчити: “Дали есмо грамоту на том князю Федору Даньлеевичу штож нам не вступатися у его отчизну [...]”⁴³.

А в праці цього ж польського автора “Dzieje rodu Ostrogskich” стисла інформація про стосунки кн. Федора і Ягайла починається фразою про те, що Федор Данилович “став на сторону Ягайла...”⁴⁴ під час його збройного конфлікту з двоюрідним братом Витовтом, який в результаті Кревської унії був позбавлений будь-якої влади в Литві. Як, на основі чого зав’язалася ця дружба – ні слова.

Тобто інформація Т. Кемпи про Федора Даниловича також подана в звичних стислих рамках династично-хронологічного, життєвого і документального оглядів, характерних і для таких істориків, як А. Бонецький⁴⁵, Ю. Пузина, Казимир Левицький⁴⁶, Петро Кралюк⁴⁷ та ін. Передостанній, наприклад, коротко пише про те, з чим пізніше погодився й Т. Кемпа: в битвах між Витовтом і Ягайлом “Острозькі вірно стояли на стороні короля”. І, ніби виправдовуючи кн. Федора, далі зауважує, що той 1396 р. був змушений (? – В. В.) прийняти привілеї на підтвердження і розширення своїх володінь з рук Витовта з огляду на перехід всієї Волині до його рук⁴⁸.

З цими “сухими”, однак багатозначними повідомленнями різко контрастує гаряча, дещо розширена хвала І. Огієнка на адресу Федора Даниловича. Мало того, на початках свого нарису митрополит істотно збився з істини, видавши близькість його з “великим князем Ягайлом” і звільнення “від впливів Любартовичів”⁴⁹ як дуже позитивний для Волині зокрема та для Русі-України загалом факт.

Отже, відомо, що зближення Острозького з Ягайлом почалося не раніше, аніж останній прийняв католицький обряд 15 лютого 1386 р., а вже через три дні обвінчався з силоміць розлученою Ядвігою і того ж дня сів на польський престол. Дружбу Федора Даниловича з Ягайлом, а також підтвердження останнім в Луцьку 1386 р. його прав на замок Острог з округами частина істориків описує максимально лаконічно, без жодних оцінок і коментарів. А митрополит Іларіон подав як “вірну службу Литві”, здійснюючи яку, Федор “боронив тим свою рідну Русь-Україну перед зазіханнями Польщі на неї”⁵⁰. Щоб дати цьому “звільненню від впливів Любартовичів” справжню оцінку, мусимо більш-менш розгорнути тогочасне історичне тло.

Великий князь Любарт і його сімейство

“Історія України-Руси” Михайла Грушевського інформує нас про те, що “за часів Гедиміна (1275–1344) литовська окупаційна політика в руських землях була сильно розвинена. Литовське правительство свідомо ступило на дорогу збирання руських земель”⁵¹.

За поданням, наприклад, Т. Трайдоса⁵²: “...після смерті Казимира Великого повернув усі ті волинські терени, що доти підлягали Короні”⁵³. Отже, не хто інший, як саме в. кн. Любарт постійно боронив Руську Волинь від зазіхань Польщі.

Після того, як галицько-волинське боярство у 1335 (або 1340) р. вбило свого князя, останнього по матері, Марії Юрійвни – Романовича, Юрія II Болеслава, воно проголосило Любарта Гедиміновича князем Галичини й Волині, і він тут був повноправним володарем аж до 1349 р., поки вище згаданий король за двома нападами не позабирав у нього більшість з цих земель. Мало того: примусив пограбованого Любарта укласти з ним довічну угоду, за якою той зобов’язався у випадку “коли братя князя пойдут на короля князю Дмитрию брати не помогати а хто поидет на мене королеви помагати мене на мое неприятеле безо всякое хитрости и льсти”⁵⁴. Проте ця угода не мала ваги, оскільки була вчинена під тиском.

Загалом 40 літ тривала боротьба Любарта-Дмитра з Польщею й Угорщиною за свій законний спадок по Романовичах. Відвоювати вдалося лише Волинь – володимирські й луцькі землі, Галичину ж втрачено.

Найхарактернішою особливістю цієї боротьби було те, що на стороні Любарта проти польсько-угорського впливу воювала сама руська (українська) Волинь. Позаяк цей наймолодший Гедимінович був запрошений зайняти місце Юрія II, то на Волині, каже М. Грушевський, на нього дивилися як на свого князя і *підтримували* його як *своїх* князів з династій Ігоря, Мстислава або Романа⁵⁵. Отож Любарт в короткий час повністю асимілювався з Волинню і її життям, зв’язав себе тисячними нитками з цим краєм, його верствами, їх інтересами, а головне в тогочасній ситуації – і з релігією русинів.

Цей глибоко вмотивований висновок Грушевського істотно контрастує з думкою Миколи Теодоровича, котрий повідомляє, що після трагічної смерті Данилового праправнука “многие из тогдашних русских Волинских удельных князей из дома св. Владимира добивались чести быть владетельными князьями всей Волины; но князь Литовский Любарт, отец которого Гедимин еще раньше (в 1321 году) завоевал Волинь, – заставил всех этих удельных князей подчиниться себе и присягнуть ему на верность”⁵⁶. Кого ж він *примушував* – тих, котрі його *запросили* на великокнязівський престол?

М. Грушевський підкреслює, що Волинське князівство в межах ВКЛ було “зовсім осібним світом”. Князі Любарт і його син, Федор були “майже самостійні *українські князі* з Гедимінової династії”. Любарт був другим найсильнішим серед литовських князів після рідного брата, великого князя Ольгерда, а разом – “найвизначнішим репрезентантом давніх традицій: його права на Волинське князівство опиралися на родинних зв’язках з руськими князями Волині й на виборі боярським. Своєю сороклітньою боротьбою за сю землю він запечатав свої права на сю волость”⁵⁷.

Тим часом, з історичних джерел відомо, що за Гедиміна й Витеня, а особливо за Ольгерда в Литві була повна свобода і католикам, і православним⁵⁸. У часи великих князів Ольгерда і Кейстута Гедиміновичів *руські мова, культура, а головню релігія* стали у Великому князівстві *домінуючими*.

Рідний брат згаданих князів Любарт першим прийняв православне хрещення. Він одружився з донькою кн. Володимирського і Луцького Андрія Ганною і проявив себе надзвичайно ревним подвижником православ’я: “він надавав підтримку виключно русинам і православ’ю; католицизм, котрий прирівнювався до польських впливів, поборював нещадно”. Для зміцнення позиції Церкви “забороняв православним переходити в католицизм”⁵⁹.

Отже, Волинське князівство Любарта і його сина, Федора було оплотом Русі Литовської і цитаделлю православ’я. “Звільнитися від впливів Любартовичів” могло означати одне: потрапити

під вплив латинства. Саме це й сталося з Федором Острозьким, і не відомо, що позитивне побачив у цьому І. Огієнко як українофіл. Зрештою, тут маємо сумний приклад беззастережної авторської довіри останнього до елементарних літописних помилок і до т. зв. сусальсько-панегіричної історіографії.

“Звільнення кн. Федора від впливів Любартовичів” – як воно було

Як же насправді відбувалося “звільнення” Федора Даниловича від “впливів Любартовичів”? Навіть класик української історії М. Грушевський знає про цю справу небагато, нарікаючи взагалі на “неясність моменту” щодо відірвання Острога, далі Луцька й решти Волині від родини Любарта. Тобто історик має на увазі, що в справі початків розформування Великого Волинського князівства з осені 1386 р. нібито ніщо не віщувало “свідомого плану литовсько-польського правительства – знищити силу литовсько-руських князів”. Цей намір відкрився, коли вже дійшло до проекту відібрати Київщину від Володимира Ольгердовича для Скиргайла. А останній мав здати Витовтові своє одне з найсильніших князівств на Білій Русі, у складі якого були Троки, віленські й полоцькі терени. Не дісталось проруському (не з переконань, але з особистої політичної необхідності і вигоди) Свидригайлові князівство Вітебське після смерті матері Ольгердовичів: його загарбав Витовт, а стрієчного брата ув’язнив.

Таким чином, після першого обережного (“неясного” своєю метою) удару в територіальне “серце” Русі, яким була Волинь, останнім і смертельним ударом по ній була передача в 1393 р. Ягайлом католикові Витовту і м. Володимира з землями. Після цього в кн. Федор Любартович, котрий першим в Литві склав присягу вірності Ягайлові, був випроваджений за межі свого князівства на Корибутову Сіверщину, куди він, за М. Грушевським, не знати навіть, чи й заглянув. Тяжко ображений, Федюшко разом з покривдженим Свидригайлом подався в Угорщину, де пробували налагодити зв’язки з пруськими рицарями.

Витовт же ще в 1392 р. добився від Ягайла визнання його великим князем Литовським замість Скиргайла-Івана. Івана “посунули” аж в Київ, “підсолодивши” гіркоту образи на обох братів фальшивим титулом “великого князя руського”. Там його, як виглядає, й отруїли за спроби до самостійності.

Отже, протягом 1393–1394 рр. Корибут-Дмитро Ольгердович втратив Сіверщину, Федор Коріатович – Поділля, Володимир Ольгердович та троє князів Олельковичів – Київщину. Це були, за словами М. Грушевського, найвизначніші українські князі Гедимінового кореня. Їх князівства нищилися за ознакою навіть найменшої потенційної ривалізації щодо Ягайла, а потім і Витовта. Можливо, всіх цих мужів переважав і розумом, і силою, і відвагою Федор Данилович Острозький. Тому, очевидно, саме з цієї причини під час руйнації Ягайлом разом з малопольськими панами Русі Литовської він був заздалегідь обласканий і приборканий, і єдиний серед інших руських князів запрошений на роль королівського фаворита.

Витовт же, хоч не раз воював з Ягайлом і навіть після розгрому Андрія Полоцького і Святослава Смоленського очолював боротьбу Литви у 1389–1392 рр. проти Кревської унії, теж взяв рівноцінну участь в погромі князівств своїх двоюрідних братів із явно марнославних й корисливих міркувань. Уже потім він чимало робив для автономії ВКЛ і навіть захисту Православ’я. Але, йдеться в книзі М. Петрова та І. Малишевського (видавець П. Батюшков), всі його навіть блискучі заходи чи не вдавалися, чи мали зворотний, негативний бік і все більше й більше втягували його та Литву в ті сіті, якими обплутувала їх Польща. Ягайло ж із панами множив силу Корони і вплив латинства.

Про Федора Даниловича на разі багато не скажеш і не дуже додаси щось нове. Проте, читаючи між рядками тогочасної історії, ми хочемо виявити те, що або недовомовлюється, або ж замовчується зовсім. Чи, як в І. Огієнка, істотно перекручується. Не зрозуміло тільки, що це в нього: незнання історії чи також свідоме замилювання кн. Федором навіть і в тих обставинах, коли його поведінку жодним чином неможливо рахувати національно-патріотичною в звичному розумінні?

Влітку 1385 р. вступила в силу Кревська унія, якій передувало укладення угоди про майбутній династичний шлюб між в. кн. Литовським Ягайлом та 11-річною польською королевою Ядвігою. За останню і за польський престол Ягайло, серед іншого⁶⁰, пообіцяв полякам не лише приєднати Литву до Польщі, а й охрестити її в католицьку віру і, хоча б частково, дотримав слова: зруйнував поганські капища, погасив священні вогні й т. ін.

Литовських князів змушували навертатися в латинство силою, до якого б визнання вони не належали. Змішані шлюби заборонено; не католика в такому шлюбі тілесною карою могли підштовхнути до “єдності” віри. Якщо раніше було великою перевагою розмовляти руською мовою і ходити в православну церкву, хоча й католикам при цьому не було ніяких утисків, то відтепер всі привілеї – католикам. Литовських бояр зближено в правах з польською шляхтою.

Почалося інтенсивне поглинання Коронаю найперше усіх тих українських земель, що раніше входили до складу Галицько-Волинського князівства. Першою офірою мала стати і стала Волинь Любартовичів. Щоб у здійсненні цього плану не виникло жодних перешкод, одного з найсильніших її князів-васалів, Федора Острозького було обласкано і піднесено, тобто *нейтралізовано* “великою любов’ю” королівського двору.

В той час, як в 1386 р. рідний брат Ягайла, православний кн. Андрій Полоцький в союзі із Святославом Смоленським збунтувались, зрештою, немудро і необережно, проти новоявленої унії і вирішили не допустити інкорпорації Білої Русі до Корони, Федор, ймовірно, охоче увійшов у її склад.

Про це свідчить надто ласкавий тон грамот про королівські привілеї-надання та на підтвердження й розширення дарованих Острозькому маєтків. А сам князь Федор, гадаємо, якби тиском і ляком змушений був стати острозьким дідичем і королівським фаворитом, не відповідав би в занадто шанобливому дусі. Тому-то і складалася його життєва діяльність, за Трайдосом, з двох частин: “вірної служби для Ягайла і землевпорядкування безперервно нових надань; пануючи лише в одній волості, нащадкам залишив найбагатшу латифундію на Волині”⁶¹.

Ось як, зрештою, небагатослівно оцінює тогочасну поведінку “Федора чи Федька, сина Данила” Станіслав Кардашевич: “Федор один з перших князів на Волині разом зі своїм братом Михайлом “поспішив виявити” королю Владиславу Ягайлу на письмі визнання вірності й одночасно був названий королем намісником Луцька”⁶².

Якби кому-небудь довелося читати про Острозьких лише згадану працю митрополита Іларіона, то він, певна річ, подумав би, що “великому оборонцю православної Волині Федору Острозькому” під “впливом Любартовичів” було дуже тяжко, хоча й незрозуміло, чому. Тим часом, Ягайло, “якому вірно служив” кн. Федор, читаємо в митрополита, “підтвердив за кн. Данилом (? – В. В.) міста: Остріг, Корець, Заслав, Хлопотин (Красний Став) і інші, з належними до них селами”⁶³. Цими маєтками кн. Федор став могутнім і впливовим і звільнився від впливів Любартовичів”⁶⁴.

Що ж відбувалося насправді? У праці “Волинь...”, виданій П. Батюшковим, на яку посилається митрополит Іларіон, йдеться, що “Ягайло закріплює за князем Федором Даниловичем Острозьким міста Острог [...] із зобов’язанням підлеглості безпосередньо Польщі й на шкоду владі удільного волинського князя Федора Любартовича. Останній, зрештою, цілком витісняється з Волині, й уділ його переданий був католикові Вітовтові Кейстутійовичу, а Чарторийськ відданий Ягайловому братові Костянтинові Ольгердовичу. Але дальші спроби Ягайла до поглинання литовсько-руських областей зустріли шалену відсіч від населення цих областей і в декотрих литовсько-руських князів, які залишалися вірними руським началам та звичаям”⁶⁵.

Кн. Федора серед тих, хто чинив ту “шалену відсіч”, звичайно, не було. Більше того: “Добра Федора юридично стають осібним коронним анклавом в інкорпораційній програмі польських достойників”⁶⁶.

М. Грушевський, на котрого також у вище цитованому абзаці опирається І. Огієнко, підносить цю справу наступним чином і без коментарів: “Перший звісний нам удар правам і прерогативам волинського князя (Федора Любартовича. – В. В.) Ягайло задав уже в осени 1386 р., вийнявши з під його зверхности найсильнішого з його васалів князя Острозького. Ягайло видав кн. Острозькому грамоту⁶⁷ на його волости і при тім перевів його в категорію безпосередніх васалів своїх і корони Польської, а Федора Любартовича тоді ж таки, мабуть, обов’язав, що він не буде мати ніяких претензій до Острозьких земель”⁶⁸.

Чим же завинив у Ягайла його двоюрідний брат Федор Любартович-Волинський, що на нього першого впав “звісний нам удар”? І за які заслуги був піднятий спочатку на Луцьке намісництво, а потім, після присяги з братом Михайлом для Ягайла на вірність⁶⁹, і до рівня польського дідича Федор Острозький?

Дім Любартовичів був приречений на ліквідацію не з якої іншої причини, як тільки тому, що був непідкупно православним і, як було зазначено польським автором вище, “безоглядно поборював католицизм”. Кн. Федор Острозький, як і його батько, Данило служив цьому дому, а відтак, і Русі. Тому-то “король, ймовірно, під тиском Ядвіги і панів польських...”⁷⁰ діє дуже енергійно: в 1386 р. усуває Федора Любартовича з князівства луцького, залишаючи йому ленний “уділ” володимирський; а далі, за домовленістю з Вітовтом і на його вимогу, виганяє “Fedora w ogóle z Wołynia”. Смерть Любарта в 1384 р. і таке, з дозволу сказати, “очищення” Волині від православного Любартового дому “полегшують ріст впливів” і “перших істотних перемог католицизму”⁷¹.

Тим часом, Федор, вшанований урядом Луцького намісника, присягається разом з братом, Михайлом для Ягайла наступними словами: “Осподарь мой великий король дал ми наместничати оу

Луцьку, и с его руки сел есмь; чинити ми исправно земляном, как Богу любо и осподареви моему великому королю. А слушати ми господаря своего великого короля во всемь, как ми повелить, и бояти ми ся его как Бога [...]”⁷². “І боятися мені його, як Бога”.

Після такої присяги король Ягайло уже, мабуть, не сумнівався, що брати Острозькі не стануть на захист сюзерена, Федора Любартовича і його ж православної Волині. Тож далі для Федора Острозького було підготовлено вже згадану грамоту Ягайла від 4 листопада 1386 р. з *правом дідовичним* на Острог з округами, “którym już włada, z obowiązkiem pełnienia zeń służby królowi, tak jak ją czynił z dawna Lubartowi”⁷³ – “котрим вже володіє, з обов’язком служити за нього королеві так, як здавна ніс службу Любартові”. З цих слів один висновок: службу Любартові, а відтак, і Волині князь Федор *свого часу* здійснював добре.

Саме так тепер Ф. Д. Острозький служить і Ягайлові. Без жодного спротиву потугам короля і Корони до інкорпорації Русі-України загалом і Волині зокрема, з урочистою присягою на вірність королю погодився князь Федор Данилович на умови Кревської унії. В 1390 р. три місяці боронить королівське Вільно від облоги Витовта і його союзників-хрестоносців: у такий спосіб останній добивався литовського стола але зазнав поразки. За вірність і хоробрість кн. Федор отримує привілеї королівські, а після проголошення Витовта великим князем Литви – і великокнязівські. І не мали ці привілеї, захоплюється Т. Трайдос, “рівних для волинської шляхти”⁷⁴.

М. Максимович не сумнівався, що Данило Острозький походив з турово-пінських Рюриковичів. Ю. Пузина, здається, більш, ніж припускає – вважає його сином Наримунта-Гліба Гедиміновича, а отже, литовського походження. Посядав він дідовичне князівство Турівське. Служив у Любарта і був його прихильником. Привілеї, які посипались на його сина, Федора, “Ягайло у 1386–1388 рр. видавав тільки удільним князям Гедиміновичам”⁷⁵. Ні один з руських князів старовинних родів не удостоївся такої честі. Щоб і собі мати цього князя *під рукою*, постарався з привілеями для нього і в. кн. Витовт⁷⁶.

Відтак, не дивлячись на гарно складений М. Максимовичем родовід Острозьких, які за ним є “отрасль князей Туровских и Пинских, [которые. – В. В.] произошли от Владимира Святого чрез его правнука Святополка Изяславовича”⁷⁷, повна генетична руськість Федора під великим сумнівом. Зате поза всякими сумнівами – його вірність королю Владиславу II, Короні (а згодом і католику в. кн. Витовту), вірність, посвідчена грамотою-клятвою. І нема сумніву, що жодним чином ця клятва не була порушена аж до смерті князя. А про відсутність не раз описаної нетерпимості до латинства свідчить хоча б його фундація домініканського кляштора Діви Марії в Острозі⁷⁸, котра була здійснена, за Трайдосом⁷⁹, “без сумніву, на зламі XIV і XV ст.”⁸⁰.

Для твердого у віросповідних переконаннях православного князя ця справа, думаємо, була б неможливою чи на вказану дату, чи на пізнішу⁸¹. Хоча С. Кардашевич і Т. Кемпа пишуть, що дії Ізидора, митрополита Русі, котрий особливо спричинився до Флорентійської унії від 6 липня 1439 р., були підтримані не лише Федором Даниловичем Острозьким, але й на ширших теренах України. Проте унію не визнала Москва й посадила Ізидора у в’язницю під час його візиту туди в 1441 р.⁸² При цьому слід додати, що польські й литовські католики також поставилися до унії негативно. У ВКЛ явно підтримав її лише київський князь Олелько. Тим часом, і наступник Ізидора, київський митрополит Григорій Болгарин разом із підвладними йому єпархіями зберігав вірність для Риму⁸³.

Отже, чи справді Ф. Д. Острозький підтримав Флорентійську унію? Або: чи справді він був її противником? Думаємо, що саме в цьому питанні той чи інший варіант його позиції посмертно приписаний йому історіографами з відповідного світоглядного табору. Перш за все, треба вяснити, чи він ще жив у липні 1439 р. А за достовірно відомою поведінкою князя уже можна про нього сказати наступне: *не дуже стійкий у грецькому обряді* – завів православну Волинь у склад Кревської унії, до того ж “по крові”, скоріше всього, Гедимінович⁸⁴ – якщо й не “по мечу”, то “по кужелю”⁸⁵. Вважаємо, це та соціально-ментальна призма, дивлячись через яку на Федора Острозького, можна зрозуміти безпроблемне “вийняття” його Ягайлом з-під влади великого князя Волинського Федора Любартовича. Його перехід після смерті Витовта на сторону Свидригайла і звитяжні битви за Поділля й Луцьк потрапляють під великі сумніви.

Зрештою, ці сумніви були виявлені задовго до нас. Проте і раніше, й тепер серед дослідників нема єдності як в цьому питанні – традиційно ці війни йому приписують і досі⁸⁶, так і в наступному: скількох осіб і кого конкретно загалом поєднав у собі історіографічний образ князя Федора Даниловича Острозького? Тобто: чий подвиги на захист православної Волині йому приписані? Здебільшого, вказують на Федка Несвизького, зрідка – на сина, Федора-Фридерика.

Ціна клятви-присяги і... маєтків

Поza всякою творчою конкуренцією серед розвідок про цю унікальну постать на разі перебуває її аналітичний образ пера В. Ульяновського у галереї історичних портретів Острозьких, скрупульозно систематизований чи не з усіх повідомлень і гіпотез, які будь-коли й будь-хто висловив про героя і нашого дослідження. Проте ми не вважаємо нашу працю марною, оскільки, поряд з історичною, працюємо і в ментально-психологічній царині. Щодо порушеної нами глобальної проблеми в житті князя Федора – *зміни сюзерена*, то і В. Ульяновський також присвятив їй мінімум тексту: “Вочевидь одразу після Кревської унії Федір Данилович вийшов з-під залежності кн. Федора Любартовича”⁸⁷. Шановний автор також не став проводити розслідування, з ким ще плутають кн. Федора, крім його сина, Федка (Фридерика⁸⁸).

Історична пікантність проблеми з цим сином полягає в тому, що, за С. Кардашевичем, у Федора Даниловича взагалі не було сина, Федка. І про цей факт, вважаємо, варто згадувати, хоча б тоді, коли йде в'яснення, хто саме з тогочасних князів Федорів (Федків) був прибічником Свидригайла. На це твердження багаторічного жителя й історика Острога можна, виходячи з відповідного авторського спрямування, махнути рукою як на невідгідне в тому чи іншому контексті, як і на виявлення Леоном Божаволя-Романовським факту поховання Федора Даниловича в родинній Миколаївській церкві. Ці факти суперечать традиції. *Але ми вважаємо, що традиція може існувати незалежно від фактів, як і факти – незалежно від традиції*. На разі думка С. Кардашевича є цікавою як штрих до етапів розвитку історичного портрета династії Острозьких.

Отже, якщо в кн. Витовт у 1430 р. помер 80-річним, то кн. Федору в період розпалу війни Свидригайла з королем було, за датуванням Т. Кемпи, майже 75, а на дату бою біля Вількомиру – повних 77 років. Зрозуміло, це вже не той вік, щоб воювати з католиками. Та й, зрештою, для чого було з ними воювати, якщо через 4 роки визнати Флорентійську унію і фундувати кляштор для домініканів? Так само – для чого і в тому разі, якщо католицький кляштор був збудований на зламі XIV і XV ст. і вже діяв в Острозі, за повідомленням С. Кардашевича, аж до зруйнування його татарами в 1443 р.⁸⁹

Невдумливість усіх, хто робив старого Даниловича учасником і героєм битв на Поділлі та на р. Святій, просто дивовижна. Проте А. Сендульським (див. вище) та І. Огієнком йому, вісімдесятирічному, приписана ще й війна в 1438 р. з татарами, на яку він “зібрав до себе багато української шляхетської молоді” і в якій, крім “татарви”, “поліг і весь цвіт українського шляхетства” (відгомін про битву під Вількомиром. – В. В.). І власне, саме “ця невдача сильно вплинула на чутливого князя”, і ото після неї “він постановив покинути цей зрадливий світ”⁹⁰.

Король Ягайло жив до весни 1434 р. Якби Федор Острозький *справді* став поруч Свидригайла проти свого вінценосного покровителя, то це була б велика зрада – пригадаймо його клятву, кінцеві рядки з якої наведемо нижче.

Відтак, може, справді тим князем Острозьким серед вояків Свидригайла був хтось із синів Федора Даниловича, наприклад, Фридерик чи Дашко? Бо хоча і в книзі видавця П. Батюшкова, як на той час було загальноприйнято, йдеться, що у війні з поляками за Поділля особливо відзначився своїми подвигами старий Федор Данилович Острозький, який дістав допомогу від сусідніх волохів і татар, такою *особливістю*, думаємо, здатний прославитись, імовірніше, воїн років 30-40-ка.

Авторитетний дослідник литовської генеалогії Ю. Вольф не бачить Федора живим уже після 1410 р.⁹¹ Йому вторить Ю. Пузина: “Твердження Максимовича, ніби князь Федор, будучи монахом, жив ще в 1440 р., не може устояти”⁹². На даті Ю. Вольфа зупиняється і Т. Трайдос. На ній стоїть і Н. Яковенко. Власне, для нашої гіпотези про останні роки князя, якою закінчимо цю розвідку, точна дата його смерті особливого значення не має. Хоча, думаємо, деяким дослідникам вона була відома, відтак, можливо, з огляду на традицію, не набула поширення.

Проте не тільки згадана клятва не дозволяє бачити в помічникові Свидригайла старого Острозького: за його можливою зрадою, вважаємо, відразу з'явилася б грамота на конфіскацію всієї Острозької латифундії – як це робилося, наприклад, з князем Сангушком Федоровичем чи, можливо, з Федором Корибутовичем. Адже навіть підозра чи довільне припущення про можливе протистояння Ягайлові когось із Гедиміновичів (!) стали причиною повного “перекрою” ВКЛ на початках його королювання.

Але, на нашу думку, все-таки найголовнішою стримуючою причиною не підняти Федору Даниловичу зброю проти Ягайла і Корони, якби він ще тоді жив і навіть допускав такі помисли, мав бути страх перед Господнім гнівом: адже він присягнув *боятися короля, як Бога* і закликав себе важкими словами: “На сем на всем мы два ис братом моим целува крест, штож нама все то исправити

косподареви нашему великому королю, а не исправива, судить нам Бог и честный крест и осподарева казнь и гроза”⁹³.

Отже, дивує, чому не хотіла колись і не бажає звертати увагу на цю “клятву-присягу на хресті” частина деяких істориків тепер, яка конче прагне бачити саме старого князя при боці Свидригайла? Невже вони думали (і думають), що зламати для Федора Даниловича таку обіцянку нічого не вартувало? І що можна було б потім говорити про цю європейського масштабу державну, а до того ж і релігійну особу, якби вона зігнувала *таке* своє слово?

Про те, що даний варіант клятви так просто не порушувався, пише, наприклад, історик Сергій Соловйов. У нього мова йде про кількаразову вимогу Витовта в 1425 і 1426 рр. до великого магістра ордену хрестоносців допомогти йому завоювати Псков. “Тот опять отвечал, что не может нарушить крестного целования к псковичам”⁹⁴.

Історичний ребус з п'ятьма Федорами і двома Дашками

Чимало історичних нюансів переконливо свідчать про те, що Федор Данилович у поданні, наприклад, К. Несецького, І. Стебельського, М. Максимовича, В. Антоновича, П. Батюшкова, А. Блудової, А. Сендульського, митрополита Іларіона та певною мірою і Т. Кемпи – це навіть *не дуже органічний сплав* чотирьох, якщо не 5-6 осіб: самого Федора, його синів Фридерика й Дашка плюс Федка Несвизького, плюс Федора Корибутовича, плюс Федора... Любартовича, плюс, можливо, сина Федора Корибутовича – Дашка Сіверського. Про цього персонажа кілька рядків скажемо далі. Зрозуміло, що на думку бачити у Федкові Несвизькому, який разом з волохами й татарами побив поляків на Поділлі, все того ж старого Федора Острозького, фаворита Корони, Ягайла й Витовта, який з абсолютно невідомих причин нібито став запеклим ворогом поляків⁹⁵, багатьох істориків наводило, крім Яна Длугоша, і т. зв. “Сказание летописца Южнорусского”.

Тут, зокрема, йдеться, що (цитуємо скорочено) “року 1432, Федор княжа Острожское, муж великой делности и валеchnый, держачи сторону Швидригайлову, добыл Смотрич, Браславль и Скалу, замки под Ляхами... И есть Мурахва река, которая до Днестра впадает... А уже была трохи примерзла... через которую князь Федор иншою дорогою, первой пребывши, засадился на другом берегу з войском своим в лесе... А Ляхи – одни вплавь лед ломають... Ляхов, из реки выезжающих, били, топили и имали. Леч Волохов... побито от Ляхов, и погибло их много”⁹⁶.

На цій версії, що “Федор, княжа Острожское” був саме старий Федор Данилович, тобто батько, а не, скажімо, молодий Федор Федорович, себто його син, стояв, за словами М. Максимовича, краківський канонік Ян Длугош. Щодо останнього, то він Федка Несвизького називав “князем з Острога” (Dux Fethko de Ostrog). І це не може бути великим дивом. Адже Длугош, як відомо, був таким вихователем дітей Ягайла й таким істориком, що не знав року смерті їх діда, Ольгерда (замість 1377-го подавав 1381 р.), а також “braci Olgerda z synami przemieszał, i jedną dając wszystkim matką”⁹⁷ – “братів Ольгерда з синами перемішав і всім дав одну матір”.

Отже, М. Максимович, не розібравшись, даремно поклався у своїх дослідженнях на Длугоша. І це, на жаль, тоді, коли, за словами М. Грушевського, і сам Длугош (“неприхильний” до цього, за його ж висловом, “dux Fethko de Ostrog”. – В. В.) вираз “з поміж усіх князів Литви й Руси визначав ся великою відвагою й воєнною славою” адресує таки Свидригайловому товаришеві, наміснику на Східному Поділлі Федькові⁹⁸, не знаючи його справжнього помісного імені. Тобто, Я. Длугош, очевидно, знав, що права рука Свидригайла на Вінниччині і Брацлавщині – дux Fethko (презирливе), а не дux Feodor Danielis. Але цього князя Федка він довільно іменує Острозьким. Можливо, тому, що саме Острозький завжди був відомий відвагою і воєнною славою. Тим часом, у М. Грушевського всюди в цих подіях, в т. ч. в бою на р. Мурафі, фігурує князь Федко Несвизький.

Федор Данилович не був гуситом.

Фридерик Острозький не підтримував Свидригайла

Для деяких істориків були і є підстави вважати, що в цей після можливого відходу в інший світ у 1410 р. чи значно пізніше *збірний образ* старого Федора певними подіями зі свого життя потрапив і його син Федор-Фридерик: адже якраз батька дехто мав за гусита. Хоча гіпотезі про синів Федора Даниловича як прихильників Свидригайла істотно суперечать ті факти, що саме Федор Федорович був гуситом і жив у Чехії; а Дашко помер, принаймні, про нього не стало відомостей у 1420 р.

Тим часом, у наративному джерелі “Літописець Литви і Хроніка Руська”, опублікованому звичайним професором Харківського імператорського університету Ігнацієм Даниловичем у 1827 р., йдеться про те, що Свидригайла звільнив Дашко Острозький⁹⁹. На це повідомлення зіслався у своєму

дослідженні про Свидригайла А. Левицький: “в 1418 р. князь Дашко Федорович Острозький придумав хитрість, щоб визволити Свидригайла з ув’язнення”¹⁰⁰. Він вислав до Кременця двох довірених осіб, Дмитра й Іллю, домовившись, щоб вони стали на фіктивну службу до бурграбія замку Конрада Франкемберга й допомогли йому захопити замок.

Не вдаючись в деталі, зазначимо, що план вдався: “Świdrygiełłę wypuścili z okowów”¹⁰¹. Далі в А. Левицького читаємо, що Длугош на цей рахунок мав дещо іншу версію: ніби до цього визволення ще був причетний і кн. Олександр Ніс¹⁰². Але це справи не міняє: батька, Федора Острозького в цьому ділі не було.

Подальша доля Дашка невідома. А щодо молодого Федора Острозького, то, читаючи Т. Кемпу, знаходимо в його “Dziejach...” деякі темні “вікна” в житті Федка-Фридерика. Перше – після 1430–1431 рр. – перед 1434 р. Так, в 1430 р. він взяв участь в завоюванні Глівіці і Ясної Гури; в наступному, 1431 р. бився під Домажиліцями. В 1434 р. із загоном чехів брався збудувати біля Чорстинського замку, на польсько-угорському кордоні, укріплену вежу, щоб займатися грабіжництвом. Однак, був відкинутий польськими королівськими рицарями¹⁰³. Проте невідомо, де він був і що робив у 1432–1433 рр. Друге “вікно”: чим займався в 1435–1437 рр., якщо наступне повідомлення про нього датується 1438 р., коли Федко спустошив з найвідомішим польським гуситом, Спитком з Мельштина¹⁰⁴ добра краківського біскупа Збігнева Олесницького?

Деякі дослідники вважають, що Фридерик саме в ці роки вертався у ВКЛ й оружно підтримував Свидригайла. Ми спробуємо довести, що така гіпотеза не має під собою твердого ґрунту. Тим часом, на неї певною мірою можуть наводити й коментарі-примітки В. Антоновича до вже згаданої грамоти Витовта Федору Даниловичу Острозькому на маєтки Бродів, Радосілкі, Радогоща, Межирічі, Дяково, Свищово та ін.¹⁰⁵, якщо в усіх повідомленнях про батька вбачати сина-гусита, Федора-Фридерика. Зрештою, дехто з дослідників так і робить, очевидно, свідомо відкидаючи при цьому конкретну інформацію про бойові виправи саме під ту пору достовірного Свидригайлового помічника на Східному Поділлі Федка Несвизького.

В цьому контексті щодо Фридерика як “тіні” старого Федора (вираз В. Ульяновського) є певна загадка: де він був у зазначені вище роки? Однак, для нас важко навіть припускати, що Фридерик міг підтримувати Свидригайла всупереч волі короля. Скоріше, він міг би підтримувати Ягайлового протеже – Зигмунта Кейстувовича, який проводив політичну лінію і короля, і покійного Витовта. З останнім же Острозькі посвоячилися через його вихованку, княжну Агафію (Ганку), яку взяв за дружину брат Фридерика, Василь Красний¹⁰⁶.

Князь Фридерик, підлеглий Зигмунту Корибутовичу, думаємо, жодним чином не міг стати на сторону Свидригайла раніше, аніж це зробив Корибутович. Останній же, за К. Стадніцьким, зійшовся зі Свидригайлом за посередництва хрестоносців¹⁰⁷ після появи в 1432 р. другого в. кн. Литви, пропольського¹⁰⁸ Зигмунта Кейстувовича. Додамо: після появи, але не в 1432 р. Про це трохи далі. Зрозуміло, що згадане зближення було певною мірою умовним, оскільки князі Зигмунт і Фридерик продовжували перебувати за межами ВКЛ.

Гуситські вожді жодним чином не могли (і не мали змоги) оружно підтримувати Свидригайла до 1435 р. Справа в тому, що король Ягайло, не зважаючи на протести папи римського, цілком відверто симпатизував таборитам на чолі із Зигмунтом Корибутовичем і Фридериком Острозьким, які в Глівіцах мали свою резиденцію. Це він робив з думкою, щоб мати “прихильників не тільки проти “крижаків”, але й проти власного брата Свидригайла, тогочасного великого князя Литви”¹⁰⁹. Коли депутація гуситів у кінці червня 1432 р. пропонувала Ягайлові союз проти хрестоносців, вона одночасно внесла прохання, щоб король “виявив свою прихильність до Зигмунта Корибута”¹¹⁰.

Це прохання виникло у зв’язку з тим, що весною, в 1431 р. у Кракові мав бути релігійний диспут між гуситами, які хотіли розповісти про свою віру, й католиками. Король докладав зусиль, щоб зустріч відбулася. Однак, біскуп Збігнев Олесницький ту конференцію зірвав. Зигмунт Корибутович і його делегація залишили Краків ображеними і розгніваними. Вождь гуситів погрожував помстою. Отже, прохання депутації мало на меті примирення. Хоча король, можна сказати, з племінником і не сварився. Відтак, Ягайло, котрий не вагався увійти в спілку з гуситами і, між іншим, мав з ними виправу в наступному році на пруські землі, без сумніву прихилився на таке скромне бажання, тобто прийняти Корибутовича. Звідси випливає, що ще і в 1433–1434 рр. князі Зигмунт і Фридерик не були зі Свидригайлом. Таким чином, жодної підтримки з боку Фридерика для Свидригайла до вказаної дати бути не могло.

Далі К. Стадніцький пише, що після зближення із Свидригайлом, а це могло статися, очевидно, лише в другій половині 1434 р., Зигмунт Корибутович уже не сходився з королем. Але єдина, перша

і остання допомога чехів Свидригайлові була надана в знаменитій битві 1 вересня 1435 р. на річці Святій, куди вони добиралися через Лівонію. Стадніцький подає конкретні факти, що за якісь хвилини до бою Зигмунт Корибутович, передбачаючи поразку, “радив не проливати братньої крові”, але “заморити” суперечку при допомозі посередників. “Не почуто його ради”, вдарено на неприятеля, і поразка Свидригайла була цілковитою¹¹¹.

Тобто, й та допомога, яка мала на меті підтримати Свидригайла в його марнославному бажанні стати королем Литви, не робилася Корибутовичем від усього серця. Вона була, схоже, випадковою. Проте ціль усіх цих екскурсів – встановити, чи Фридерик Острозький коли-небудь воював на стороні Свидригайла і чи брав він участь хоча б в останній розгромній битві.

Далі ми повністю прокоментуємо примітки В. Антоновича, в яких нібито в усіх випадках під іменем Федора-батька можна чи слід вбачати Федора-сина і доведемо, що така думка є безпідставною. Однак, перш ніж почати їх аналіз, наведемо ще дві важливі “ремарки” – М. Максимовича й автора цих же приміток, В. Антоновича. Для першого – після останньої, відомої йому згадки про Федора Острозького, до наступної, коли він начебто появився в спілці зі Свидригайлом, князь надовго зникає з історичного горизонту: “Потом Федор Острожский является спустя 45 лет”¹¹². В Антоновича цей термін коротший: “Затем летописи на целые 32 года умалчивают о князе Федоре Острожском”¹¹³. Про такого популярного і все ще живого князя і 32–45 років нема жодної згадки? У цьому контексті варті уваги аргументовані сумніви І. Тесленка¹¹⁴.

За Т. Кемпою, нібито існують якісь церковні перекази про те, що кн. Федор (старший) мав бути учасником польсько-литовсько-руської битви з хрестоносцями під Грюнвальдом в 1410 р. Наступна згадка про нього, мовляв, з’являється через 30 літ у зв’язку з візитом в Острог Київського митрополита Ізидора. Останній як активіст Флорентійської унії 1439 р., нібито підговорив старого Федора саме в той час – в 1440 р. учинити фундацію на домініканський кляштор, записавши йому ближнє село Лючин.

Тим часом, у примітках В. Антоновича читаємо: “В 1422 г. он (кн. Федор Данилович. – В. В.) появляется в числе сподвижников князя Сигизмунда Корибутовича, отправившегося в Чехию, по просьбе жителей города Праги, на помощь против немцев, ожесточенно старавшихся утопить в крови гусситизм”. Навіть після виходу Зигмунта з Чехії нібито саме Федор Данилович продовжує воювати з німцями і в 1430 р. відзначився в сілезькому поході гуситів. Далі, пише В. Антонович, ще в тому ж році сталася подія, яка відкликала старого князя Федора на батьківщину – помер в. кн. Литовський Витовт. Литву охопила сильна громадянська війна.

“Среди этой борьбы князь Федор Острожский являлся самым деятельным, храбрым и распорядительным сподвижником Свидригайла. В 1432 году он отстаивает Подолию от посягательств поляков, старавшихся завладеть этою землею под видом помощи Жикгунту Кейстутовичу; теснимый превосходными силами, он успел удержаться в Браславле, организовал войско из русских, наемных татар и волохов, нанес полякам чувствительное поражение на берегах реки Морахвы [...]”¹¹⁵. Насправді тут діяв Федко Несвизький.

Отже, читаючи примітки В. Антоновича, бачимо певну спільність між ними й текстом із “Южнорусского летописца”, з повідомленнями Яна Длугоша, М. Максимовича, а також пізнішими – М. Грушевського й митрополита Іларіона. При чому, В. Антонович, не усвідомлюючи того, бойові подвиги Федка Несвизького на Поділлі й гусита Федка-Фридерика¹¹⁶ в Чехії уже *традиційно*, принаймні, за М. Кромером і М. Максимовичем, приписує Федору Даниловичу. Отож, старий Острозький не звільняв Свидригайла з Кременецького замку й не воював на території Чехії. Син, Фридерик, не підтримував Свидригайла й навіть нема доказів (про це детальніше далі), що був з ним на річці Святій.

Тим часом, М. Максимович цілком довірливо поклався на Яна Длугоша, котрий Свидригайлового побратима на Поділлі іменує *dux Fethko de Ostrog*. Але і Я. Длугош, і М. Грушевський, розповідаючи про війну з поляками після смерті Витовта, пишуть про грізного князя-авантюриста, Федка Несвизького, а не старого Даниловича.

Беззастережна довіра митрополита.

Гіпотеза ідентичності Ф. Несвизького й Ф. Сіверського

Не хто інший, як Федко Несвизький, має бути й у нарисі І. Огієнка. Натомість подвиги Несвизького митрополит також *традиційно* адресує старому Федору. Мало того, в його образ він без вагань вводить ще двох нових персонажів, забуваючи просту мудрість: “Довіряй, але й перевіряй”. У вже згаданій праці читаємо: “Цього часу князь Федір був князем ще й Володимирським та

Сіверським. Він мужньо бив поляків, і очистив від них Поділля та Волинь, особливо очистив Кам'яничину та Брацлавщину. Це все було року 1431–1432. По всіх цих місцях князь Федір винищив усі ознаки католицтва, яке занесли мечем – за наказом Папи – поляки.

Князь Федір Острозький мав під собою велике військо, і 1432 р. сміливо очистив від поляків м. Смотрич, і мало не знищив усю польську армію... Так же сміливо він очистив від них 1433 р. Луцьк та Кам'янець. Ці перемоги кн. Федора Острозького мали для України величезне значення¹¹⁷.

Насправді, ніякого значення вони не мали навіть для Волині з огляду на перехід справжнього героя цих боїв Федка Несвизького в наступному році під владу Ягайла і Корони. Тим часом, А. Сендульський та І. Огієнко це замирення з Польщею адресують все тому ж Острозькому: “По цьому всьому князь Федір Острозький 1435 р. примирився і з Ягайлом, і з Польщею”¹¹⁸.

Одна деталь з цього панегіричного тексту особливо впадає у вічі, а саме: “князь Федір був князем ще й Володимирським та Сіверським”. Де можна було взяти таку інформацію? Посилання в автора нема. Скоріше всього, таким джерелом міг бути надрукований Пом'яник Дерманського монастиря (він же Пом'яник князя Костянтина Івановича Острозького, пана Віленського, воєводи Троцького, гетьмана ВКЛ, старости Луцького, Брацлавського і Вінницького, маршалка землі Волинської). Тут записані імена “Князей: Константина Даниїла Федора – во иноце Феодосія*”. Через зірочку упорядники пояснили: “Феодор – князь Острожский, Владимирский и Северский. Удалился в Киево-Печерскую обитель в 1438 г., где и скончался во второй половине XV ст. Причислен Церковью к лику Святых. Мощи его почивают в дальних пещерах Лавры; память 28 августа”¹¹⁹. Первинне ж походження інформації про князювання Ф. Д. Острозьким на Володимирщині та Сіверщині, можливо, від І. Стебельського¹²⁰.

Щодо Володимира й Луцька, то вони після розформування Ягайлом Волинського князівства Любартовичів майже 40 літ належали в. кн. Литовському Витовту. Однак, був в історії Володимира момент, коли це місто через 37 літ, після смерті Витовта, майже вщент спалене під час першої війни Свидригайла з Ягайлом, в 1431 р. королем таки було надане князю на ім'я Федір. Це був... колишній в. кн. Волинський (Луцький і Володимирський¹²¹) Федюшко Любартович, старий, зморений мандрами по Європі, котрий незабаром помер, заповівши отчину своєму ж тиранові Ягайлові¹²².

Отже, ці помилки І. Огієнка переконливо свідчать, що і в нього мова йде не про Федора Даниловича, а на разі про трьох інших Федорів. Всі ж подвиги, якими захоплюється автор, вчинено князем Федком Несвизьким.

Хто ж такий князь Сіверський і як він, очевидно, з легкої руки І. Стебельського та укладачів Дерманського пом'яника потрапив, а за згодою митрополита зберігся, принаймні в його праці, в збірному образі “святого князя Федора”? Відповідь на першу частину запитання найближче можна отримати в Ю. Пузини, однак, із зазначенням, що цей автор виводить на хибний шлях про т. зв. ідентичність князя Федора Сіверського і Федка Несвизького. І бачимо, що на цей хибний шлях власне своїм, індивідуальним варіантом вийшов митрополит, для якого, в свою чергу, старий Острозький був ідентичним з Несвизьким, а відтак, і з Сіверським. За Пузиною, який цитує “Kroniku...” М. Стрийковського, в ті роки Сіверським князем іменувався справді Федор¹², але не Федор Острозький, а “Федор Дмитрович Корибут, котрий збудував Вінницю, Збараж і Вишнівець (тобто, збудував там певні укріплення, замки. – В. В.). В 1430 р. був звинувачений в непослуху королеві і втратив Брацлав та Кременець [...]”¹²⁴. Ю. Пузина спробував довести, що Федко Несвизький – це не хто інший, як Федор, син Корибута-Дмитра Ольгердовича.

Чи є щось спільне в долях Федора Сіверського і Федора Острозького-старшого? За винятком, що обидва під час хрещення отримали однакове ім'я і, вважається деким, мали синів Дашків. Чи перетиналися коли-небудь шляхи їх батьків? І все-таки князь Корибутович-Сіверський, після Несвизького, претендує на друге місце в збірному образі Федора Острозького. І це місце він зберігав, порівняно з трьома іншими Федорами, найдовше. Можливо, навіть, за нашим довільним припущенням, аж до смерті в Печерській обителі. Про цю гіпотезу – далі.

Тим часом, дивним чином в генеалогічній літературі Федка Несвизького зідентифіковано з Федором Сіверським, а цей зліпок з двох осіб, крім синів Фридерика і Дашка плюс Федора Любартовича, також “надійно” введено в образ Федора Острозького. Ми аналізуватимемо це явище лише у зв'язку з відношенням до нашої теми і з тим, щоб отримати остаточну відповідь на два питання. Перше: Федко Несвизький і Федко Сіверський – одна особа чи дві? Друге: Федко Несвизький, центральний персонаж в “сконструйованому” істориками образі Федора Острозького – хто він, якого роду? Відповідь на нього остаточно закріє гіпотезу “тожсамості” і відділить цих історичних персонажів од життєпису старого Даниловича.

Спочатку придивімось до фрази Пузини: “В 1430 р. був звинувачений в непослуху королеві і втратив Брацлав і Кременець”, тобто був звинувачений Федор Дмитрович Корибут[ович]¹²⁵. Чи може ця фраза, за теорією ідентичності, стосуватись Федка Несвизького, який став на сторону Свидригайла? Жодним чином – ні. Адже в 1430 р. він ще не володів ні Брацлавом, ні Кременцем, щоби втратити їх за наказом Ягайла. Несвизький отримав уряд подільського старости й іменувався в документах “*Podoliensis prefectus*”¹²⁶ на землях Свидригайла після перемир’я його з братом королем у вересні 1431 р. та в результаті розділення Поділля на коронну й литовську частини.

Отже, в чому могла виявитись провина князя Сіверського, якщо така була? Відповідь пробував дати К. Стадніцький, який почав наступним чином: “Третій син Дмитра Корибута Теодор (Федор) за панування того князя (Свидригайла. – *В. В.*) був, досить ймовірно, подільським старостою?”¹²⁷. Ми кажемо “пробував”, бо не випадково сам автор закінчив цю фразу знаком питання. Та й більшої вини йому, як попередження Ф. Корибутом в. кн. Свидригайла листом про те, що поляки проти нього озброюються, не виставив. Якщо Федор Сіверський був подільським старостою ще за наданням Витовта і з дозволу Ягайла на колишніх теренах Свидригайла (цей був князем Подільським в 1399–1402 рр.), а тепер хоча б симпатизував йому, то немилість короля до Корибутовича була зрозумілою.

Також можна припускати, що на короткий час Федор Сіверський став старостою вже з руки Свидригайла. І за це також був позбавлений згаданих міст. Під питанням лише дата конфіскації в нього Брацлава і Кременця “1430 р.”: чи точна вона в Мацея Стрийковського? Може, тут помилка? До того ж, невідомо, на яких правах було в кн. Сіверського володіння цими містами.

Антоній Прохаска, підключившись до дискусії про ідентичність, повністю підтримав Ю. Пузину, визнав, що Корибут-батько міг отримати од Витовта на Поділлі певні *волості*. Але заявив, що жодного *уділу* в Корибута і його сина, Федора на Поділлі не було. Старости за Витовта тут, мовляв, також відомі. Відтак, визнавши при цьому Федка Несвизького сином Дмитра-Корибута (!), закрити питання подільського старостування Федора Корибутовича за Витовта¹²⁸. Але, підкреслимо, тим не менше у згаданому листі Свидригайла він іменується “подільським гауптманом”. А це вже був інший період – не “за Витовта”, а 1432 р. – за Свидригайла.

Тим часом, Ю. Пузина, розвиваючи версію ідентичності, підтримав Стрийковського й поразку поляків на р. Мурафі 30 листопада 1432 р. поклав “на рахунок того ж кн. Федора Корибутовича”¹²⁹. Я. Длугош набагато раніше заплутав ситуацію зі своєї сторони, назвавши Федка Несвизького Федком з Острога.

Ця течія, як писав М. Грушевський, щодо “ототожнення Корибутового сина Федора з Федьком кн. Несвизьким, що звав сі волости (Браслав, Винницю і Сокоlecь на Поділлі та Кременець на Волині) своєю батьківщиною”¹³⁰, захопила чимало дослідників. Не “змиліла” вона й у наші дні. Найсвіжішим підходом до цієї проблеми й аналізом праць даної тематики є стаття Іванни Папи¹³¹, яка опосередковано, точніше сказати б, сама не знаючи того, що є трохи дивним, висловлює свою гіпотетичну думку на користь версії Ігоря Мицька, котрий стверджує, що Федко Несвизький – онук Федора Коріатовича, оскільки, за цим істориком: “Шлюб Василя Коріатовича з представницею роду Несвицьких привів до заміни гербу в його нащадків”¹³².

Згадана дослідниця в процесі своїх міркувань і коментарів явно на стороні версії ідентичності і, попри думку З. Л. Радзівинського про неможливість такої аж надто швидкої переміни в політиці, а також і в титулатурі (з Корибутовича Сіверського на Несвизького чи, за авторкою, Несвіцького. – *В. В.*), зауважує, що, мовляв, *події також розвивалися стрімко*. Цікаво, що цю саму думку на користь твердження Ю. Пузини знаходимо в Збігнєва Анусіка: “Його (Федора Корибутовича. – *В. В.*) зміни політичної орієнтації в бурхливий період повстання Свидригайла теж знаходять своє логічне пояснення”¹³³. Отож, І. Папа, посилаючись на Л. Войтовича, пише, що князь Федор Несвіцький (він же й *нібито* Корибутович; і *нібито* знову, після гучної зради Свидригайла в Кременці... – *В. В.*) воював на стороні Свидригайла під Вількомиром і потрапив у полон до Зигмунта Кейстутовича¹³⁴.

Можна було б думати, що тут уже стверджується ідентифікація навпаки: з Федора Корибутовича на Федка Несвизького. Але все ще треба пам’ятати, що батько, Дмитро-Корибут, за Л. Войтовичем, на якого посилається І. Папа, “після втрати сіверської землі й повернення з полону отримав саме м[істо] Несвіч біля Луцька, яке згодом успадкував його наймолодший син Федько”¹³⁵. Відтак, Федор Корибутович Сіверський – він же й Федько Несвіцький. Від себе додамо: при тому, що Несвіч, за доказами Ю. Пузини, ніколи не був ані містом, ані князівською резиденцією.

Скрупульозний аналіз генеалогічної війни-“несвизіани” і виявлення коріння князів Вишневецьких, Збарзьких і інших, котрі видавали себе з роду Корибута, І. Папа закінчує кількарядковою дещо несподіваною в даному контексті гіпотезою про “можливість пов’язання особи Федора Несвіцького

з князями Коріатовичами”¹³⁶. З допомогою бунтівного Свидригайла він сподівався повернути родинне східне Поділля. І якщо М. Грушевський скрушно зауважував, що ми, мовляв, нічого не знаємо про батька Федка Несвизького¹³⁷, то шановна авторка на цю роль пропонує когось з синів опального Федора Коріатовича – Олександра чи Василя¹³⁸.

Це міркування, вважаємо, тим більшу має ціну, що молода дослідниця не посилається у своїй праці ні на І. Мицька, ні на Ілону Чаманську, ні на З. Анусіка, який, рецензуючи працю попередньої “Вишневецькі. Монографія роду”¹³⁹, погоджується, що Вишневецькі, якщо й не були від одного з синів Корибута-Дмитра Ольгердовича (тобто Федора Сіверського. – В. В.), “то не можна виключити, що власне від Коріата” (тобто від Федка Несвизького. – В. В.)¹⁴⁰. Щодо шановної пані професора І. Чаманської, то вона, скрупульозно дослідивши проблему ідентичності згаданих Федків, приходять до висновку, що так чи інакше князі Збаразькі й Вишневецькі мусили бути Гедиміновичами. І якщо не були Корибутовичами, на цьому терені “в гру можуть вступати в принципі тільки Коріатовичі”¹⁴¹.

Як би там не було, ми з цієї “війни” хоча б самі переконались, що все-таки Федор Сіверський і Федко Несвизький – це різні особи¹⁴². І обидва вони волею певних авторів увійшли в образ Федора Даниловича Острозького.

Тим часом, З. Л. Радзимінський переконливо доводить, що підтримка Федором Сіверським Свидригайла в 1432 р. була неможливою. Адже, за цим істориком, “більш ніж правдоподібно”, що Федор Корибутович в серпні 1432 р. взяв участь у нападі на Свидригайла в Ошм’янах; й уже точно 1 вересня долучився до посадження Зигмунта Кейстutowича на великокняжий стілець, а 15 листопада в числі найвідоміших литвинів визнав новий Акт литовсько-польської унії та власним підписом поручився за пропольського великого князя у справі дотримань її вимог, найперше щодо підвладності королю Ягайлові. То, мовляв, як міг він вже 30 листопада громити поляків на р. Мурафі?

Зазначимо, що це все справді – так; але це так – починаючи з серпня 1432 р., після можливої втрати Федором Корибутовичем Брацлава і Кременця. Проте ще в січні-лютому стосунки князя Сіверського і Свидригайла, як постає з його листа до великого магістра¹⁴³, були, принаймні, товарицькими. До таких відносин Корибутовича могла зумовлювати пам’ять про погром Ягайлом і Витовтом родинної Сіверщини.

Отже, з розв’язаного нами історичного ребусу з п’ятьма Федорами (двома Острозькими, Несвизьким, Сіверським і Володимирським) випливає, що з 1430 по серпень 1434 рр.¹⁴⁴ включно лише один Федко Несвизький-[Коріатович?] вірно збройно служив для Свидригайла й був учасником усіх тогочасних битв з поляками, в тому числі й на Володимирських теренах¹⁴⁵. Федор Корибутович Сіверський (стверджуємо за цитованим листом) був деякий час серед тих, кому Свидригайло імпонував. І це також, як і *спільні спірні маєтності*, значною мірою посприяло виникненню гіпотези “ідентичності”.

Важко сказати, як ці історичні відомості трансформувалися в свідомості І. Огієнка, особливо відносно “князя Володимирського”. На разі зрозумілим є інше – він, подібно до А. Ярушевича, “залишився при своїй думці”, а саме: хто і що б не писав про бойового соратника Свидригайла і яким би ім’ям його не називав, для митрополита цим незмінним переможцем поляків був один і той же Федор Данилович. Саме тому він, не задумуючись, без сумніву та спроби перевірки погодився з укладачами Дерманського пом’яника, що у володіннях Острозького були ще й князівства Сіверське та Володимирське. Однак, ми не наважимося сказати це ж саме про А. Сендульського, котрий на час написання ним історичної монографії “Город Острог” вже знав про всі основні помилки в традиційному життеписі Ф. Д. Острозького¹⁴⁶.

Якби на місці Федка Несвизького справді був Федор Острозький...

Доречно відзначити, що З. Л. Радзимінський, спростовуючи “тожсамість” Федків Несвизького і Сіверського за Ю. Пузиною, натомість разом з В. Рупіковським стверджував, що саме князь-авантюрист Несвизький і Фридерик Острозький – це одна і та ж особа¹⁴⁷. З сучасних дослідників на цій позиції стоїть Ю. Григель. Але повернімося до приміток В. Антоновича, котрі являють собою стислий життепис Федора Острозького і порівняймо його з аналогічними життеписами інших авторів. Тут читаємо, що для вирішального бою Свидригайла із Зигмунтом Кейстutowичем і Владиславом Варненчиком в 1435 р. “князя Сигизмунд Корибутович и Федор Данилович Острожский по поручению Свидригайла набрали многочисленный отряд гусситов: чехов и силезцев, считавшихся в то время лучшими военными людьми в Европе...”¹⁴⁸.

У цьому бою всі, хто допомагав Свидригайлові – “магістр Ливонский, князь Сигизмунд Корибутович, некогда нареченный король чешский, и с ним более 10 других князей пали в битве.

Свидригайло бежал на Волощину...”¹⁴⁹. За К. Стадніцьким, він втік у Вітебськ, за А. Левицьким та М. Грушевським – у Полоцьк.

Т. Кемпа, вважаючи, що старий Федор жив, можливо, до половини 1440-х рр., про його бої з поляками і т. зв. чеські подвиги не згадує жодним словом. Однак, зауважує, що до канонізації князя Острозького спричинилася його велика ревність для православної церкви на Русі, хоча конкретні її джерельні сліди не збереглися до наших днів. Невдовзі після фундації домініканського кляштору він вступив до Печерського монастиря в Києві.

І вже без жодних обмовок і модальних слів типу *можливо, ймовірно*, з усією чіткістю польський історик стверджує, що гуситам допомагав Федор Федорович Острозький, окреслений джерелами як Федко “lub Fryderyk”, який більшу частину життя провів поза руськими землями.

Ми переконані: принаймні тепер ніхто з серйозних дослідників не сумнівається, що дружбу з гуситами мав якраз Федко-Фридерик¹⁵⁰. І мало хто сумнівається, що саме Федко Несвизький був разом із Свидригайлом під час його переможних боїв з Ягайлом і поляками, в т. ч. і на річці Мурафі.

Прочитуємо М. Грушевського, котрий спирається на Я. Длугоша, у якого помилкою було лиш те, що він першим серед істориків-хроністів князя Несвизького поіменував Федком de Ostrog: “На Поділю Федько кн. Несвизький з Татарами вів далі пограничну війну з Поляками... Страчена для нього була поміч з Волощини...”¹⁵¹.

Коли ж кн. Олександр Ніс здав в. кн. Зигмунтові Луцьк, Федко Несвизький, за деякими дослідниками, нібито фізично не зміг втримати Кременець, і його зайняли поляки. Хоча, за переконливими доказами М. Грушевського, це також була зрада, спланована Федком заздалегідь: “Що зрада мусіла випередити арештованне Федька [...] се порозумів уже Левіцький, хоч по традиції чи по шаблону висловлюється так, мов би Поляки аж сим увільненням *rozyskali dla Polski* Федька”¹⁵². За це Свидригайло наказав ув’язнити свого найвірнішого соратника з вироком на смерть з усією родиною.

Як би це виглядало, думаємо ми, якби на місці Федка Несвизького справді був Федор Данилович, якого подають безневинно закованим в кайдани? На щастя, в його історичній долі нема ані цих боїв, ані встановлених зрад.

Тим часом, про зраду Несвизького й усі інші тогочасні події детально розповідає А. Левицький: “У той самий час збунтувався також Федко Несвизький”¹⁵³. Історик повністю цитує лист цього, як його іменують, авантюриста, датований “з Кременця 14 вересня 1434 р.” (за Радзимицьким: 7 вересня). В ньому йдеться про те, що Свидригайло, “не допильнувавши його вірної служби і не розібравшись, хотів, за намовою Федкових недругів, його і все його сімейство скарати на горло”. Левицький тут же зауважує, що треба, мовляв, бути “таким шаленцем, як Свидригайло, щоб позбавити себе такої опори, якою був для нього Федко Несвизький”¹⁵⁴.

А не, додамо від себе, Федор Данилович. Зрозуміло, що останнього із Свидригайлом *ніколи* не було й бути не могло. Цей лист також свідчить і про інше: поки що немає жодних підстав вважати, що Свидригайла в цей час підтримував, навідуючись у Литву, Фридерик Острозький. Бо якщо він постійно перебував при Зигмунтові Корибутовичові, то саме в цей час, в серпні 1434 р. мав би бути з ним у Лівонії, звідки, за А. Левицьким, готувався похід німців і гуситів на Вільно, щоб допомогти Свидригайлові стати королем Литви.

Традиційно старий князь Федор подається як найбільша опора Свидригайла з-поміж інших його прихильників. Однак, що тим “*мужем валечным и великой делности*”, котрий завоював для Свидригайла Поділля, не міг бути і його син, Федор-Фридерик, свідчить ще одне повідомлення А. Левицького. Він *двозначно* пише, що Федко Несвизький, перш ніж дійшло до його звільнення поляками, мав з ними попередне (! – *В. В.*) порозуміння – думаємо, воно було абсолютно неможливе під час Федкового ув’язнення. “Бо як же інакше звільняли б вони з неволі свого найбільшого ворога!”¹⁵⁵. Отже, найбільшим ворогом Ягайла, Корони й Зигмунта Кейстутовича, після Свидригайла, був Федор Несвизький.

Якийсь “дзвін” про ці події чув і В. Антонович¹⁵⁶: “[Федор Острожский] поймал в плен Каменецкого старосту Федора Бучацкого и, вслед за тем, овладел этим важным городом; завистливый Свидригайло старался удалить его из завоеванной им области и даже (по сказанию Кромера) заточил его в тюрьму, но вскоре пришла решительная минута, когда услуги Федора Острожского стали необходимы для Свидригайла”. Отже, в’язня нібито довелось випустити. Ми говоримо “нібито” тому, що не Свидригайло випустив на волю Федка Несвизького, а поляки.

М. Максимович про ув’язнення старого князя не пише взагалі. Розповідь про його бойові подвиги на Поділлі при боці Свидригайла закінчує повідомленням про завоювання Кам’янця, де взяв у полон “знаменитого старосту Феодорика Бучацкого”¹⁵⁷.

Фактичний герой цих подій, Федор Несвизький, був звільнений з в'язниці польськими панами, зокрема межирицьким каштеляном, найвищим старостою руських земель Вінцентієм Шамотульським і чашником та старостою галицьким Міхалом Бучацьким, іншими панами та зем'янами руських земель, вірними слугами Корони. Вони, свідчив сам кн. Федко у згаданому листі, “не захотіли дати загинути мені, вірному “княжаті” і моїй дружині, і моїм дітям на честі, здоров'ю та маєтках; вони врятували мене й жінку мою, і дітей моїх міцною рукою Святої Корони польської з тих кайданів і з того всього злого”. Мало того. В книзі А. Блудової та й інших, цитованих нами, авторів подано, що хоч святий православний князь Федор Острозький і був ображений на Свидригайла за те, що кинув його до в'язниці за наклеп, нібито він бажає стати князем Київським, але він, мовляв, все простив після визволення подолянами, волинянами й польським військом. Отож, набравши чимало чеських рицарів, знову приєднався до Свидригайла, щоб воювати з поляками і литвинами біля Вількомира.

Все це сумні і прикрі помилки одних істориків, довірливо розтиражовані й дофантазовані іншими. Тим часом, була й існує донині (див. І. Папу) інша версія. За М. Грушевським, це “Молчановський, уважаючи Федька [Несвизького] Корибутовичом, думав, що він потім вернув ся до Свидригайла і в битві під Вількомиром попав в неволю до Жигимонта”¹⁵⁸.

Та не так, як приписано Федору Острозькому, наприклад, в праці гр. А. Блудової, діяв справжній сподвижник Свидригайла Федко Несвизький: після звільнення він, крім раніше зданого Кременця, передав полякам і Брацлавщину. Та й цього було йому недостатньо: тим своїм листом князь Несвизький піддається королю Владиславу III Варненчику з усіма своїми маєтками і складає йому присягу на вірну й невтомну службу до кінця свого життя. За цю вірність, дізнаємося з листа, він застеріг собі свою вотчину в складі Збараської, Вінницької та Хмільницької волостей, а також Соколяця, пообіцявши поставити в них лиш тих воевод і бурграбів, “котрі присягнуть на вірність королю, Короні польській і мені, їх слугі”.

А 23 березня 1435 р. в Чернихові, котрий належав до маєтностей Федка Несвизького на Збаражчині, він склав молодому Ягеллончику й Короні повторну присягу на вірність – А. Сендульський назвав це “посольствами к королю”. Після цього акту повідомлення про Федка зникають. Як заявив свого часу З. Л. Радзими́нський, далі про нього тихо в історії Русі литовської, тихо в Литовській Метриці і, зрештою, тихо в архівах князів Збараських і Вишневецьких. Помер він, можливо, в 1442 р. Чи брав яку-небудь участь в битві на річці Святій 1 вересня 1435 р.? Жодних згадок, як говорилось вище, про це немає. Але якби брав, то, поза всякими сумнівами, мав би бути на боці поляків. Зрештою, добре відомо, що король вислав на допомогу литвинам загопи верхівців на чолі з Якубом із Кобилян¹⁵⁹.

Отже, у битві на р. Святій Федора Острозького не було. Чи був там син, Фридерик, відповідь на це питання шукатимемо далі. Зате З. Л. Радзими́нський доказово стверджує, що під Вількомиром був уже згадуваний нами брат гусита, Зигмунта Корибутовича – Федор Корибутович Сіверський, котрий, після розгрому Свидригайла, потрапив у полон до незаконного в. кн. Литовського Зигмунта Кейстутовича¹⁶⁰. Зрозуміло, свідчення Радзими́нського поза сумнівами. Але поки він його встановив, набагато раніше про це повідомив К. Стадніцький.

В уже цитованій нами праці читаємо, що “після скинення Свидригайла з трону уряд Литви обійняв Зигмунт Кейстутович; Федор Корибутович пристав до нього і став з іншими князями поручителем, що великий князь дотримається всіх своїх зобов'язань щодо Корони й короля Владислава (1432 р.)”¹⁶¹. Тут, між рядками, ще раз прочитуємо, що, не зважаючи на можливу гірку пам'ять про розгром Ягайлом Сіверщини, якоїсь особливої ворожнечі чи хоча б напруги у Корибутовичів з Корonoю й королем не помітно. А відтак, до 1435 р. жодним чином не допомагали вони Свидригайлові збройно, за винятком цитованого вище попередження Ф. Сіверського про сильне озброєння поляків проти нього на трьох пунктах. А це, на нашу думку, однозначно свідчить, що не підтримував повсталого законного в. кн. Литви Свидригайла Болеслава Ольгердовича і “права рука” чеського короля Зигмунта Корибутовича – Фридерик Острозький.

Згодом, подає К. Стадніцький, через три роки потягнув Федора Сіверського приклад старшого брата, Зигмунта Корибута. Він став на сторону Свидригайла, виголосив вірність великому князю і в битві під Вількомиром, де брат Зигмунт загинув, потрапив у полон¹⁶². Це, підкреслює дослідник, точні відомості, котрі залишилися про цього князя. Отже, Федор Сіверський, а не Федко Несвизький чи Федор Острозький став на сторону Свидригайла.

Хто пішов у Печерський монастир?

Хто міг привести в Литву чехів і сілезців у складі лівонського війська, яке недалеко від Вількомира й річки Святої 1 вересня 1435 р. майже все загинуло? Зрозуміло, що Зигмунт Корибутович і, можливо,

Федко-Фридерик Острозький. Тим часом, за старою, традиційною версією, в центрі цих подій, наприклад, у В. Антоновича й інших фігурує батько останнього:

“В эту тяжелую для русских князей минуту (тобто після розгрому Зигмунтом Кейстутовичем в 1435 р. Свидригайла й десятків руських князів. – В. В.) сокрушилась энергия и Федора Даниловича Острожского; он оставил прелесть мира сего и княжескую славу, взял на себя святое иночество и так подвизался крепко о спасении своем, угрождаючи Богу аж до смерти”, – майже закінчує свою розповідь В. Антонович. І насамкінець: “Как воину, ему принадлежит заслуга усовершенствования на Руси военного искусства – он ввел гусситский строй войска: *табор*, усвоенный впоследствии козаками и доставивший им в течение трех столетий не одну победу над турками, татарами и поляками”¹⁶³. Саме цю фразу передала по-своєму А. Блудова.

Чи потрібні тут коментарі? Звичайно. Почнемо їх із запитання: коли ж князь Федор Острозький взяв на себе “святое иночество” – після бою під Вількомиром чи після битви з татарами, як пишуть А. Сендульський та І. Огієнко?

Ми вже майже остаточно з’ясували, хто був фактичним учасником польсько-свидригайлівських боїв. Під знаком питання залишається можлива участь у битві під Вількомиром князя Фридерика.

Але хто ж стомився в боях з поляками й литвинами та пішов у Печерський монастир – Федор Данилович? Дашко Острозький? Фридерик Федорович? Федко Несвизький? Чи Федор Корибутович? Випадало б міркувати, що той з них, хто справді брав участь у цій грандіозній битві, що призвела до поразки Свидригайла.

Прочитуємо Тетяну Яцишину: “Л. Войтович вважав, що Федько (він же Фридерик з Острога. – В. В.), щоб уникнути репресій, як прибічник князя Свидригайла після 1438 р. постригся в ченці”¹⁶⁴. Але наскільки ж він був прибічником Свидригайла, коли “продовжував служити й Владиславу III: 1438 роком датуються підписані ним звіти за отримані гроші [...]”, читаємо у В. Ульяновського?¹⁶⁵. Чи може його розбійний напад на маєтки краківського єпископа й польського канцлера Збігнева Олесницького бути достатнім аргументом на користь того, що він був ворогом Корони? Думаємо, цього замало. Напад, певно, був давно проголошеною помстою за зірваний диспут між гуситами й католиками. Зрештою, чи був Фридерик “прибічником Свидригайла” взагалі? Уже можна стверджувати: жодним чином – ні. За винятком, що, можливо, був мимовільним учасником бою на р. Святий. Підкреслимо: можливо. Точних відомостей про це немає.

Тим часом, ще раз до питання про постриг Фридерика у київські ченці. За В. Ульяновським, “Федір назавжди залишився в Чехії, де став Фредеріком-Вацлавом...”¹⁶⁶. Хоча автор і наводить факти навідування останнього в Литву, все-таки “Федір назавжди залишився в Чехії”. Значить, однозначно не міг потрапити в Печерський монастир, а після смерті – в Дальні Печери.

Нарешті, закриємо ще одну сумнівну версію: коли достовірно встановлено, що найактивнішим прибічником Свидригайла був (до згаданих подій у Кременці та двох наступних, документально підтверджених присяг королю й Короні¹⁶⁷) брацлавський намісник Федор Несвизький, чи є ще хоч які-небудь підстави вважати, що поруч з цим братом Ягайла воював Фридерик-Вацлав Острозький і що це, власне, він перетворився на “тінь” свого давно покійного батька?¹⁶⁸

Щодо Федора Даниловича, то він, ймовірно, прийняв чернечий постриг в інтервалі від 1403 до чи в 1407 рр. Саме *відсутністю* його на престолі величезних удільних володінь можна пояснювати факт безпроблемної конфіскації Витовтом в Острозьких одного з найбільших у їх власності Корецького князівства та передачі його політично нестабільному сіверському Олександрові Стародубському з метою підкупити його й мати у ближчому територіальному досягненні на випадок його нових зрад. Князь О. Стародубський мав неабияку політичну вагу, будучи в дружбі з хрестоносцями й родинних стосунках з в. кн. Московським Василем Дмитровичем¹⁶⁹.

Думаємо, якби князь Федор був у цей час *при мечу*, навряд, чи Витовту вдалося б так легко це зробити, та й чи наважився б він взагалі на цю справу.

Тим часом, якщо князь, за Т. Кемпою, пішов у Печерський монастир після фундації домініканського кляштору, то, зрозуміло, що на цей період в нього не було ані звільнення Свидригайла, ані жодної з тих, зрештою, не його заслуг, про які розповіли “Южнорусский летописец”, М. Максимович, В. Антонович, А. Блудова, А. Ярушевич, видавець “Волині...” П. Батюшков, А. Сендульський чи митрополит Іларіон. Але, за аналізованою історіографією відомо, що князь став ченцем *в чи після* 1435 або *в чи після* 1438 рр.

Що ж ми хочемо сказати фактом відсутності князя Федора на острозькому престолі при мечу через можливий постриг у монахи *після* 1403 – *до чи в* 1407 р., якщо більшість дослідників бачать його ченцем на дати, вказані вище, а С. Кардашевич – ще пізніше?

Нехай дарує нам читач за пропоновану інтригу: ми ще обов'язково повернемося до цього питання. Тим часом, ще раз звернімося до С. Кардашевича, щоб закрити проблему “подільських подвигів” старого Даниловича. Він чи не першим пояснив, де взяли всі ті приписки князю Федору: Я. Длугош, а за ним повторили “*dziesięć lat inności*”, ніби князь Федор Данилович Острозький був сподвижником Свидригайла, учасником його битв з Ягайлом, а власне на Поділлі, в кінці листопада 1432 р. – над річкою Мурафою тощо. А перед тим нібито був він в Чехії, брав участь у гуситській війні (1422) разом з Зигмунтом Корибутовичем; але новіші дослідження виявляють, що тим Федором був не Острозький, але Федко, “*książe Nieświcki*”¹⁷⁰, авантюрний бойовий товариш битв Корибутовичових¹⁷¹ і Свидригайлових. “А Федор Данилович Острозький завжди підлягав королю й Короні Польській і залишався вдячним та вірним для короля Ягайла, ласці котрого був зобов'язаний своїм піднесенням”¹⁷².

К. Стадніцький також скритикував Я. Длугоша за те, що він найгарячішого суперника короля на Волині й Поділлі князя Федка Несвизького називав князем на Острозі; це ж, мовляв, робили Ваповський і Стрийковський. Як не дивно, але підзаголовок до цього тексту в Стадніцького звучить так: “Федко князь на Острозі сплутаний з Федком (Федором) Корибутовичем”¹⁷³. Отже, продовжує дослідник, послужливі пера руського князя Федка з Несвиду перехрестили на литовського Федка Корибутовича, сина Дмитра Корибута, а внука Ольгерда.

Тобто, мова йде про подвійне сплутування – Федка (Федора Даниловича) Острозького з Федком Несвизьким, а останнього – з Федором Корибутовичем. Або навпаки. Відголоском саме такої плутанини, в яку потрапив і сам Кардашевич, є його ж повідомлення про те, що Федор Острозький отримав від Ягайла в довічне володіння ще й Брацлав та Кременець¹⁷⁴, які фактично були надані королем Несвизькому після його зради Свидригайлові.

С. Кардашевич, багаторічний мешканець і з 1844 р. ретельний дослідник історії Острога (того року він почав працювати в Острозькому повітовому суді), без жодних сумнівів пише, що Федор Данилович з дружиною Агафією “мали трьох синів – Дашка, Андрушка й Василя; з них Дашко вельми заслужений у Свидригайла, котрому весною 1418 р. допоміг втекти з кременецького ув'язнення”¹⁷⁵ і т. ін. Однак, за низкою вже встановлених фактів, можна з певністю робити висновок, що був у родині Федора та Агафії Острозьких і син, Федор, згодом кн. Фридерик. Герби його і батька, зокрема на печатках, мають чимало спільних деталей¹⁷⁶. Проте ми не бачимо жодних підстав стверджувати, коли вже практично нема їх для батька, що в Печерській монастир після бою на р. Святій пішов Федко-Фридерик.

Хто він – “Інший”, що дожив до 1490 р.?

Тим часом, версія про входження в Печерський монастир, хоча й значно пізніше 1440-х рр., старого князя Острозького бере верх і в С. Кардашевича. Він подає, що, правдоподібно, татарських спустошень в 1452 р. Острогу завдано ще за життя Федора Острозького. На цю дату знову був знищений кляштор домініканів, відбудований сином, кн. Василем Красним. А старий князь (нібито. – В. В.) саме в цей час (у віці 94 р.! – В. В.) назавжди покинув марноти світу й зодягнувся у скромний одяг монаха під іменем Феодосія в Київській Печерській Лаврі (так у Кардашевича. – В. В.). І дожив там до глибокої старості – до 1490 р.¹⁷⁷

Ми виписали цю поширену інформацію заради наведеної дати: виходить, якийсь же князь, якого вважали за Острозького, дожив там до згаданого року. Бо якби це був старий Данилович, то мав би на ту пору 132 роки. Факт унікальний. Зрозуміло, це нереально. В даному контексті загадка Федора Даниловича Острозького поки що залишається: мова йде про нього чи про *когось іншого*, кому приписується його ім'я і хто дожив до 1490 р., якщо дата, звичайно, не легендарна? При цьому, звернім увагу, що вже маємо три можливі дати входження князя в монастир: після 1435, після 1438 та після 1452 рр.

На нашу думку, найбільше шансів *бути якраз тим іншим* серед усіх Федорів, причетних до збірного традиційного образу Федора Острозького, має Федор Корибутович Сіверський. Бо це саме він *точно* брав участь в останній – грандіозній битві на річці Святій і, очевидно, це саме його в даному випадку знову сплутали з Федором Даниловичем. Реальніших кандидатів-Федорів на місце старого Острозького серед учасників цієї битви й саме на стороні Свидригайла немає. Пригадаймо наведену вище цитату з коментарів В. Антоновича про “сокрушение энергии и Федора Даниловича Острожского в эту тяжелую для русских князей минуту” (загинуло, за А. Левицьким, 13 руських князів і 42 – взято в полон (с. 257). – В. В.), після якої “он оставил прелесть мира сего и княжескую славу, взял на себя святое иночество”. Тобто, сприймалося поза сумнівами, що старий Федор

Острозький там був. Можливо, там був і син, Фридерик. Але ж він, якщо й брав участь в бою на р. Святій, не пішов у Київський монастир, бо, повторюємо, доживав віку в Чехії, і там народився у нього син, Вацлав.

У нас є підстави припускати, що в тій “тяжкій годині” (бій справді тривав одну годину) не брали участі не тільки батько, Федор, але й син, Фридерик Острозькі. В розділі “Битва над Святою” зі згаданої книги А. Левицького, котрий відзначається значними подробицями, знаходимо чотири згадки імені Зигмунта Корибута – на сс. 249, 255, 256 та 257. Прочитуємо найважливіші першу й останню: “Перед битвою на р. Святій прибув до Інфлянт (Лівонії, через яку здійснювався похід на місце бою. – В. В.) ще один гість, дуже бажаний, хоча й інших поглядів, аніж “гості” німецькі, славний вождь гуситів, Зигмунт Корибут [...], найзапекліший ворог цісаря Зигмунта (І Люксембурга. – В. В.)”. Це був серпень, 1434 р. Цілий рік він зі своїми людьми навчав місцевих рицарів “війни на спосіб гуситський, а власне, як ставити славний табір з возів”. Прибув, підкреслюємо, сам, без кн. Фридерика. Останнє повідомлення наступного змісту: “Зигмунт Корибут, смертельно поранений в шию і голову, потрапив до неволі і скоро помер. Ходили різні чутки щодо причини його смерті...” Про Фридерика Острозького як учасника цієї тяжкої години, наголошуємо, в А. Левицького немає жодної згадки. Думаємо, якби ці гусити, котрі завжди були разом, прибули удвох, згадка була б.

Немає конкретного, безпосереднього повідомлення про участь Фридерика в цьому бою і в набагато ранішій, порівняно з монографією А. Левицького, праці К. Стадніцького. Востаннє це ім'я зустрічаємо тут на с. 95, де говориться про участь Зигмунта Корибута і “Фридерика, князя на Острозі” в штурмі разом із гуситами м. Глівіц у квітні 1430 р.

Проте в кінці примітки за ном. 83, де подаються три версії смерті вождя гуситів Зигмунта Корибута¹⁷⁸, Стадніцький згадує повідомлення автора “Історії Чехів” Францішка Палацького, що нібито “розбитки таборитів подалися з князем Фридериком Острозьким на схід і становили там перший зародок козаків”. На думку К. Стадніцького, “що, однак, є настільки сміливим, наскільки нічим не доведеним твердженням”. Можна не сумніватися, що це саме воно пробило собі дорогу в згадані розповіді про Федора Даниловича, нібито “он ввел гуситский строй войска: *табор*, усвоенный впоследствии козаками”.

У примітках В. Антоновича є посилання на Палацького, зокрема, на кілька його слів: “До падення Сигизмунда в 1427 г. между храбрейшими его товарищами виднеется постоянно князь Федор Острожский (у Палацкого: “князь Русский из рода князей Острожских”); но и после удаления Сигизмунда из Чехии он продолжает сражаться с немцами, в качестве охотника [...]”¹⁷⁹. Для Антоновича цей “князь Русский” – Федор Данилович. Бо в Палацького, зрозуміло, нема уточнення, що то був його син.

Присутність Федора Острозького-молодшого біля Вількомира переважною мірою залишається під сумнівами. Між іншим, С. М. Кучинський не обмовляється жодним словом про участь Фридерика в авантурі свого начальника на р. Святій¹⁸⁰. Зрештою, зараз це вже не головне, коли версію про його можливий постриг у печерські ченці, вважаймо, закрито. Тим часом, підкреслюємо знову, маємо достовірні відомості, що в цьому бою брав участь рідний брат Зигмунта Корибутовича – князь Федор Сіверський, котрий має конкретне відношення до традиційного образу Федора Даниловича.

Якщо Фридерик, можливо, й був на р. Святій і однозначно повернувся в Чехію, а в 1438 р. вже громив масток З. Олесницького, то хіба немає підстав припускати, що це саме Федор Корибутович Сіверський *пізніше, після в'язниці*, став тим “стомленим монахом”? Він не лише стомився і був шокований катастрофічним боєм з литвинами й поляками, але й просидів у Зигмунтових кайданах до дня його вбивства.

З. Л. Радзимінський, посилаючись на Я. Длугоша, останню згадку про цього Федора подає наступним чином: “князь Федко Корибут вітав королевича Казимира Ягеллончика під час його в'їзду в Литву”¹⁸¹. Це був 1440 р. Він, констатує Радзимінський, як і Федко Несвизький, непомітно зійшов з політичної сцени. Проте, якщо останньому пропонується дата смерті – 1442 р. (під цю пору його “доживотний?” Збараж з руки в. кн. Казимира Ягеллончика посів Дениско Мукосійович)¹⁸², то про Федора Сіверського після того вітання також нема згадки в жодному документі. Отже, входження його в Печерський монастир не виключається.

Припущення цілком довільне й впливає лише з усіх перерахованих вище подій та обставин. Далі ми цю версію із зрозумілих причин розвивати не будемо. Ми лиш вияснили, який з Федорів, що мають відношення до збірного образу Ф. Д. Острозького, *перебував у цьому образі найдовше* – справді був учасником трагічної для Свидригайла й усіх, хто його підтримував, битви, щоб міг після неї мати, принаймні, моральне й психологічне право на слова про “сокрушіння його енергії в ту тяжку

для руських князів хвилину і входження в Печерський монастир”. Зауважимо, що і кн. Федко Несвизький міг стати печерським ченцем, якби... не його гучна зрада проруського Свидригайла і демонстративний, з двома присягами перехід на сторону Корони.

Випуски Л. Божаволя-Романовського.

Нетрадиційне передання. Можливі причини перепоховання

Переходимо до аналізу нетрадиційних історичних відомостей, які стосуються кінцевих років життя й місця поховання головного героя нашої розвідки. Хоча ці факти є дещо загадковими в біографії Федора Даниловича, все ж таки лише вони, очевидно, проливають світло на місце й дату смерті князя, а також сприяють розв’язанню тих проблем в його життєписі, котрі є непосильними для, з дозволу сказати, офіційної історіографії.

Після короткого опису останньої згадки про Федора Острозького в акті присяги Витовта перед Ягайлом і польськими та литовськими панами в червні 1403 р. в Любліні, В. Ульяновський констатує: “Подальша доля князя невідома. Традиція вказує, що він наприкінці життя постригся в ченці у Києво-Печерському монастирі, прийняв схиму з іменем Феодосій і помер та був похований в Дальніх печерах обителі”¹⁸³.

Ми відділяємо традицію світської історіографії від традиції релігійної і, жодним чином не посягаючи на честь останньої та на все у життєписі князя, що з нею зв’язане, свою розвідку закінчимо версією, яка, на нашу думку, дасть відповіді, звичайно, гіпотетичні, але, думаємо, досить вірогідні, на ряд питань, котрі досі не мають переконливого пояснення. До того ж, обома традиціями. Серед них – наступні: чому в роді Острозьких лишилася незасвідченою дата кончини Федора Даниловича або точніше: чи справді в родині Острозьких лишився незасвідченим рік смерті цього князя? Чим пояснити факт “мандрування” місця його поховання в Дальніх печерах (мова йде про розбіжності в номерах)? Як зрозуміти відсутність згадок про Федора в острозьких стародруках, а також у панегіриках князям Острозьким, написаних православними авторами? Щоправда, про нього згадує придворний поет Острозьких Симон Пекалід в латиномовній поемі “Про Острозьку війну під П’яткою проти низових” (1600). Тут є повідомлення про князя, але не як про святого ченця, а про людину воєнної доблесті. Знову ж таки, чи *якраз про нього* могло засвідчити “Поділля, багате полями, скільки ворожих військ бачив і скільки розбитих загонів?”¹⁸⁴ Як виглядає, ці слова нав’яні працею все того ж Я. Длугоша і насправді мають стосуватися Федка Несвизького.

Заради справедливості відзначимо, що були і є дослідники, які чинять спроби дати, на їх погляд, більш-менш обґрунтовані відповіді на весь комплекс цих та інших запитань. Однак, здається, ніхто з них і досі не наважився поставити і знайти відповідь на вже згадане наступне: *чому в Афанасія Кальнофойського князь Федор Данилович Острозький не значиться серед жертводавців Київського печерського монастиря?*

Це було так звично і навіть необхідно – перед постригом в схимницьку обитель чи як винагороду за майбутні поминання відписати на її користь яке-небудь село, подарувати млин або, принаймні, гроші¹⁸⁵. Фундував же князь на свій домініканський кляштор і нині існуюче село Лючин. Тим часом, у праці “TERATOYPIГHMA lubo Cuda [...]”, в розділі “Z familiey Iasnie Oswieconych Chiażat na Ostrogy Ostrozkich, Hoyni Mecaenasowie oboiey рlсі...”, котрі щедро підтримували печерських ченців, перераховані всі фактичні жертводавці Острозькі, за винятком Федора Даниловича: “Ян князь; Костянтин князь; Михайло князь; Костянтин Іванович князь, воєвода Троцький, гетьман ВКЛ [...]; Олександр князь, воєвода Волинський, староста Переяславський [...]; Тетяна, княгиня Острозька, воєводина Троцька, гетьманова ВКЛ [...]; Мавра, княгиня Острозька; Євдокія, княгиня Острозька; Пелагія, княгиня Острозька”¹⁸⁶. Перш ніж почнемо відповідати на всі ці запитання згідно з нашою версією, зробимо для неї логічний фундамент. Скористаємось відповідними авторитетними твердженнями Т. Трайдоса і В. Ульяновського.

Висновок Трайдоса: “всупереч помилковій думці російських історіографів Острозькі у першій половині XV ст. не відчували (не мали) жодної ненависті до католицизму”¹⁸⁷.

Думка В. Ульяновського: “Цей православний вектор діяльності князів Острозьких наростатиме у джерелах та уяві (! – В. В.) їхніх авторів та сучасників по висхідній, реальне ж його підтвердження спостерігаємо переважно в XVI ст.”¹⁸⁸ і: “Поряд із постригом у православній святині цікавим виглядає факт фундації кн. Федором домініканського осідку в Острозі – монастиря чи костелу Вознесіння Діви Марії”¹⁸⁹.

Звідси, з конфесійної позиції раннях Острозьких загалом і підкресленої В. Ульяновським “цікавості” зокрема, гадаємо, починаються відповіді на всі перераховані запитання. На нашу думку,

переконливіше й лояльніше як до самого фундатора, так і тогочасних домінікан, обґрунтувати причину відкриття Ф. Д. Острозьким згаданого кляштору, як це зробив В. Ульяновський, поки що, здається, не зумів ніхто. Справді, домінікани, особливо, підкреслимо, чеські, з повагою ставилися до східної традиції, уживали східну обрядовість, носили бороди, як і православні. Отже, моральність тогочасних домінікан в Україні та їхній спосіб життя *також* не могли не викликати поваги¹⁹⁰; підкреслимо: моральність *чеських*, а не польських домінікан – зокрема і “чеських братів”, котрі були протестантами, загалом.

Але – до кляштору кн. Федора Даниловича. Попри все домініканське позитивне все ж таки для багатьох українців, в т.ч. й родини пізніших Острозьких, домінікани – католики. Слід відзначити, що В. Ульяновський спробував побачити в цьому фундушеві домініканину, кн. Яну з Чехії не стільки конфесійно спрямований, скільки приватний, особистісний характер: *кляштор призначався для чеського воєначальника*, котрий разом з кн. Федором був учасником боїв при облозі Вільна в червні 1390 р. Автор пише: “Його (Яна Чеха. – В. В.) благочестивий образ ніби бінарний (але не опозиційний) образіві самого преподобного Феодосія. Це ще раз дозволяє нам підкреслити думку про можливе виникнення у кн. Федора ідеї постригу під впливом домініканина князя Яна Чеха”¹⁹¹.

Ідея тривалістю понад 30 літ? Хоча у шановного В. Ульяновського це “цілком довільне припущення” – виникнення думки у кн. Федора про постриг, *зрозуміло*, в Печерський монастир, наша гіпотеза кардинально інша: вона впливає не із спроби лояльно пояснити причину фундації кляштору – для бойового побратима Яна Чеха, але із спроби дати відповідь, де міг подітися князь після 1403 р. Отже, не через 30 років – князь Федор Данилович без зволікань постригся в ченці... *свого ж домініканського кляштору*. І стали обидва князі його першими насельниками. Що стосується Острозького, то, думаємо, в *таких* мужів *такі* рішення не приймалися “за компанію”. Це мало бути виважене, сплановане рішення, до того ж, думаємо, зумовлене певним почуттям вини, хоча б перед сімейством Любартовичів.

Поки що, на нашу думку, лише цією гіпотезою можна пояснити загадку раптового зникнення Острозького з суспільно-політичної видовні за умови, що він жив і далі. Все, що писалося про подільські війни, де нібито фігурував старий Данилович, було помилкою Я. Длугоша й тих, хто його підтримав. Це вже давно встановлено.

Ідея про вступ князя *саме* в Печерську обитель і *відразу після відкриття кляштора* під впливом прикладу ченця Яна Чеха не пояснить нічого: вона лиш різко суперечитиме обом традиціям, зокрема, всім отим “заслугам” у “війнах” з поляками. Якщо ж здійснення ідеї затрималося на 30–35 років, то чому? І де в цей час був князь, чим займався? Після смерті в 1438 р., а відтак, не доживши до Флорентійської унії, князь Федор, за Л. Божаволя-Романовським, був похований у родинній Миколаївській церкві, де, за цим же автором, знайшов спочинок його батько, кн. Данило. А вже згодом останки Федора були перенесені до Києво-Печерського монастиря¹⁹². Хоча вважається, що у згаданого дослідника не було на що посперечатися у своїх висновках, насправді це не зовсім так.

Ось як про це мовиться в кількох місцях рукопису праці Л. Божаволя-Романовського: “Umarł w Ostrogu (według Paterika Kijowskiego) 1438, pograbaný w Ostrogskiej Nikolskiej Cerkwi. Przeniesiony później do Ławry Peczerskiej”.

“1438. Knieź Fedko Daniłowicz umarł. Pogrzebany w Cerkwi dolnych peczer Kijowskich procz Wnuka Konstantyna, a początkowie złożony w Bohojawłenskiej (перекреслено, вгорі написано: Nikolskiej. – В. В.) cerkwi Ostrogskiej (Nota z Arch Ostrog Compendium / Paterik Peczerski)”.

“Кн Федор Daniłowicz w Kijowie zastał mnichem z imieniem Teodosij (pismo II Daniłowicza do Włodowej, s. 170–171)”. (Тут помилка Л. Божаволя-Романовського, має бути: pismo II Maksimowicza. – В. В.)¹⁹³.

Звичайно, як до цієї інформації загалом, так і з приводу змісту перших двох виписок зокрема, є кілька запитань або зауважень. Наприклад, (риторичне): якщо старий князь (все-таки), за Трайдосом, “ok. 1410 r. zmarł w monasterze Peczerskim jako mnich Teodozy”, чому похований в Острозі?

Про який Paterik Kijowski – Paterik Peczerski мова? Що криється за посиланням: “Nota z Arch Ostrog Compendium”?

Чи, часом, не йдеться в автора цих виписок про смерть *після* 1438 р. князя руського, гусита Фридерика з Острога?¹⁹⁴

Далі – найважливіше: що означає в даному випадку лексема *procz*, яка, думається, взагалі може бути ключем до розгадки таємниці поховання князя в Києві? Можливо, це: *prócz* (orócz) тобто *крім, помімо*? Або, скоріше всього, це трохи спотворене п. Леоном староруське *презь*, *през*, *презь*¹⁹⁵; “през” з аналогічним в польській мові *przez* – *через кого, ким* або *крізь* що зроблена дія. Між іншим, аналізоване слово в рукописі Л. Божаволя-Романовського є трохи складним для відчитання.

Зрозуміла річ, це повідомлення, за винятком “листа П Максимовича до Блудової”, різко контрастує з обома традиціями. Тому апіорі його можна відкинути, що й робилося. Але, по-перше, Л. Божаволя-Романовський був не з тих вчених-архіваріусів, щоб не довіряти його праці з документами¹⁹⁶. По-друге, важко навіть уявити, що п. Леон вигадав цю інформацію, аби позмагатись з традицією (та ще в ту пору!). По-третє, в кожному з трьох випадків дається посилання на джерело; проблема в тому, що нам ці джерела, за винятком листа Максимовича, не остаточно зрозумілі, а також і недоступні.

Тим часом – це все-таки посилання, які свідчать, що автор рукопису чимось користувався. Зрозуміло й те, що дослідник в даному випадку працював з тими документами, які були в його архіві. І можна думати, що під патериком слід розуміти якийсь примірник старого рукописного Київського (Печерського) пом’яника, якого хтось з Сангушків, великих збирачів раритетів, привіз із Лаври й у якому міг бути запис на подобу переписаного М. Закревським з “Печерских поминаний, составленных в 17-м веке”¹⁹⁷.

Біля цього припущення маємо конкретне свідчення, що хранитель Славутського архіву князів Сангушків мав справи з руськими рукописами¹⁹⁸: “Цікавили його й історичні речі. Писав про минувшину Корця й Заслава. Вважався навіть за фахівця в тих справах. Укладав різні генеалогії. Заглиблювався у старі руські документи та переписував їх латинськими літерами, однак не завжди старанно й у вимові подільського люду”. Свідчення якраз до аналізованого нами випадку¹⁹⁹.

Нам відомі, принаймні, дві розвідки Л. Божаволя-Романовського, котрі стосуються Острозьких. У хронологічно першій – знаходимо стовідсоткову відповідь на питання, що автор розумів під лексемою “Compendium”²⁰⁰, або що він називав цим словом. В замітці “Do historyi domu X. Ostrogkich i Lubartowiczów”²⁰¹ читаємо, що п. Леон натрапив у княжому Сангушківському архіві між старожитними в’язками [документів] “na rękopism gozszarpany”, в якому бракувало чимало “kart” (сторінок). Пізніше він знайшов їх в інших “plikach” (пачках). Відтак, поступово вдалося відтворити цілу книжку, в якій за принципом “dawnych Compendii, per extensum” були розміщені “odpisy” (копії, списки) старих грамот, привілеїв, трансацій тощо. Фоліант складається з 147 документів 1385–1540 рр., в більшості безладно вписаних руським скорописом²⁰², до того ж різними почерками. На першій і останній сторінці – підписи королеви Бони²⁰³.

Звідси висновок, що Л. Божаволя-Романовський знайшов т. зв. “Книгу Бони” або ж копії документів, свого часу потрібних для кн. Беати з Костельця, вдови після смерті кн. Іллі Острозького. Схоже на те, що Nota була покрайнім записом біля котрогось документа чи якоюсь іншою нотаткою, де згадувалось ім’я Федора Острозького. А це значить, що дата смерті Ф. Д. Острозького в роду, очевидно, таки була засвідчена.

Тим часом, ще раз – до дати “1438”, яка подається в рукописі за двома джерелами. Чи все ж таки не стосується вона смерті сина²⁰⁴? Але якщо Фридерик залишився доживати віку в Чехії і в 1438 р. громив маєток Олесницького, а за версією Л. Войтовича, в тому ж році постригся в ченці в Києві, то, думаємо, навіть припускати, що в цьому році він був похований в острозькій Миколаївській церкві, не дозволяє здоровий глузд.

Уточнення Сангушкова архіваріуса щодо початкового поховання князя, очевидно, свідчить про пошук і зусилля краєзнавця до перевірки й наводить на думку про таку ж, остаточно достовірність другого місця, про яке говорить виправлення.

Перекладемо другу виписку з двома можливими варіантами лексеми “procz”: *prócz* – “крім внука” і: “przez” – “через внука, внуком”.

“1438. Князь Федко (так могло бути написано *тільки* в якомусь давньому тексті. – В. В.) Данилович помер. Похований в Церкві дальніх печер Київських, **крім** (*prócz*) внука Костянтина, а початково покладений в Богоявленській (уточнено: – В. В.) Миколаївській церкві Острозькій”. Можна думати, ніби автор Noty знав, що в тій київській церкві похований Костянтин Іванович, отже, подав, що, крім нього – “*prócz*”, там же (але, зрозуміло, раніше [пра]внука. – В. В.) похований – за першим джерелом: “*przeniesiony rozniej*” князь Федко Данилович.

“1438. Князь Федко Данилович помер. Похований в Церкві дальніх печер Київських **через** (*przez*) внука Костянтина, а початково покладений в Богоявленській (уточнено: – В. В.) Миколаївській церкві Острозькій”.

Звернімо увагу: з двох джерел автор рукопису виписав одну й ту ж дату смерті князя: 1438 р. (за датуванням Т. Кемпи, мав 80 літ); двічі подається первинне місце його поховання – Миколаївська церква; різним варіантом, але одним смислом подається інформація про появу останків князя в Київському монастирі: пізніше перенесений до Лаври Печерської і: похований в Церкві дальніх печер Київських (крім внука або: через внука чи внуком) Костянтином.

Наголошуємо за даною випискою: *похований в Церкві*, а не в печері; похований як князь, а не як монах. Схоже, що ідея поховання Федора Острозького в Печерському монастирі збереглася, але конкретне місце, очевидно, загубилося, оскільки, можливо, ще не було в традиції виділяти його. Адже початково не було ніякого знака навіть на місці захоронення того ж Костянтина Івановича. Про це читаємо в А. Ярушевича: “В 1554 году никакой фигуры или памятника не было; гробница же была покрыта золототканною с жемчужным крестом парчей, какою покрыты были только гробницы Олельковичей”²⁰⁵.

Припускає, що Л. Божаволя-Романовський сплутав інформацію І. Стебельського про перенесення Костянтином Івановичем до Києва тіла діда, Василя Красного, раніше похованого в церкві Богоявлення, не видається можливим, оскільки й сам архіваріус писав про той же факт²⁰⁶.

Підкреслюємо ще раз: ми не ставимо під сумнів традицію відповідного посмертного вшанування князя, це не входить в компетенцію науковця. Ми досліджуємо *інші відомості* про життя Федора Острозького, які все ж таки існують поза цією традицією, прискіпливо аналізуємо їх достовірність. Адже вони, на нашу думку, можуть проливати світло на всі поставлені вище запитання, серед яких принципове: чому князь не значиться серед жертводавців Печерського монастиря. У праці митрополита Іларіона помітний намір торкнутися цієї проблеми: “Князі Острозькі часто жертвували цій київській Святині (коли: до Федора чи після нього? – В. В.), тому (? – В. В.) князь Федір знайшов тут собі й вічне упокоєння”²⁰⁷. Сказати, що й кн. Федор вчинив так само, автор не зміг. І саме те, що старий Данилович цього не зробив, багато про що говорить.

Звичайно, можна наводити контраргумент, що пожертвування було, але акт, яким воно облікувалось²⁰⁸, не зберігся. Цілком можливо, до того ж, за умови, що князь в якусь із трьох, поданих вище дат, таки справді пішов у Печерський монастир. Але ми говоримо про зміст *Noty*, переписаної Л. Божаволя-Романовським і про те, що правдивість її змісту підтверджується відсутністю імені князя Федора серед жертводавців-Острозьких. Або навпаки: відсутність імені князя Федора серед Острозьких-жертводавців Печерського монастиря певною мірою підтверджує, що виписки архіваріуса князів Сангушків подають достовірну інформацію.

Звернімось до найраніших відомих джерел. Ось що повідомляє, наприклад, Афанасій Кальнофойський в описі “Феодосієвої печери”: “45. Odoczywa Święty Mardari Zakonnik, a nie jako rospolity lud rozumie, iżby tam miał być położony Theodor Daniłowicz Xiążę Ostrozkie”²⁰⁹. Звернімо увагу: біля імені князя нема приписки “святий” і нема чернечого імені “Феодосій”. Також в описі всього ряду печер більше нема про Острозького жодної згадки, наприклад, що ось, фактично, він похований тут. Але вище, в пункті 27-му опису, подається згадка про якогось невідомого Федора: “Oczekiwa ostatniego sądu święty zakonnik Theodor w ciele całym”²¹⁰.

Можливо, цей “святий монах Феодор в цілому тілі” – і є колишній князь Ф. Д. Острозький? Чи є докази? Але ж *монах* Феодор – це не *монах* Феодосій²¹¹. Якщо цей Феодор – Острозький, то світське ім’я тут не проходить.

І. Огієнко, наприклад, стверджує, що це саме так, додаючи через дефіс до імені Федор чернече ім’я Феодосій: “Нетлінні Мощі Преподобного Федора-Феодосія почивають у Дальніх Печерах. У відомому Описові Афанасія Кальнофойського наш Преподобний записаний під числом 27 так: “Тут чекає останнього суду Преподобний Феодор, нетлінний”²¹². Неточність цитати очевидна. Але ще більша вона в А. Сендульського: “[...] ученый монах Киевопечерской лавры – Кальнофойский в 1638 г. обозревая пещеры говорит, что Пр. Феодор открыто почивает в Феодосиевой пещере “в целом теле”, подобно другим угодникам печерским”²¹³. Які ж докази в І. Огієнка, що цей Феодор – *монах* Феодосій? На с. 28 – посилання на: “Митрополит Евгений: Описание Киево-Печерской Лавры, 1847 рік, Київ, ст. 287”. Справді, в цій праці в розділі “В дальней Феодосиеве пещере” читаємо: “Почивают Мощи следующих Преподобных в Патерике неописанных и по именах только известных: 1. Моисей Чудотворец. 2. Лаврентий Затворник. 3. Иларион Схимник. 4. Пафнутий Затворник. 5. Мартирий Диакон. 6. Феодор, князь Острожский, скончавшийся в конце 15 века (! – В. В.). Знаменитые деяния его и подвиги за православную нашу Церковь описал Стрыйковский в Хронике своей Книг. 16 глав. 4 и 5”²¹⁴.

Підтвердження нема, бо “Феодор, князь Острожский” – це князь, а не монах Феодосій. Тут же впадають в око слова: “скончавшийся в конце 15 века”, а це, можливо, вже згадана загадкова дата “1490 р.”, яка, писали ми вище, наводить на думку про якогось іншого Федора-монаха, що дожив до того часу і якого, можливо, мали за Острозького. Про те, що в Дальній печері, крім мощей інших угодників Божих, лежать мощі “Преподобного Федора Князя Острожского”, подає ще раніше анонімне джерело – “Краткое историческое описание Киевопечерския Лавры”²¹⁵. І тут мова про Федора-князя, а не князя-ченця Феодосія.

* * *

Ми вже зазначали, що чернече ім'я Феодосій бачимо біля імені князя Федора в Пом'янику Дерманського монастиря. Знаходимо його і в Дубенському синодику в поминанні роду князя К. І. Острозького: “Князя Федора во иноцех Феодосія”²¹⁶. Однак, більш, ніж дивує, що, власне, такого формулювання щодо Федора Даниловича нема там, де воно мало бути в першу чергу – в Древньому Пом'янику Києво-Печерської Лаври XV–XVI ст. У вміщеному тут пом'янику князя К. І. Острозького, троцького воєводи ім'я кн. Федора знаходимо серед імен: “[...] Князя, Даниліа. Князя, Іоан[а]. Князя, Феодора. Князя Семіона, въ иноцех, Феодосіа [...]”²¹⁷.

Запис “Кн(з): Феодора: Въ иноцехъ Феодосія” бачимо й у Пом'янику Введенської церкви в Ближніх печерах Києво-Печерської лаври періоду другої половини XVII ст.²¹⁸ Чи був такий же запис у попередніх пом'яниках – нам невідомо. Жоден з шести кн. Симеонів роду К. І. Острозького уже не подається з чернечим ім'ям Феодосій. Замість коментаря наведемо відповідну цитату із вступної статті С. Т. Голубєва, яка виключає можливість помилки під час запису²¹⁹. Але, якщо помилка й була, і чернече ім'я кн. Федора приписали якомусь кн. Симеону (Слуцькому? Гольшанському?), це мало би бути відразу помічене й виправлене. Адже *свого* князя-монаха Феодосія з Острога печерська братія повинна була знати й пам'ятати. Тим більше, якщо він прожив 132 роки.

З приводу найранішої і найдостовірнішої інформації А. Кальнофойського можна сказати наступне: там, де “посполитий люд вважає, що лежить Феодор Данилович, князь Острозький”, фактично “відпочиває Святий Мардарій чернець”. В іншому місці лежить “святий монах Феодор в цілому тілі”, однак, А. Кальнофойський не вказує, що це Ф. Д. Острозький, “во иноцех Феодосій”. Та й ніхто з родини на цю пору не поминав тут *ченця Феодосія*, в миру – князя Федора Даниловича Острозького.

Вчитаемось у текст з “Описания Киева” Миколи Закревського: “№65). Благоверный Феодор, князь Острожский. На этом самом месте Кальнофойский, на своем рисунке, указывает на Святого, который oczekiwana ostatniego sądu Sw. Zakonnik Theodor w ciele całym. Но говоря о мощах Преп. Мардария, (у нас №11), упоминает и о князе Феодоре, не указывая места. На чертеже 1674 г. S. Theodor (какой?) показан вместе с мощами Sankt. Kindor (?) и притом там, где у нас цифра 57. – Ошибочное показание на плане 1795 г. упомянуто уже под №53. – Феодор, князь Острожский скончался в 15 веке; знаменитые деяния его и подвиги отчасти описали Стрыйковский и Ян Длугош. Впрочем на свидетельства их нельзя совершенно полагаться, потому что они были пристрасны к своим полякам. Не смотря на то, Длугош называет князя Федька мужем храбрым и воинственным. В Печерских поминаньях, составленных в 17-м веке, о князе Феодоре говорится: “Преп. *Феодор Данилович*, князь Острожский, оставив прелесть мира сего и княжескую славу, взяв на себя святое иночество²²⁰,... угождаючи Богу аж до смерти, душу свою украшаючи, Господеву в руке отдал; а тело его, zde положенное, опочивает”. Князь этот принимал деятельное участие в войнах между Литвою и Поляками в 1432 г. По поручению Свидригайла Кн. Феодор удержал Подолие от вторжения Поляков, очистил от них Брацлав и Каменец, взявши в плен в последнем известного старосту Феодорика Бучацкого. Думают, что Кн. Феодор удалился в Печерскую обитель около 1438 г.²²¹. Год его кончины неизвестен”²²².

Найціннішим для встановлення істини, як потрапив у Печерський монастир кн. Федор, тут є текст з т. зв. “Печерских поминаний”: “князь Острожский, оставив прелесть мира сего и княжескую славу, взяв на себя святое иночество, угождаючи Богу аж до смерти, душу свою [всяко] украшаючи, Господеву в руке отдал; а тело его, zde положенное, опочивает”.

Власне, що означає вираз: “а тело его, zde положенное, опочивает”? Чому це треба було підкреслювати – “а тело его, zde положенное”, якщо він тут жив і тут помер? Інша справа, якщо він, залишивши “прелесть мира сего и княжескую славу”, в іншому місці взяв “на себя святое иночество”, в іншому місці жив і, “душу свою украшаючи, Господеву в руке отдал”, тоді доречно писати: “а тело его, zde положенное, опочивает”.

На нашу думку, в таких, з дозволу сказати, епітафічних повідомленнях: “а тело его, zde положенное”, “зде погребен” чи “скончался в судне, на реке Днепре, и потом в Дальних Пещерах погребен в 1484 г.”²²³ проглядається певна тенденція – вони подаються, коли мова йде про перепоховання чи покладення на вічний спочинок тіла, привезеного з іншого місця, в т. ч. здалеку. Наприклад, в А. Ярушевича, який розповідає про поховання Костянтина Івановича Острозького: “Погребение, вероятно согласно завещанию, было совершено сыном Константина Ивановича, Ильєю, в Печерском монастыре, в отсутствии жены почившего. Гробница его, в “великой церкви”, налево от входа, сохранилась и до нашего времени. [...] До пожара 1718 года надпись отличалась

чрезвычайною краткостію: “Константин Иванович князь Острожский Воевода Троцкий, гетман Великого Княжества Литовского, по многих победах от смерти полягши, zde погребен лета от Р. Х. 1533, имея лет 70”²²⁴.

Подібного змісту запис щодо смерті “на ложи своем” і поховання “при церкви школы Словенское в месте, на Подоле” Петра Конашевича Сагайдачного знаходимо у вже цитованому Древньому Пом’янику²²⁵.

* * *

Поряд із відносно пізньою усною й такою ж історіографічною традицією про входження кн. Федора в Печерський монастир після воєн (яких в нього не було) з поляками, Зигмунтовими литвинами, а також і татарами, існувало на Острожчині й передання про те, що він був усе-таки похоронений в Острозі, і що кам’яна плита під престолом, у вівтарі Хорівської (Острозького району) церкви являла собою “надгробний пам’ятник преподобного Федора князя Острожского”²²⁶. Однак, на відміну від традиції, це передання ігнорувалось, оскільки, за Л. Рафальським, “нам известно, что препод. Феодор умер и погребен в Киеве, где и теперь, в пещерах Лавры почивают блаженные остатки его”²²⁷.

А. Сендульський також писав, принаймні, у двох працях, що: “[...] здесь на Волини существовало издавна (! – В. В.) мнение, будто Пр. Феодор погребен в Остроге и даже указывали на надгробную доску, которая некогда была над его могилой; доска эта теперь помещается пред престолом Хоровской церкви (Острож. уезда). Но ныне доказано, что эта доска позднейшего происхождения и если только была над гробом какого нибудь Острожского князя, то вероятно над кем нибудь из его потомков”²²⁸.

Раніше ця ж інформація подавалась автором у статті “Преподобный Феодор...”: “[...] было впрочем мнение прежде, что Феодор погребен в Остроге и в доказательство сего представляли каменную плиту [...] Но теперь доказано (? – В. В.), что плита эта позднейшего времени [...]”²²⁹.

Але плиту ніхто ніколи не діставав, не очищав та не читав “засоренную надпись”, не знімав “с нее копию”, як те радив зробити ще Л. Рафальський. Тепер же її краї з літерами залито бетоном і залицьовано плиткою.

Тим часом, ця плита й частина надгробку тепер атрибууються В. К. Острозькому. На думку місцевих краєзнавців, їх (а можливо, й останки князя) переніс наприкінці XVIII ст. у Хорів із Острога коронний референдар Станіслав Малаховський, де він спорудив у 1781 р. уніатську церкву²³⁰. Ми згодні із зауваженням В. Ульяновського, що Малаховському не було жодного сенсу переносити сюди прах борця проти унії. Але, вважаємо, йому був сенс перенести сюди надмогильну дошку з поховання причетного хоча б до Кревської унії Федора Даниловича Острозького й на цьому символічному фундаменті спорудити той престол, можливо, з думкою про його непохитність. І насамкінець, риторичне запитання: чому передання (“мнение”), яке “существовало издавна(!)”, з початків своїх не адресувало цю дошку іншим Острозьким, але саме кн. Федору?

Нарешті, до прийняття версії про можливе початкове поховання старого Даниловича в Острозі і його перенесення “do Ławry Peczerskiej” (тобто, на територію Печерського монастиря) та поховання “w Cerkwi dolnych peczer Kijowskich procz Wnuka Konstantyna” (конкретне місце) спонукають всі питання, на які ми пробуємо дати відповідь нашою гіпотезою. Вони мусять мати розгадку в єдиному варіанті й пояснюватися єдиною причиною.

І можна, й потрібно ставити запитання: якщо перепоховання все-таки було, то з якою метою? Спробуємо дати відповідь. Якщо “przeniesiony pozniej do Ławry Peczerskiej” сином, Василем, то це могло бути виявлення пошани до пам’яті Федора Даниловича за його підтримку домініканського ордена. На можливий аргумент, що така справа – перепоховання князя в монастирі православних ченців була неможлива з огляду на його попередній домініканський постриг, ми відповімо: треба враховувати, що то був період митрополитів Ізидора і Григорія Болгарина. Отже, це навіть могла бути ініціатива високих церковних служителів, які протегували унії і пропагували її як єдиний засіб до стабільного примирення українського й польського народів. У такий посмертний спосіб кн. Федору могли бути виражені честь і повага за те, що він одним із перших на Волині почав працювати для релігійної унії і заклав домініканську святиню на своїх землях²³¹. Між іншим, за К. Стадницьким, таємно й лукаво, з корисливих міркувань обіцяв для Риму вчинити унію і Свидригайло²³².

Додамо, що не тільки в розумінні й баченні окремих релігійних достойників, але й деяких князів нічого поганого в такому з’єднанні західного і східного обрядів не було. Провідна роль папського престолу в цьому випадку, принаймні, їх не обходила. Адже в першу чергу мала би припинитися релігійна ворожнеча, наслідком якої не раз були ріки взаємно пролитої католицької і православної крові, пограбовані і спалені маєтки й таке ін.

Якщо Федор Данилович Острозький, відкриваючи в себе домініканський кляштор, десь у глибині серця саме це мав на увазі, то, може, й не зовсім доречно вважати, що його “образ благочестивого православного князя”, який витворився “під впливом православних церковних авторів кінця XIX – початку XX ст. А. Сендульського, М. Тучемського, А. Хойнацького”, “дещо “підсував” той факт, що князь виступив фундатором римо-католицького костелу в Острозі”²³³.

Але, знову ж таки, це як на чий погляд; хоча споконвіку роль Ісуса Христа в біблійному сенсі – спасати Своїх людей від їх гріхів, давати їм народження згори і *на цій основі* бути Примирителем для народів²³⁴. Це по-перше. А по-друге, ми вже писали, що князь не відповідає за те, який образ йому створили люди, а особливо автори “кінця XIX – початку XX ст.”. Очевидно, в його розумінні в більшості те, що він робив, було правильним.

І можна не сумніватися, що Федору Даниловичу й на думку не спадало, ніби відкриттям кляштору і (можливим) проведенням в ньому решти років життя він псує собі репутацію. Однак, це є типова помилка – ігнорувати принцип історизму: оцінювати, скажімо, віросповідну поведінку людини XV ст., тим більше, унійного періоду, з позицій XIX ст. чи сьогодні, і ще тим більше – з позицій канонічного Православ'я. Тоді як дивитися на князя Василя-Костянтина, у котрого дружина, Софія Тарновська, була католичкою, одна з доньок, Гальшка, вийшла за лідера антитринітаріїв, Яна Кішку, а Катерина – за кальвініста, Кшиштофа Радзивіла “Перуна”, а сам він відновив діяльність заснованого ще кн. Федором костелу в Острозі? Зрештою, як на нього дивитися, аргументовано подано у В. Ульяновського: “[...] його двір був як Ноїв ковчег – наповнений православними, кальвіністами, антитринітаріями, католиками, мусульманами, іудеями, вірмено-григоріанами. З цим пов'язана й матеріальна підтримка князем у своїх володіннях традиційних різноконфесійних структур, які існували ще за предків, а отже, становили традицію Дому”²³⁵. Зрештою, при цьому “ніхто ні з ким не об'єднувався, усі лише співіснували за відсутності тиску з боку князя”²³⁶. Саме в такій, з дозволу сказати, толерантно-необ'єднувальній “традиції Дому” можна знайти розуміння й виправдання як поведінки її фундатора – князя Федора включно з постригом у власний домініканський кляштор, так і відсутності особливої прихильності пізніших Острозьких до його можливого конфесійного (пере?)вибору.

Отже, якщо до перепоховання батька був причетний Василь Красний, то *деякі* наступні Острозькі на таку співпрацю з католиками попередніх членів роду, можливо, дивилися під іншим кутом. Хоча ми не говоримо, що для “кута” загалом не було історичних підстав, важко сказати, яким він був “за величиною” в роду Острозьких, беручи до уваги “традицію Дому”. Але, так чи інакше, дата смерті Федора Даниловича присипалася пилом забуття.

Саме цим, думаємо, можна пояснити й відсутність панегіриків на адресу князя – адже ситуація загалом в той час все-таки, думаємо, була відома. Як відзначив Т. Кемпа, сліди ревності князя для православної церкви не збереглися. Зате з добрим словом про нього вже в 1619–1623 рр. написано ксьондзом Войцехом Вітковським пасаж у Хроніці Острозького парафіяльного костелу²³⁷. Отже, де б він не був похований, чи ще в Миколаївській, чи вже останки його знаходилися в київській Церкві Дальніх печер, пам'ять про нього у православних онуків і правнуків Острозьких чи то просто забувалася, чи до цього їх певною мірою спонукав інший конфесійний світогляд.

Якщо ж перепоховання вчинив правнук Костянтин Іванович, а другий запис Л. Божаволя-Романовського на відсотків 99 переконує нас, що це зробив він, то мета, думаємо, була одна – релігійна реабілітація прадіда, оживлення пам'яті про нього. Що і сталося. Правнук міг при цьому сказати, що прадід був монахом, можливо, навіть з іменем Теодозій-Феодосій, не вказуючи, де. Але це – версія.

Останньою загадкою є постійні спроби бачити останки Федора Даниловича Острозького в одній з монастирських печер, у той час, як джерело (Nota), з якого зробив виписку Л. Божаволя-Романовський, місцем його спочинку називає Церкву, де він був перепохований не як монах, але як князь. Це може наводити на версію про третє поховання – в печері, що малоімовірно. Але тоді в цьому випадку його вже могли пізніше вважати за монаха, хоча й із світським ім'ям Феодор. Однак, нагадуємо, навіть вчений лаврський монах А. Кальнофойський не знав, хто це такий – “*święty zakonnik Theodor w siele sałum*”, *якби* навіть ці слова *справді* стосувалися князя Федора Острозького. І в цьому не було нічого дивного: в той час вже *чомусь* ніхто не міг сказати, хто цей “законник”. Можна додати, єдине, що про нього, можливо, було ще відоме, це дата смерті – 1490 р. Тоді це, зрозуміло, не Острозький²³⁸.

Висновки

Зважаючи на обставини і особливості виходу князя Федора Острозького з-під васальної залежності православних Любартовичів й прийняття умов Кревської унії, нема жодних підстав вважати

його оборонцем православної Волині під час його “вірної служби для Ягайла”. Він здав свої терени Польщі; “його добра юридично стали особним коронним анклавом в інкорпораційній програмі польських достойників”. Основні його (історіографічні) “заслуги” перед Волинським краєм і Україною – це бої з поляками під проводом Свидригайла, тобто бої, яких не було. Спроби побачити подібні заслуги відразу після “звільнення від впливу Любартовичів” не витримують елементарної науково-історичної критики.

Проте з огляду на приписані йому Я. Длугошем “подвиги на Поділлі”, які певний час сприймалися за дійсні, а також з деяких інших причин російська, українська й польська історіографія, здається, і досі не беруться *системно й детально* досліджувати, за яких умов князь Федор перейшов на бік Ягайла. Разом з тим, його поведінка як *Гедиміновича* і як *васала* цілком логічна в той час і не може засуджуватись: він справді, як і батько, вірно служив для Любарта, а в нових історичних умовах “на його вірність завжди міг розраховувати і король”²³⁹. Федор Острозький мав психологію васала. І він був зразковий васал. Чимало його історіографічних портретів є повчальним прикладом того, до яких дослідницьких казусів призводить порушення принципу історизму – ми говоримо про спроби “підігнати” менталітет кн. Федора під психологію канонічного православного патріота XIX ст. в той час, коли навіть князь В.-К. Острозький був людиною “релігійної толеранції та віротерпимості”²⁴⁰.

Принагідно зазначимо, що “васальна” тема на Україні загалом і на Волині зокрема, хоча б у період, до якого приглянулись ми, варта більшої уваги порівняно з нашою. За винятком в. кн. Волинського Федора Любартовича, який вибрав за достойніше піти “з торбою” по Європі, аніж бути васалом у Ягайла²⁴¹, всі інші згадані тут нами Федори – васали. До Ягайла Україна і Литва славилися незалежними князями й князівствами. Однак, князі Данило і його сини Острозькі були ленниками у в. кн. Любарта, тобто людьми, з дозволу сказати, служилої психології. Саме вона є ключем до розуміння змісту й тону присяги братів Острозьких королю.

На нашу думку, *поки що* лише гіпотезою про входження у власний кляштор можуть бути пояснені всі основні життєві загадки Федора Даниловича Острозького, найперше його відсутність на суспільній сцені після 1403 р. Звернімо увагу, що саме на таку гіпотезу, принаймні, на смерть і поховання князя в Острозі працює максимально уважне, а не поверхове і невдумливе прочитування усіх цитованих найраніших джерел, в першу чергу Древнього Печерського пом’яника. Й хіба тільки фахівцям відомо, що в такий же ретельний спосіб необхідно виписувати цитати, причому, з будь-яких джерел, а не підганяти їх під свою точку зору, додаючи до них слова, яких там немає?

Відтак, все, подане нами вище, певною мірою пояснює, чому князь Федор не значиться серед жертводавців Печерського монастиря: якби він туди потрапив за життя, пожертвування, можна не сумніватися, було б, і немале.

Загалом, і крізь віки відчувається, що князь на свою історичну добу як воїн справді мав високу ціну. З роками став людиною смиренною, жодним чином не вступивши в суперечку з Витовтом з приводу віднятого Корецького князівства, очевидно, пам’ятаючи, яким чином добився грамоти-зречення на нього від своїх попередніх сюзеренів, а також і звільнення від васальної для них присяги. Турбуючись про спасіння душі й, можливо, відчуваючи докори совісті за співучасть у тяжкому скривдженні Любартовичів, зарання, вважаймо, у віці 47-49 років постарався залишити мирське суєтне життя, найперше – кровопролитні битви. Він жив і відійшов у вічність на початках періоду, коли ще тривалий час, навіть після негативної оцінки Флорентійської унії на Єрусалимському соборі православної церкви в 1443 р., в тому ж таки Печерському монастирі не вважалося недопустимим поминати й католика-конвертита, в. кн. Витовта, і засновника унії, митрополита Ізидора²⁴².

Примітки:

¹ Автор висловлює подяку кандидатам історичних наук Андрію Фелонюку та Ігорю Тесленку за зауваження, поради та допомогу в процесі підготовки цієї публікації. В статті використано книги з Великопольської цифрової бібліотеки, Електронної бібліотеки Варшавського університету, інших електронних ресурсів.

² Сах П. Князь Василь-Костянтин Острозький. – Рівне, 2002. – С. 15.

³ Митрополит Іларіон. Князь Костянтин Острозький і його культурна праця: Історична монографія. – Б. м., 1992. – С. 75.

⁴ Соболев Л. Князь К.-В. Острожский как лидер “русского народа” Речи Посполитой. Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Москва, 2002. – С. 6.

⁵ Вихованець В. Великий історик України: До 120-х роковин від дня смерті Миколи Костомарова // Острозький краєзнавчий збірник. – Острог, 2007. – Вип. 2. – С. 92.

⁶ Кулиш П. История возсоединения Руси. – Санкт-Петербург, 1874. – Т. 1. – С. 279; див. також: Соболев Л. Князь К.-В. Острожский... – С. 7.

- ⁷ Грушевський М. Історія України-Руси. В 11 т., 12 кн. – К., 1993. – Т. 6. – С. 479–480.
- ⁸ Trajdos T. Kościół katolicki na ziemiach ruskich Korony i Litwy za panowania Władysława II Jagiełły (1386–1434). – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 1983. – Т. 1. – С. 113.
- ⁹ Пор., напр.: Саух П. Князь Василь-Костянтин Острозький. – С. 16.
- ¹⁰ Про основні життєві дати кн. Федора див., напр.: Войтович Л. Родина князів Острозьких // Записки Наукового товариства імені Шевченка – Львів, 1996. – Т. 231: Праці комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 362.
- ¹¹ Вихованець В. Князі Сангушки: “Rodz. Wyelkiego. Knize. Lithewskie. Olgierdowa”. Історично-генеалогічна розвідка // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Володимир-Волинський в історії України і Волині. Наук. збірник. – Луцьк, 2009. – Вип. 32. – С. 214, 220, 234–235.
- ¹² Вихованець В. Гербова загадка кн. Сангушка // Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник ЛДІКЗ. – Луцьк, 2010. – Вип. 6. – С. 7.
- ¹³ Вихованець В. Роль і доля князів Корецьких в історії Великого князівства Литовського // Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник ЛДІКЗ. – Луцьк, 2012. – Вип. 8. – С. 164–175.
- ¹⁴ Вихованець В. Загадковий акт Казимира Ягелончика (в Троках від 7-го індикта) // Острозький краєзнавчий збірник. – Острог, 2012. – Вип. 5. – С. 12–14, 18–20.
- ¹⁵ Панасенко О. Якубець Л. Корець і Кореччина: Історія: До 850-ліття міста Корець. – Луцьк, 2000. – С. 27.
- ¹⁶ Блудова А. Сказание о преподобном Феодоре, князе Острожском. – [Санкт-Петербург], [1871]. – 39 с.
- ¹⁷ Сендульский А. Преподобный Феодор, князь Острожский // Вольские епархиальные ведомости. – 1871. – № 9. – С. 272–280.
- ¹⁸ Праця закінчується наступними рядками: “Печатать дозволяется. С.-Петербург, марта 19 дня, 1871 года. Печатано в типографии духовного журнала “Странник” (на Екатерининской улице, близ Смольного монастыря, дом Эгардта №60-3)”. А. Сендульский у названій вище статті повідомляє, що нарис гр. А. Блудової про Ф. Д. Острозького вміщено в “мартовской книжке журнала “Странник” за настоящий год”. Див.: Сендульский А. Преподобный Феодор... – С. 272.
- ¹⁹ Не буде зайвим відзначити, що Олексій Халецький мав підстави заявити про замирення кн. Данила з Казимиром III і отримання від нього Холма після того, як спільно виступив з ним проти литовців. Тому в акті від 1366 р. про розмежування володінь цього короля і Любарта підпис кн. Федора прочитується як князь Холмський. Під ту пору Казимир виділяв своїм союзникам чималі гроші на будівництво мурованих замків. Отже, Данило на польські кошти спорудив у 1366–1370 рр. т. зв. острозьку Вежу муровану. Див.: Халецький О. “Вежа мурована” Острозького замку XIV–XVI ст. як “симптом” культурно-історичної ситуації 1368 р. // Матеріали VII–IX науково-краєзнавчих читань “Остріг на порозі 900-річчя”. 1996–1998 рр. – Остріг, 2000. – С. 247–249. Див. згадку про “Юрія Холмського, сина Данилія Холмського, тобто Острозького” в: Мицько І. Cherchez la femme або генеалогічний аспект історії Подільської держави // Семінарії: Княжі часи. – Львів, 2002. – С. 31.
- ²⁰ Викторковский П. Западно-русские дворянские фамилии, отпавшие от православия в конце XVI и в XVII в. – К., 1912. – С. 6.
- ²¹ За Томашем Кемпою, Федор, ймовірно, народився в кінці 50-х рр. Див.: Кемпа Т. Dzieje rodu Ostrogskich. – Тогуї, 2002. – С. 8. Отже, якщо станом на 1386 р. князю було років 28, то на дату визволення Свидригайла з Кременця, а це 1418 р., перед ним мав би стояти 60-річний воїн.
- ²² Блудова А. Сказание... – С. 15.
- ²³ Там само.
- ²⁴ Див.: Вихованець В. Роль і доля... – С. 168–171.
- ²⁵ Блудова А. Сказание... – С. 16. Пор. в Ігнація Стебельського, котрий, за Яном Длугошем, пише, що: “straż królewskiej osoby temu książęciu (батькові Федора, Данилові. – В. В.) i innym senatorom miała być powierzona” – “[...] була довірена”. Stebelski I. Przydatek do Chronologii [...]. Wyd. 2-e. – Lwów, 1867. – Т. 3. – С. 44.
- ²⁶ Блудова А. Сказание... – С. 25.
- ²⁷ Седульский А. Преподобный Феодор... – С. 276–277.
- ²⁸ Князья Острожские – защитники православной веры и русского народа: Издание Православного Свято-Духовского Братства. – Вильна, 1901. – 18 с.
- ²⁹ Там само. – С. 6–7.
- ³⁰ Показово, що, будучи глибоко обізнаним з усіма відомими на той час працями російських і зарубіжних дослідників князівських родів Польщі, ВКЛ, України і Росії, він не підтримав жодної гіпотези щодо генеалогії князів Острозьких. Вчений писав: “От какой отрасли древних князей произошли Острожские – не известно. Существуют различные мнения, но разбирать их, в виду отсутствия всякого исторического интереса к самому вопросу, мы не будем, ограничиваясь сказанным выше”, – тобто десятком рядків, якими починається 2-й розділ його праці про цей рід (Ярушевич А. Ревнитель Православия, князь Константин Иванович Острожский (1461–1530) и православная литовская Русь в его время. – Смоленск, 1896. – С. 46). Наступним фактом критичного

підходу Ярушевича до цієї проблеми є його думка про походження Острозьких за Миколою Теодоровичем. Версію останнього дослідник назвав “чистою фікцією”. Найбільш достовірною в цьому плані він визнавав гіпотезу Мацея Стрийковського, котрий виводив Острозьких з великого сімейства князів Друцьких (Там само. – С. 46). Нині версію про походження Острозьких від князів Друцьких загалом, на нашу думку, переконливо обґрунтував І. Мицько, хоча в нього, на жаль, нема посилання на А. Ярушевича (Див.: *Мицько І.* Загадки родоводу князів Острозьких // *Острозький краєзнавчий збірник.* – Острог, 2010. – Вип. 4. – С. 3–12. Аналіз гіпотези див.: *Ульяновський В.* Князь Василь-Костянтин Острозький: Історичний портрет у галереї предків та нащадків. – К., 2012. – С. 106, 116).

³¹ *Ярушевич А.* Ревнитель Православия... – С. 47–48.

³² Там само. – С. 48.

³³ Там само (прим. 66). – С. 49.

³⁴ Там само. – С. 48.

³⁵ Там само. – С. 49.

³⁶ *Викторовський П.* Западно-русские... – С. 5–6.

³⁷ *Трембіцький А.* Федір (Феодор) Острозький – один із власників Антонін (Голодьків) // *Антонінський край у просторі і часі.* – Житомир, 2008. – Т. 1. – С. 93–100.

³⁸ Там само. – С. 94–95.

³⁹ *Niesiecki K.* Herbarz Polski. – Lipsk, 1841. – Т. 7. – S. 176.

⁴⁰ *Stebelski I.* Przydatek... – S. 45–46.

⁴¹ *Сендільський А.* Преподобный Феодор... – С. 273.

⁴² *Kempa T.* Konstancy Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525–1608) wojewoda kijowski i marszałek ziemi Wołyńskiej. – Toruń, 1997. – S. 14.

⁴³ Див.: *Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie (далі – AS) / Wyd. B. Gorczak, Z. L. Radziwiński, P. Skobielski.* – Lwów, 1887 – Т. 1: 1366 – 1506. – Dok. VIII. – S. 8.

⁴⁴ *Kempa T.* Dzieje rodu... – S. 8.

⁴⁵ Див.: *Boniecki A.* Poczet Rodów w Wielkiem księstwie Litewskiem w XV i XVI wieku. – Warszawa, 1887. – S. 229–230.

⁴⁶ Див.: *Lewicki K.* Ks. Ostrogscy w służbie Rzeczypospolitej // *Rocznik Wołyński.* – Równe, 1934. – Т. VII. – S. 5–7.

⁴⁷ *Кралуєк П.* Острозькі, князівський рід // *Острозька академія XVI–XVII століття.* Енциклопедія. – Острог, 2011. – С. 340.

⁴⁸ Тут варто звернути увагу на твердження А. Ярушевича, що розширення володінь кн. Федора за рахунок надання йому 3 липня 1396 р. в. кн. Витовтом Бродова, Радосілок, Межиріча, Дякова, Озерян тощо відбулося “за услуги против [Ягайлы]” (див. с. 48). Фактично, це типова тогочасна помилка, що кн. Федор нібито міг бути не в мирі з королем. В. Ульяновський з цього приводу подає наступне: “Однак після замирення двоюрідних братів Острозький так само вірно служив і синові Кейстуга. Саме великий князь Вітовт 3 липня 1396 р. [...] у Луцьку підтвердив усі володіння кн. Федора Даниловича”. Далі автор цитує цей акт, зокрема і слова про згадані вище нові надання: “Также што придали есмо князю Федору село Бродов, а также Радоселки...” (*Ульяновський В.* Князь Василь-Костянтин Острозький... – С. 126). Ми виділяємо цей історичний нюанс з однією метою: довести, що в кн. Федора ніколи не було жодних конфліктів з Ягайлом і Коронаю. Коли ж стричні брати між собою воювали, читаємо у В. Ульяновського вище, кн. Федір залишився вірним королю Ягайлу.

⁴⁹ *Митрополит Іларіон.* Князь Костянтин... – С. 17–18.

⁵⁰ Там само. – С. 18. Дружба кн. Федора з Ягайлом і служба йому та Короні жодним чином не йшла на користь Литві загалом і Волині зокрема ще хоча б тому, що в боротьбі короля з литовським кн. Витовтом Федор, як мовилось вище, залишився вірним для Ягайла. Див., напр.: *Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 р.) / Перекл., упорядк. і передм. І. Ворончук.* – К., Старокостянтинів, 2001. – С. 8.

⁵¹ *Грушевський М.* Історія України-Руси. В 11 т., 12 кн. – К., 1993. – Т. 4. – С. 19.

⁵² Між іншим, нам цей автор імпонує історичною ґрунтовністю. На відміну від Л. Соболева, ми схильні вбачати в конфесійних дослідників більшу відповідальність за подані факти, оскільки вони завжди ризикують потрапити під прискіпливу перевірку суперників. З православної сторони події означеного періоду скрупульозно досліджує *О. Добош* (“Католицизм і Україна”. – Кам’янець-Подільський, 2000). Пор.: *Chodynicki K.* Kościół Prawosławny a Rzeczpospolita Polska: Zarys historyczny 1370–1632. – Warszawa, 1934.

⁵³ “Lubart był panem ziemi łuckiej od 1321 r. (po śmierci Lwa II), włodziemskiej zaś od 1335 r. (po śmierci Jerzego II), a straciwszy tę drugą w latach 1349–1350 i 1366–1370 na rzecz Polski, po śmierci Kazimiera Wielkiego odzyskał wszystkie dzielnice wołyńskie dotąd podległe Koronie” (*Trajdos T.* Kościół katolicki... – Т. 1. – S. 73).

⁵⁴ AS. – Т. 1. – S. 1; також: Угода волинського князя Дмитрія з польським королем про розмежування їх володінь. 1366 р. // *Грамоти XIV ст.: Пам’ятки української мови / Упор. М. Пещак.* – К., 1974. – С. 38.

⁵⁵ *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. 4. – С. 59.

- ⁵⁶ Теодорович Н. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. – Почаев, 1893. – Т. 3. – С. 394. Фактично, найдавніший литовсько-руський літопис за першу пол. XV ст. повідомляє, що Волинська земля (Володимир і Луческ) дісталась Любарту внаслідок його шлюбу з донькою Володимирського князя. Аналіз літопису Биховця та його варіантів у М. Стрийковського і автора Густинського літопису див.: Антонович В. Очерк истории Великого Княжества Литовского до смерти великого князя Ольгерда // Його ж. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори. – К., 1995. – С. 661–672.
- ⁵⁷ Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 4. – С. 163.
- ⁵⁸ Daniłowicz I. Skarbiec diplomatów papieżkich, cesarskich, królewskich, książęcych; uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów, posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów. – Wilno, 1860. – Т. 1. – С. 223.
- ⁵⁹ Trajdos T. Kościół katolicki... – С. 73.
- ⁶⁰ Про деталі угоди див., напр.: Петровський В., Радченко Л., Семененко В. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі / Вид. 2-е, випр. та доп. – Х., 2008. – С. 85–86.
- ⁶¹ Trajdos T. Kościół katolicki... – С. 112.
- ⁶² Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga: Materyały do historyi Wołynia. – Warszawa, Kraków, 1913. – S. 10; Urzędnicy wołyńscy XIV–XVIII wieku. Spisy / Opr. M. Wolski. – Kórnik, 2007. – S. 93–94.
- ⁶³ Тут мова повинна йти про те, що в акті (AS. – Т. 1. – С. 6–7) Владислава Ягайла з братом Витовтом про надання 4 листопада 1386 р., в Луцьку кн. Федору замка Острога з округами згадується надання в. кн. Любартом Острога кн. Данилу, котрий перебував у нього на ленному праві. Тобто за сином закріплювалось те, чим володів батько. Даний акт вважається підробкою, хоча Л. Божаволя-Романовський вважав саме цей привілей правдивішим у порівнянні з актом на цю ж дату самого Ягайла (AS. – Т. 1. – С. 5–6).
- ⁶⁴ Митрополит Іларіон. Князь Костянтин... – С. 17–18.
- ⁶⁵ Батюшков П. Волинь: Історичні долі Південно-Західного краю. – Дніпропетровськ, 2004. – С. 85.
- ⁶⁶ Trajdos T. Kościół katolicki... – С. 113.
- ⁶⁷ Див.: AS. – Т. 1. – Dok. V–VI. – С. 5–7. (Łuck. 4. XI. 1386).
- ⁶⁸ Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 4. – С. 163–164.
- ⁶⁹ AS. – Т. 1. – Dok. VII. – С. 7–8 (По 22 маја 1386).
- ⁷⁰ Trajdos T. Kościół katolicki... – С. 74–75.
- ⁷¹ Ibid. – С. 75.
- ⁷² AS. – Т. 1. – Dok. VII. – С. 7.
- ⁷³ Puzyna J. Daniło ks. Turowski, Ostrogski i Chełmski, i jego potomstwo: Кн. Fedor Daniłowicz Ostrogski // Miesięcznik heraldyczny. – 1931. – N 11. – С. 255. Друга грамота від імені Ягайла і Витовта, як уже згадувалось, вважається фальшивою, але це справи не міняє.
- ⁷⁴ Trajdos T. Kościół katolicki... – С. 112.
- ⁷⁵ Ibid.
- ⁷⁶ AS. – Т. 1. – Dok. XX. – С. 20 (Łuck, 3. VII. 1396).
- ⁷⁷ Максимович М. Письма о князьях Острожских (К графине А. Д. Блудовой) // Собрание сочинений. – К., 1876. – Т. 1: Отдел исторический. – С. 166–167.
- ⁷⁸ Оригінал надання невідомий.
- ⁷⁹ Trajdos T. Kościół katolicki... – С. 114.
- ⁸⁰ За Т. Кемпою, s. 9, а також і С. Кардашевичем, s. 14, це сталося після собору 1439 р. у Флоренції, власне, в другій половині 1440 р. Однак, у В. Ульяновського, с. 134–135, є одна з підстав, яка дозволяє йому “датовати фундуш (все-таки. – В. В.) кінцем XIV – початком XV ст.”. Це підтвердження кн. Василем надання батька з вказівкою про заборону вступати в кляштор “светским попом, лише мнихом”: наприкінці XIV ст. точилася особливо гостра боротьба між монахами та приходськими священиками за здійснення треб і саме в цей час ченці отримали дозвіл на їх проведення.
- ⁸¹ Пор.: Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин... – С. 135.
- ⁸² Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. – К., 1993. – Т. 1. – С. 330; Соловьев С. История России с древнейших времен: Книга 2. – Москва, 1960. – Т. 3–4. – С. 576–583.
- ⁸³ Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze... – С. 13–14.
- ⁸⁴ Відомо, що одним із найсерйозніших противників версії щодо походження Острозьких з Гедимінового кореня був З. Л. Радзимиński. Див., напр.: Radziński Z.L. W sprawie pochodzenia Fed'ka Nieświzkiego (Dokończenie) // Miesięcznik Heraldyczny. – Lwów, 1911. – Nr 11–12. – С. 185. Т. Кемпа також вважає, що в XVI ст. Острозьким було б вигідно представляти себе Гедиміновичами, проте вони до цього не вдалися. На цій же деталі, що якби Острозькі були з литовської династії, то належність князя Данила до Гедиміновичів “була б підкреслена” в угоді 1366 р. кн. Любарта з королем Казимиром III про розмежування володінь (AS. – Т. 1. – С. 1), наголошує і В. Ульяновський (С. 115). Проте трудно побачити в кн. Федорові нащадка з роду в. кн. Володимира в тому сенсі, який історіографічно

закріплено за династією Рюриковичів. Свою (уявну?) приналежність до неї, зокрема, в кандидата на польський престол, кн. Василя-Костянтина С. Плохій, наприклад, іменує “Володимировим комплексом Острозького” (цит. за: *Ульяновський В.* Князь Василь-Костянтин... – С. 102). За Стефаном М. Кучинським, “Федор Данилович (пом. перед 1410 р.), Гедимінович поза сумнівами, всупереч давнішим припущенням про приналежність до Рюриковичів” (*Kuczyński S. M. Fedor Daniłowicz // Polski Słownik Biograficzny* (далі – PSB). – Kraków, 1948. – Т. 6. – S. 382).

⁸⁵ Оскільки права кн. Федора на Острог в привілеях 1386, 1390 і 1393 рр. визнаються дідовими, то, йдеться, зокрема, у В. Ульяновського, можливо, він був найстаршим і єдиним сином кн. Данила від дружини, Василиси Гедимінівни. Інші діти Данила – від другої дружини (див.: *Ульяновський В.* Князь Василь-Костянтин... – С. 121).

⁸⁶ Див.: *Войтович Л.* Заключительный этап борьбы за “королевство Руси” // Вестник Удмуртского Университета. – 2012. – Вып. 3. – С. 13.

⁸⁷ *Ульяновський В.* Князь Василь-Костянтин... – С. 123.

⁸⁸ Ми й далі писатимемо: Фридерик, виходячи з кореня Фрид- (Фридрих, Фрідріх). *Фредерік* за іншими авторами залишатимемо без змін.

⁸⁹ *Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze...* – S. 17.

⁹⁰ Митрополит Іларіон. Князь Костянтин... – С. 24.

⁹¹ *Wolff J.* Książowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. – Warszawa, 1895. – S. 344.

⁹² *Ruzyna J.* Daniło ks. Turowski... – S. 256.

⁹³ AS. – Т. 1. – Док. VII. – S. 7–8.

⁹⁴ *Соловьев С.* История России... – С. 432.

⁹⁵ Митрополит Іларіон, щоправда, акцентує, посиляючись на М. Грушевського (Т. 4. – С. 472), на *потерпанні* (?) Федора від якихось “різних політичних комбінацій Ягайла на Волині” (С. 22). Насправді, в М. Грушевського тут нема ніякої мови про комбінації Ягайла, а йдеться про встановлення часу, хто і в якому порядку отримав Луцьк від Ягайла: Кшеслав, Ф. Острозький і, нарешті, Витовт, чи було якимось по-іншому. Тут є слово *комбінуючи*, але воно стосується... деяких дослідників, які *комбінували* з відповідним повідомленням на цей рахунок Я. Длугоша.

⁹⁶ Подаємо за: *Максимович М.* Письма... – С. 169–170.

⁹⁷ *Daniłowicz I.* Skarbiec dyplomatów... – Т. 1. – № 459. – S. 224.

⁹⁸ Див.: *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. 4. – С. 210. Пор.: *Prochaska A.* O identyczności ks. Fedka Nieświdzkiego z Fedorem Korybutowiczem // Miesięcznik Heraldyczny. – 1913. – Nr 11–12. – S. 193, де мовиться: “Długosz mówi Ostrogski, że jednak miał tu na myśli ks. Nieświdzkiego...”.

⁹⁹ *Latopisiec Litwy i Kronika Ruska: z rękopisu sławiańskiego przepisane; wypisami z Wremiennika Sofijskiego pomnożone; przypisami i objaśnieniami, dla czytelników polskich potrzebami, opatrzone / Wyd. I. Daniłowicz.* – Wilno, 1827. – S. 342. Між іншим, пагінація саме цього розвороту 342–343 помилкова: має бути 242–243. В прим. 343 *Літописця*... йдеться про те, що невідома точна причина, за що і як був ув’язнений Свидригайло. Висловлюється припущення, що після приходу останнього до Москви Витовту його передав в. кн. Московський. Отже, мовляв, “неправий був Карамзін, котрий писав, ніби в. князь не видав Свидригайла Вітольдові”. (Див. S. 342–343). Пор.: *Вихованець В.* Роль і доля... – С. 168–171; *Вихованець В.* Загадковий акт... – С. 15–18.

¹⁰⁰ *Lewicki A.* Powstanie Świdrygiełły: Ustęp z dziejów unii Litwy z Koroną. – Kraków, 1892. – S. 60–61.

¹⁰¹ *Ibid.* – S. 61.

¹⁰² Цю ж інформацію без посилань подає і *С. Кардашевич* (*Dzieje dawniejsze...* – S. 15).

¹⁰³ *Kempa T.* Dzieje rodu... – S. 10. Детальніше про ці події див., напр.: *Stadnicki K.* Bracia Władysława-Jagiełły Olgerdowicza, króla Polski, wielkiego xięcia Litwy, jako dalszy ciąg “Synów Giedymina”: Z tablicami genealogicznymi. – Lwów, 1867. – S. 95–99. Див. також: *Kuczyński S. M. Fedor Daniłowicz // PSB.* – Т. 6. – S. 382.

¹⁰⁴ *Kempa T.* Dzieje rodu... – S. 11.

¹⁰⁵ Грамота великого князя Витовта князю Федору Даниловичу Острожському на именія: Бродов, Радосиолки, Радогоще, Межеричи, Дяково, Свищово и др. (около 1390) // Грамоты великих князей литовских с 1390 по 1569 год / Под ред. В. Антоновича и К. Козловского. – К., 1868. – Док. № 1.

¹⁰⁶ *Вихованець В.* Роль і доля... – С. 174.

¹⁰⁷ *Stadnicki K.* Bracia Władysława-Jagiełły... – S. 99.

¹⁰⁸ Про те, як Ягайло приводив цього брата покійного Витовта до влади, див.: *Bielski M.* Kronika polska / Wyd. K. J. Turowski. – Sanok, 1856. – Т. 1. – Ks. 3. – S. 614–615.

¹⁰⁹ *Stadnicki K.* Bracia Władysława-Jagiełły... – S. 98–99.

¹¹⁰ *Ibid.* – S. 98.

¹¹¹ *Ibid.* – S. 99.

¹¹² *Максимович М.* Письма... – С. 169.

¹¹³ Грамоты... / Под ред. В. Антоновича... – Док. № 1.

¹¹⁴ *Тесленко І.* До питання про родовід князя Федора Даниловича Острозького // Літературознавчі та історичні

студії: Матеріали конференцій. – Львів, 2002. – С. 199–200.

¹¹⁵ Там само.

¹¹⁶ Яцишина Т. Федько – Князь Острозький: з історії участі русько-української шляхти в Гуситських війнах 1419–1437 рр. // Записки Наукового товариства студентів та аспірантів ім. О. Оглоблина. – Острог, 2006. – Вип. 3. – С. 86–90.

¹¹⁷ *Митрополит Іларіон*. Князь Костянтин Острозький... – С. 22–23.

¹¹⁸ Там само.

¹¹⁹ Дев'ятисотлетіє Православ'я на Волині. 992–1892 г. – Житомир, 1892. – Ч. 1. – С. 586.

¹²⁰ *Stebelski I. Przydatek*... – С. 44–45.

¹²¹ Відомий лише один документ, в якому Федор Любартович підписується як князь “Федір Володимирський” – це грамота Витовта від 11 серпня 1387 р. Див.: *Мицько І. Cherchez la femme*... – С. 39 (прим. 151).

¹²² *Lewicki A. Powstanie Świdrygiełły*... – С. 95; *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. 4. – С. 169; *Вихованець В.* Князі Сангушки... – С. 223, 231.

¹²³ Може виникнути питання, чи справедливо він поіменований саме так, якщо батько, один з наймогутніших литовських удільних князів, брат і найбільший прихильник Ягайла, за його ж, королівським розпорядженням під час переділу Литви, в результаті битви весною 1393 р. під Недокудовом був розгромлений і полонений Витовтом, втратив усі маєтності, в т. ч. чернігівсько-сіверські – Новгород-Сіверський, Брянськ, Трубецьк, а також Стародуб, Путивль, Рильськ і Курськ. Князівство Корибута як потенційно можливого суперника Ягайла було знищено. Завдяки поручній грамоті тестя, Олега Рязанського від 14. XI. 1393 р. Корибута випущено з в'язниці в кінці 1393 р., а влітку наступного – він уже разом з Витовтом воює з пруськими рицарями. “Чи дістав при тім яку волость, не знати”, пише *М. Грушевський* (Т. 4. – С. 168). Свідчення Стрийковського про нібито отримання Корибутом Браслава, Вінниці і Соколяця на Поділлі та Кременця на Волині наш історик визнавав непевним і несерйозним. І частково мав рацію, оскільки воно опиралося на грамоті Ф. Несвизького, ідентифікованого хроністом з Федором Сіверським: “Корибутові (Витовт. – *В. В.*) дав з ласки взамін на Поділлі і на Волині ті замки: Браславець, Вінницю, Соколець і Кременець. Потім сам Дмитро Корибут замки Вишневецький і Збарзський збудував. [...] Другий син Федор або Федко (це вже мова про Ф. Несвизького. – *В. В.*), маючи допомогу від волохів і татар, збройно опирався дядькові своєму, Ягайлові, королю Польському. Потім, розбитий, мусив здати королю Кременець і Браславець” (*Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi*. – Warszawa, 1846. – Т. 2. – С. 101–102. На нашу думку, помилкове ототожнення Корибутовича з Несвизьким ще не означає, що Витовт не міг, забравши володіння предків Несвизького, надати щось з них двоюрідному братові, тобто Корибуту. Що справді посів після замирення з братами Дмитро-Корибут Ольгердович, на жаль, не знаходимо навіть в одній із найзмістовніших праць даної тематики “Землі Чернігівсько-Сіверські під владою Литви” С. М. Кучинського (див.: *Kuczyński S. M. Ziemie Czernichowsko-Siewierskie pod rządami Litwy* // Праці Українського наукового інституту. – Т. 33. – Warszawa, 1936. – С. 205–215). Очевидно, син, Федор Корибутович іменувався Сіверським традиційно, за попередніми володіннями батька. І. Мицько, впевнено проводячи версію про даровизну Ягайлом в 1403 р. частини Поділля, належного йому з 1402 р., Федору й Василю Коріатовичам, і мови не веде, щоби чимось на цих теренах міг володіти Федор Корибутович Сіверський. Щодо відомого листа Свидригайла до великого магістра “Закону”, опублікованого у формі регесту Августом Коцебу, в якому Свидригайло називає сина Корибута, Федора *подільським старостою* (ми наведемо цю фразу нижче), то шановний автор, І. Мицько вважає, що під час перекладу на німецьку мову патроніма КОРЬЯТОВИЧ сталася помилка: його відчитано як КОРБУТОВИЧ (С. 38, прим. 127). Але – чи справді в листі було ФЕДОР КОРЬЯТОВИЧ? Адже, за словами самого ж І. Мицька тут же, в 30-х рр. XV ст. ніхто не іменувався *Коріатовичами*, тим більше, не іменувався так і Федко Несвизький, щоби ставити його на місце Корибутовича. З якої ж причини назвав його Коріатовичем Свидригайло чи, точніше, ввійт з Братяну? Чи не міг Витовт, ставши власником Поділля через 9 років, виділити Кременець і Брацлав для Федора Корибутовича, якими *пізніше* став володіти Федко Несвизький? Але це – наша версія.

¹²⁴ Див.: *Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fedka Nieświzkiego. 1. Tożsamość Fedka Nieświzkiego z Fedkiem Korybutowiczem* // *Miesięcznik Heraldyczny*. – Lwów, 1911. – Nr 1–2. – С. 12.

¹²⁵ У деяких авторів патроніми Корибут і Корибутович займають місце теперішнього прізвища.

¹²⁶ *Radziwiński Z. L. Itinerarze kn. Fedora Korybutowicza i kn. Fedka Neświzkiego* // *Miesięcznik Heraldyczny*. – Lwów, 1913. – Nr 11–12. – С. 195.

¹²⁷ *Stadnicki K. Bracia Władysława-Jagiełły*... – С. 104; при цьому автор зіслався на: “Switrigail von Kotzebue, s. 71” і “Skarbiec Litwy” *Даниловича*, т. 2, s. 131, який взяв цю інформацію у Коцебу. Тут справді читаємо: “Donosi prócz tego Mistrzowi, że starosta podolski, zowiący się Fedor Korybutowicz, którego tu list załącza (! – *В. В.*), ostrzega go (Świtrygiełłę) iż Polacy na trzech punktach czynnie i silnie uzbrają się”. Dan w Wolkowysku, w piątek po ś. Dorocie (d. 8 Lutego) 1432 г. (див.: *Daniłowicz I. Skarbiec dyplomatów papieżkich, cesarskich, krolewskich, książęcych; uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów, posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów*. – Wilno, 1862. – Т. 2. – С. 131). Також і в А. Коцебу нема в даному випадку

помилки: “Ohnehin habe der Hauptmann in Podolien (dessen Brief er behgelegt...) Fedor Koribitowitsch (Korjbut) nennt, ihn gewarnt, dav die Polen sich stark rusten in drej Haufen” – “...подільський староста (цього листа він [Свидригайло] прикладає...) Федор Корібітовіч (Корибут) попереджує його, що поляки сильно озброюються на трьох пунктах”. (Дата листа Свидригайла подається на початку його реєстру.) (див.: *Kotzebue A. Switrigail. Ejn Bejtrag zu den Geschichten von Litthauen, Russland, Polen und Preussen. – Leipzig, 1820. – S. 71*). Відтак, *підкреслюємо*: змішування обох Федорів відбувалося на основі їх спірних володінь. Але під час заперечення ідентичності Несвизького й Сіверського одночасно відкидалася можливість володіння Корибутовичем частиною родинних земель Несвизького, за І. Мицьком – нащадка Коріатовичів. На цей погляд зійшов, на жаль, і М. Грушевський. Тим часом, Свидригайло (чи вїт з Братяну), думаємо, жодним чином не помилявся, називаючи Федора Корибутовича подільським старостою. А оскільки мова йде про добродійне застереження Федором Корибутом Свидригайла, власне, *на початку* 1432 р., то це є свідчення якщо й не про пряму військову підтримку великому князю під цю пору, то, принаймні, про симпатію і співчуття Сіверського до повсталого. В очах Ягайла запевне цього було досить, щоб забрати в нього згадані М. Стрийковським і Ю. Пузиною міста. Таким чином, влітку т. р. кн. Федор Сіверський-Корибут, думаємо, почав виправлятися, тобто вже чинив усе те, про що пише Радзимінський.

¹²⁸ *Prochaska A. O identyczności ks. Fedka Nieświzdzkiego... – S. 194.*

¹²⁹ *Radziwiński Z. L. W sprawie pochodzenia Fed'ka Nieświzdzkiego // Miesięcznik Heraldyczny. – Lwów, 1911. – Nr 9–10. – S. 146.*

¹³⁰ *Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 4. – С. 168. Федко Несвизький справді значиться намісником Брацлавським (1431–34 pp.) і Кременецьким (1434–35 pp.) (див.: *Urzednicy wołyńscy XIV–XVIII wieku... – S. 173*).*

¹³¹ *Пана І. Загадка походження князя Федька Несвизького: давні та новітні дискусії // Вісник Львівського університету. Сер. істор. – 2011. – Вип. 46. – С. 42–64.*

¹³² *Мицько І. Cherchez la femme... – С. 26. На жаль, це цінне твердження не спирається на відповідне посилання.*

¹³³ *Anusik Z. O książętach Wiśniowieckich i czasach, w których żyli. Supplement do monografii rodu // Przegląd nauk historycznych. – 2009. – R. 8. – Nr 2. – S. 151.*

¹³⁴ *Пана І. Загадка походження... – С. 52.*

¹³⁵ Там само. – С. 49.

¹³⁶ Там само. – С. 63.

¹³⁷ Пор.: *Собчук В. З історії титулованої української аристократії пізнього середньовіччя: Становлення роду князів Збаразьких та його володінь на Волині // Молода нація. – К., 2000. – Вип. 1. – С. 231, зокрема рядки: “Таким чином, першим достовірним репрезентантом Несвизьких на досліджуваній нами території (Збаражчина. – В. В.) можна вважати Федькового батька, але як його звали, яким шляхом набув він тут маєтки – успадкував після когось чи вислужив у Вітовта – не знаємо”.*

¹³⁸ Про цих синів див.: *Кучуцький С. М. Fedor Koriatowicz // PSB. – Т. 6. – S. 383–384. Про те, що Ф. Несвизький є сином когось з них, зрозуміло, мови нема.*

¹³⁹ *Chamańska I. Wiśniowieccy. Monografia rodu. – Poznań, 2007. – 552 s., 2 tablice.*

¹⁴⁰ *Anusik Z. O książętach Wiśniowieckich... – S. 152.*

¹⁴¹ *Chamańska I. Wiśniowieccy... – S. 24.*

¹⁴² Найвагоміша, власне, для нас аргументація на цей рахунок представлена у З. Л. Радзимінського: *Radziwiński Z. L. Itinerarze kn. Fedora Korybutowicza... – S. 194–200. Польський біографічний словник також подає окремі гасла про Федора Корибутовича й Федора, кн. Несвизького (див.: *Kuczycyński S. M. Fedor Korybutowicz // PSB. – Т. 6. – S. 384; Ejusdem. Fedor kn. Neswizki // Ibid. – S. 386–387*).*

¹⁴³ Про уточнення авторства цього листа до великого магістра див.: *List wójta z Bratjanu do Wielkiego Mistrza Zakonu z dnia 8. lutego 1432 r. // Miesięcznik Heraldyczny. – 1913. – Nr 11–12. – S. 190–192.*

¹⁴⁴ За М. Грушевським, “зрада Федька мала місце десь у серпні, більше менше в однім часі з зрадою Носа, а увільнення наступило в перших днях вересня” (*Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 4. – С. 479*).

¹⁴⁵ *Вихованець В. Князі Сангушки... – С. 223, 231; Вихованець В. Гербова загадка... – С. 78–81.*

¹⁴⁶ *Сендульський А. Город Острог // Волинские Епархальные Ведомости. – Почаев, 1882. – № 3. У цій розвідці, на с. 43–45, в примітках методом безсторонньої інформації подаються докази авторів праці “Kniaziowie i szlachta” (З. Л. Радзимінського і В. Руліковського) про те, “что Феодор Данилович был всегда верным и обязательным слугою Ягайла и Витовта, никогда не возставал против них и не воевал”; що союзником Свидригайла “был не кто иной, как князь Несвижский” – “известный Федько авантюрист”. А. Сендульський також цитує працю М. Крушовича “Zbiór dyplomatów rządowych i Aktów prywatnych. Cz. I. N XVI i XVII, стр. 18 i 21”, де йдеться про т. зв. “посольства” Ф. Несвизького “к Королю Владиславу Варнскому в Кременце 1434 г. и в Черняхове 1435 г.”. Нарешті, А. Сендульський згадав і генеалогію Л. Божаволя-Романовського, яка стверджує, що “Фридрих (Фридерик Острозький. – В. В.), союзник Сигизмунда, князь Русский, навсегда поселился в Чехии, там женился и имел сына Вацлава, который писался: Wacław Knieże z Ostrowa (Арх. Ческ. Д. IV стр. 333 i 335), а нигде не назывался*

Русским”. Широко давши своїм читачам найновішу – наукову точку зору на життя кн. Федора Острозького, історик не заперечив її, а мудро обмежився пропозицією “самим будущим собирателям материалов Волынской старины изследовать это terra incognita”.

¹⁴⁷ *Kępa T. Dzieje rodu...* – S. 10.

¹⁴⁸ Грамоты... / Под ред. В. Антоновича... – Док. № 1.

¹⁴⁹ Там само.

¹⁵⁰ *Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття: Волинь і Центральна Україна.* – К., 2008. – С. 306–307.

¹⁵¹ *Грушевський М. Історія України-Руси.* – Т. 4. – С. 215.

¹⁵² Там само. – С. 479–480.

¹⁵³ *Lewicki A. Powstanie Świdrygiełły...* – S. 245.

¹⁵⁴ *Ibid.* – S. 245–246.

¹⁵⁵ *Ibid.* – S. 246.

¹⁵⁶ Під примітками В. Антоновича – посилання на листи про Острозьких М. Максимовича до А. Блудової; на Білоруський літопис, виданий Нарбутом за рукописом Биховця; на “Синів Гедиміна” К. Стадніцького, т. 1 і т. 2, на Кромера і на [Фр.] Палацького.

¹⁵⁷ *Максимович М. Письма...* – С. 169–170.

¹⁵⁸ *Грушевський М. Історія України-Руси.* – Т. 4. – С. 480.

¹⁵⁹ *Stadnicki K. Bracia Władysława-Jagiello...* – S. 99.

¹⁶⁰ *Radziwiński Z. L. W sprawie pochodzenia...* // *Miesięcznik Heraldyczny.* – Lwów, 1911. – Nr 9–10. – S. 149–150.

¹⁶¹ *Stadnicki K. Bracia Władysława-Jagiello...* – S. 104.

¹⁶² *Ibid.*

¹⁶³ Грамоты... / Под ред. В. Антоновича... – Док. № 1.

¹⁶⁴ *Яцишина Т. Федько...* – С. 89; *Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII – XVI ст.* – Львів, 1996. – С. 28.

¹⁶⁵ *Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин...* – С. 140.

¹⁶⁶ Там само. – С. 140. Пор.: *Кучуцький С. М. Fedko Fryderyk // PSB.* – Т. 6. – S. 382. За Н. Яковенко, ім'я Вацлав мав син Федора-Фридерика (*Яковенко Н. Українська шляхта...* – С. 306).

¹⁶⁷ К. Стадніцький (s. 107) підтверджує записи вірності Ф. Несвизького для Корони посиланням на: *Zbiór dyplomatów litewskich*, виданих Віленською археологічною комісією, т. 1, док. XVI і XVII.

¹⁶⁸ *Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин...* – С. 140–141.

¹⁶⁹ Цю нашу гіпотезу див.: *Вихованець В. Роль і доля...* – С. 168–174.

¹⁷⁰ Варто знову згадати про версію “гожсамості” Ю. Пузини, за якою в С. Кардашевича чи Ю. Вольфа тут типова помилка. Вони змішували Федка, боярина з Несвїчу, що був сільцем на околиці Луцька й ніколи не вважався столицею найскромнішого князівства, з Федором, сином Корибута, котрий володів величезним уділом, у складі якого були Новогрудок литовський, білоруський Несвїж, Збараж і ін. Ю. Пузина у згаданій праці, на s. 12 навів цитату з Бартоша Папроцького, за якою “Федор син Корибута, князь Несвїзьський, мав сина Дашка”. Між іншим, про цей факт пише і М. Стрийковський (s. 102). Ю. Вольф назвав це видумкою. Пузина ж це повідомлення не відкинув. Для нас воно також є вартим уваги й деякою підставою припускати, що, можливо, Дашком, який визволив Свидригайла з Кременецького замку, був саме цей Дашко, Сіверський, а не Дашко Острозький. Але при цьому треба враховувати вік Ф. Корибута, тобто чи міг він мати сина, якому на момент звільнення Свидригайла могло бути років 17–18. У Корибутовичів, з огляду на вже згаданий розгром Сіверського князівства Ягайлом і Витовтом, було більше підстав співчувати Свидригайлові, ніж в Острозьких.

¹⁷¹ С. Кардашевич, вважаючи, що у Федора Даниловича ніколи не було сина, Федка, соратником гусита, Зигмунта Корибутовича рахував того ж Федка Несвизького.

¹⁷² *Kardaszewicz S. Dzieje...* – S. 12–13.

¹⁷³ *Stadnicki K. Bracia Władysława-Jagiello...* – S. 107.

¹⁷⁴ *Kardaszewicz S. Dzieje...* – S. 13.

¹⁷⁵ *Ibid.* – S. 15.

¹⁷⁶ *Puzyna J. Daniło ks. Turowski, Ostrogski i Chełmski, i jego potomstwo (Dokończenie) // Miesięcznik Heraldyczny.* – 1931. – Nr 12. – S. 271–272; *Однороженко О. Князівська геральдика Волині середини XIV – XVIII ст.* – Х., 2008. – С. 13–16.

¹⁷⁷ *Kardaszewicz S. Dzieje...* – S. 15.

¹⁷⁸ Пор.: *Stadnicki K. Bracia Władysława-Jagiello...* – S. 357.

¹⁷⁹ Грамоты... / Под ред. В. Антоновича... – Док. № 1.

¹⁸⁰ *Кучуцький С. М. Fedko Fryderyk // PSB.* – Т. 6. – S. 382.

¹⁸¹ *Radziwiński Z. L. W sprawie...* // *Miesięcznik Heraldyczny.* – Lwów, 1911. – Nr 9–10. – S. 149.

182 У зв'язку з тим, що Збараж в 1463 р. повернувся до Несвизьких, заради історичної об'єктивності подамо з приводу його передачі Денискові Мукосійовичу кілька рядків з коментаря Оскара Халецького: “Наше висвітлення цього надання спростовує наступні твердження наших генеалогів: 1) що мусило воно наступити після смерті Федка [Несвизького]; 2) що, можливо, Збараж для Федка, коли він Короні складав присягу, затверджено на період до смерті; 3) що віддано його Денискові на вимогу Свидригайла, до ради котрого (але тільки до 1438 р.!) належали Мукосійовичі. Волинські надання зі сторони Корони і зі сторони Литви не раз могли і мусили бути суперечливі: король затвердив у 1434 р. містечко Збараж для Федка, безсумнівно, як батьківщину на вічність, тож передача його Литвою Денискові ще не доводить, що Федко вже не жив” (*Halecki O. Ostatnie lata Świdrygiełły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka. – Kraków, 1915. – S. 40.*)

183 *Ульяновський В.* Князь Василь-Костянтин... – С. 128.

184 Українська поезія XVI ст. / Упор. *В. В. Яременко.* – К., 1987. – С. 287.

185 Див.: Древний Помянник Киево-Печерской Лавры / Сообщ. *С. Т. Голубев* // Чтения в историческом обществе Нестора летописца. – К., 1892. – Кн. 6. – Отд. 3. – С. X–XI.

186 *Kalnofojski A.* TERATOYRГHMA lubo Cuda [...]. – Kiiow, 1638. – Traktat 1, par. 2. – S. 59–60. [www.biblioteka.lavra.ua]

187 *Trajdos T.* Kościół katolicki... – S. 115.

188 *Ульяновський В.* Князь Василь-Костянтин... – С. 114.

189 Там само. – С. 134.

190 Там само.

191 Там само. – С. 135.

192 Там само. – С. 119–120, 128.

193 Львівська Національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Ф. 91: Радзими́нських. – Спр. 181/VI–4, ч. 2. – Арк. 21 зв., 87.

194 *Яковенко Н.* Українська шляхта... – С. 306.

195 Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. – К., 1978. – Т. 2. – С. 228.

196 За Б. Горчаком: “Nowy archiwista (Славутського архіву. – *В. В.*) był już oddawna znanym...” (Katalog rękopisów Archiwum X. X. Sanguszków w Sławucie / Ułoż. *B. Gorczak.* – Sławuta, 1902. – S. XLI). Див. також: *Konarski S. Romanowski (Bożawola-Romanowski) Leon* // PSB. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 1989. – Т. 31/4. – S. 610.

197 *Закревський Н.* Описание Киева. – Москва, 1868. – С. 674.

198 Katalog rękopisów... – S. XLI.

199 Можна міркувати, що Л. Божаволя-Романовський сплутав літеру “з” з літерою “ч” з півуставних слов'янських букв. Їх вигляд див., напр., у: *Щепкин В.* Русская палеография. – Москва, 1967. – С. 126.

200 Від лат.: *compendium* – скорочення, стислий виклад певних наукових положень, в даному випадку – історичних подій.

201 *Bożawola Romanowski L.* Do historyi domu X. Ostrogskich i Lubartowiczów // Przegląd Polski. – 1871–1872. – Rok 6. – Kwartal 3. – S. 135–138. Про “Книгу Бони” див. також: AS. – Т. 1. – S. VII–VIII; Katalog rękopisów... – S. 2–3.

202 Між іншим, за Горчаком, тут “dokumenta ruskie [...] są pisane półustawem”. AS. – Т. 1. – S. VII.

203 *Ibid.* – S. 135.

204 Див., напр.: *Яковенко Н.* Українська шляхта... – С. 306.

205 *Ярушевич А.* Ревнитель Православия... – С. 211. Точніше про місце захоронення князя пише Л. Божаволя-Романовський: “древнее изображение нашего богатыря, расписанное на северной стене Киево-печерской лавры и его гробница в том же приделе, закрыты кинотафиею и остаются в тени неудободоступными” (*Романовский Л.* О Константине Ивановиче, князе Острожском // Труды Третьего археологического съезда в России, бывшего в Киеве в августе 1874 года. – К., 1878. – Т. 2. – С. 207).

206 *Stebelski I.* Przydatek... – S. 49; Романовский Л. О Константине... – С. 206.

207 *Митрополит Іларіон.* Князь Костянтин Острозький... – С. 26.

208 Як повідомив С. Т. Голубев, у практиці Києво-Печерського монастиря було “об этих жертвах (малых и великих)” інколи записувати “указания в самих помянниках”. “Касательно крупных пожертвованных [...] составлялись особые акты, имевшие юридическое значение” (Древний Помянник... – С. X–XI).

209 “Спочиває Святий Мардарій чернець, а не як вважає посполитий люд, ніби там мав бути покладений Феодор Данилович, князь Острозький” (*Kalnofojski A.* TERATOYRГHMA lubo Cuda [...] – Par. 1. – S. 7).

210 *Ibid.* – S. 6.

211 Я. Хаврук справедливо зауважує про *плутанину* з іменем святого князя: його, мовляв, шанують як Федора Острозького, хоча в чернецтві він узяв ім'я Феодосія. Див.: *Хаврук Я.* Релігійні традиції дому князів Острозьких та

- їхня трансформація в умовах реалій ранньомодерного часу // Наука. Релігія. Суспільство. – 2010. – № 3. – С. 144.
- ²¹² *Митрополит Іларіон*. Князь Костянтин Острозький... – С. 28.
- ²¹³ *Сендульський А.* Преподобный Феодор... – С. 279–280.
- ²¹⁴ *Евгеній, митрополит*. Описание Киевопечерской лавры с присовокуплением разных граммат и выписок, объясняющих оное, также планов Лавры и обеих пещер. – К., 1847. – С. 111–112. Наступна згадка на с. 294, за № 9: “Благоверный Феодор, Князь Острожский” в списку “имен Св. Мошей Печерских Чудотворцев по плану в 1825 г. снятому, почивающих в Дальних Пещерах”.
- ²¹⁵ Краткое историческое описание Киевопечерския Лавры. – К., 1805. – С. 91–92.
- ²¹⁶ Острозька академія XVI–XVII століття. Енциклопедія. – Острог, 2011. – Кольорові вклейки до статті “Острозькі, князівський рід”: Поминання роду князя К. І. Острозького в Дубенському синодику [за: НБУВ. – Ф. 8. – N19 М/175. – Арк. 1–2] (3 вклейки).
- ²¹⁷ Древний Помянник... – С. 79. Між іншим, приблизна дата ведення Древнього пом’яника (1483–1526 рр.), за Голубевим, була встановлена переважно за записом в наступному примірнику 2-х заміток про те, що: відповідальний [монах] його “почал октября 20, индикта 1” (1-й індикт в пер. пол. XVI ст. припадав на 1512, 1527 та 1542 рр.); і: “[Кн.] Ила в Киевъ приехалъ, отца Константина хоронил, 7039 (1630 г.) сен. 24”. (С. IX). “1630 г.” – помилка, треба: 1530 г. З висновком Голубева не погоджується Л. Войтович: записи пам’яті К. І. Острозького, який помер в 1530 р., та кн. Анни Крошинської, яка померла не раніше 1531 р., на думку вченого, дозволяють підняти верхню межу формування пам’ятки до 1531 р. Але ж в пам’ятці, на с. 79 подано: “Помяник. князя, константина...”, а не “запис пам’яті”: “[с.79] Пом’яни князя...”, як в праці Л. Войтовича. Далі, хоча й на основі публікації С. Голубева, Л. Войтович подає скоректовану – відмінну від неї інтерпретацію запису імені князя Федора, вміщеного у Києво-Печерському пом’янику, а саме: “[266] князя Федора в іноцех Феодосія”. Про це див.: *Войтович Л.* Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. – Львів, 2000. – Пар. 1.9.
- ²¹⁸ Поменник Введенської церкви в Ближніх печерах Києво-Печерської лаври: Публікація рукописної пам’ятки другої половини XVII ст. / Упор. та вступ. стаття *О. Кузьмука* // Лаврський альманах. – К., 2007. – Вип. 18. – Спецвип. 7. – С. 24.
- ²¹⁹ “Книга (пом’яник. – В. В.) должна была вестись тщательно; [...] заносить имена в помянник, без ведома братии, строго (под карою гнева Божия) воспрещалось; должен был наблюдаться известный распорядок в занесении имен [...]” (Древний Помянник... – С. III).
- ²²⁰ За Барсуковим на місці пропуску стоять слова: “и так подвизался крепко о согласении своем (у В. Антоновича: о спасении своем; див. у нас вище. – В. В.)” (*Барсуков Н.* Источники русской агиографии. – Санкт-Петербург, 1882. – С. 308).
- ²²¹ *Закревский Н.* Описание Киева. – С. 673–674.
- ²²² *Закревский Н.* Описание Киева. – С. 673–674.
- ²²³ Мова про Св. Феофіла, єпископа Новгородського (*Закревский Н.* Описание Киева. – С. 673).
- ²²⁴ *Ярушевич А.* Ревнитель Православия... – С. 211.
- ²²⁵ Древний Помянник... – С. VI.
- ²²⁶ *Рафальский Л.* Путешествие по Острожскому уезду Волынской губернии в 1864/5 году. – Почаев, 1872. – С. 51.
- ²²⁷ Там само.
- ²²⁸ *Сендульський А.* Город Острог // Волынские Епархиальные Ведомости. – Почаев, 1882. – № 3. – С. 43.
- ²²⁹ Его же. Преподобный Феодор... – С. 279–280.
- ²³⁰ *Бендюк М.* Де зараз знаходяться мощі князя Костянтина Костянтиновича Острозького? // Острозький краєзнавчий збірник. – Острог, 2008. – С. 43.
- ²³¹ Про нечисленні тогочасні надання короля Владислава Ягайла в 1390 р. і в. кн. Литовського Витовта в 1393 р. для домініканів міста Луцька (від першого – с. Городницю, від другого – млин і став), а також кн. Свидригайла – для кам’янецьких ченців цього ж ордену в 1405 р. (с. Субровче) див., напр.: *Żródła do dziejów polskich / Wyd. M. Grabowski, A. Przędziecki.* – Wilno, 1843. – Т. 1. – С. 147–148, 149–150; 155–156. Відтак, у сприянні домініканам на теренах України князь Федор Данилович Острозький став в один ряд зі своїми наймогутнішими сучасниками.
- ²³² *Stadnicki K.* Bracia Władysława-Jagiello... – S. 353–357.
- ²³³ *Хаврук Я.* Релігійні традиції... – С. 144.
- ²³⁴ Єв. від Матвія, 1:21; Єв. від Іоана, 3:3; кн. Буття, 49:10.
- ²³⁵ *Ульяновський В.* Князь Василь-Костянтин... – С. 997.
- ²³⁶ Там само.
- ²³⁷ Див.: Skądby okazyją abo przyczynę wzał ten Fedko budować kosciół Rzymskiego nabożenstwa w Ostrogu [Хроніка Острозького парафіяльного костелу] / Відч. *М. Ковальський* // Воляннз з Волині=Wołanie z Wołynia. – 1998. – Ч. 2 (21). – S. 44–45.

²³⁸ Цю дату прокоментував ще А. Сендульський: “На основании некоторой рукописи, найденной в Остроге, признается за достоверное, что князь Феодор умер в 1490 г. [...] Князь Феодор является на историческом поприще 1386 г., разумеется как самостоятельная личность и уже как совершеннолетний, следовательно, нужно предположить, что ему было тогда уже около 20 лет; значит с 1386 г. по год кончины его 1490 г. будет ему 136 лет, [...] кроме того, об этом феноменальном явлении быть не может чтобы не сохранилось заметок, как в Киево-Печерской Лавре, где он скончался, так и в фамильных актах Острожских князей. Очевидно это выдумка и ложь” (*Сендульский А.* Город Острог. – С. 45). Автор припустився помилки в підрахунках: за ними має бути 124 роки.

²³⁹ *Kuczyński S. M. Fedor Daniłowicz // PSB.* – Т. 6. – С. 382.

²⁴⁰ *Ульяновський В.* Князь Василь-Костянтин... – С. 520.

²⁴¹ Однак, ще й дотепер існує твердження, що в 1405–1431 рр. Федор Любартович таки був васалом Ягайла і володів невеликим Жидачівським князівством. Про це див.: *Войтович Л.* Заключительный этап... – С. 12. Пор.: *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. 4. – С. 169.

²⁴² У передмові до “Древнего Помянника”, с. XIII, С. Т. Голубєв подає “факт далеко не безынтересный” про занесення в кінці XV ст. в Києво-Печерський пом’яник імен митрополита Ізидора та в. кн. Витовта, зішкрябаних, “по всей вероятности, [...] в конце XVI стол., когда [...] ревнители православия к историческим фактам прошлого стали относиться сознательнее”. Про суть цієї православної “сознательности” свого часу (в 1849 р.) аргументовано розповів у загалом співчутливій до католицизму статті “Папство и римский вопрос с русской точки зрения” Ф. І. Тютчев. Див.: *Тютчев Ф.* Полное собрание сочинений. – Санкт-Петербург, 1913. – С. 307–324; первинний французький варіант статті: С. 352–363.

* * *

Василь Вихованець (Нетішин): Скільки Федорів у традиційному образі кн. Федора Даниловича Острозького?

У статті робиться спроба побачити реального князя Федора Даниловича Острозького у світлі історичних подій другої половини XIV – першої половини XV століть. Аналізуються причини й особливості виходу сімейства Острозьких з-під васальної залежності Любартовичів і переходу на службу до короля й Корони, розгрому Ягайлом і Витовтом автономного Великого Волинського та інших найвпливовіших тогочасних князівств на території України. Шукається відповідь на питання, чому про Ф. Д. Острозького після 1403 р. не було жодних згадок протягом 32 або, за іншою оцінкою, 45 років; де він міг бути в цей час і чи справді князь Федор вийшов на початку 30-их рр. XV ст. із багаторічної невідомості? Чи дійсно зрадив він свого благодотворителя й покровителя короля Ягайла, приставши до великого князя Литовського Свидригайла-Болеслава? Значну частину статті присвячено особам, які волею тих чи інших істориків з певних підстав або й безпідставно помилково увійшли в історіографічний і т. зв. традиційний образ-портрет князя Ф. Д. Острозького. Досліджуються їх історичні долі. На завершення аналізуються нетрадиційні повідомлення про смерть, поховання і перепоховання князя Федора. Разом із тим, автор намагається проникнути в його справжню ментальність і співставити її з традиційною.

Ключові слова: князь, війни, Волинь, Православна церква, домініканський кляштор, Києво-Печерський монастир, поховання, перепоховання.

* * *

Vasyl Vykhovanets (Netishyn): How many Fedors are there in the traditional image of the duke Fedor Danylovych Ostrozkyi?

In the article, the author attempts to see the real duke Fedor Danylovych Ostrozkyi in the light of historical events of the second half of the 14th c. and of the first half of the 15th c. The reasons and peculiarities of leaving by the Ostrozkyi family the vassal dependence from Lubart descendants and acceptance the dependence to the king and Crown are analyzed, as well as destruction of the autonomous Great Volhynian and other most influential duchies on the territory of Ukraine, completed by Jagaylo and Vytovt. The answer is looked for, why there were no mention about Ostrozkyi after 1403 and for 32 or, according to other estimation, for 45 years; where he could be during that time; was it really Fedor Ostrozkyi who appeared in the beginning of the 1430s? Did he really betray his benefactor and patron Jagaylo and join the Great Duke of Lithuania Svydrygailo-Boleslav? Much attention is paid to the persons, which due to the works of different historians with or without any reasons got into the historiography and so called traditional image of Fedir Ostrozkyi. Their biographies are searched. Finally, the non-traditional information about Fedor Ostrozkyi's death, burial and reburial is analyzed. The author tries to penetrate into his real mentality and compare it with the traditional one.

Key words: duke, wars, Wolhynia, Orthodox Church, Dominican monastery, Kyiv Cave monastery, burial, reburial.